

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK DİLİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

EVLYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ'NDE
GÖRÜNÜŞ KATEGORİSİ

Kübra YILDIRIM KHAN
2502110481

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Hatice TÖREN

İSTANBUL – 2018

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : KÜBRA YILDIRIM KHAN Numarası : 2502110481
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI / YENİ TÜRK DİLİ Danışmanı : PROF. DR. HATİCE TÖREN
Tez Savunma Tarihi : 19.06.2018 Saati : 16:00
Tez Başlığı : " EVLYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ'NDE GÖRÜNÜŞ KATEGORİSİ "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞU~~YLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. HATİCE TÖREN	Kabul	Kabul
2- PROF. DR. HAYATİ DEVELİ	Kabul	Kabul
3- PROF. DR. MUSA DUMAN	Kabul	Kabul
4- PROF. DR. NURETTİN DEMİR	Kabul	Kabul
5- DOÇ. DR. UĞUR GÜRSU	Kabul	Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MUSTAFA BALCI		
2- PROF. DR. VAHİT TÜRK		

ÖZ

EVLYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ'NDE GÖRÜNÜŞ KATEGORİSİ

KÜBRA YILDIRIM KHAN

Görünüş (aspekt) kategorisi, Türkçede özel işaretleyicilere sahip değildir ve zaman ekleriyle birlikte zarf, kılınış, nesnenin niteliği ve bağlamın etki ettiği kompleks bir yapıda kendini gösterir. Olayın zaman ekseninde ne zaman değil ne kadar süre gerçekleştiği görünüşsel bir veridir ve bu veri aynı zamanda konuşurun olaya nasıl yöneldiğini de gösterir. Bu kategori bir eylemin farklı bakış açılarıyla sunulmasıyla ilgilenmektedir.

Bu çalışmada cümle, mevcut birleşenleriyle işleyen bir sistem olarak ele alınırken görünüş kategorisi bu sistemde yer alan olayın zamansal bilgilerini sunar. Analiz bitmişlik-bitmemişlik karşıtlığına dayandırılmış ve her biri farklı bir yöntemle incelenmiştir. Bitmişlik türünde olayların oluş tarzlarına göre bir sınıflandırma yapılarak zamansal veri ortaya konmuş bu bağlamda durum, tamamlama, etkinlik, erişme, anlık gerçekleşim başta olmak üzere sürerlik, sonuçsallık, yaklaşma, plan-niyet, gelecek gibi diğer durumlar da incelenmiştir. Bitmemişlikte ise olayların zamansal kapsamlarının çeşitli faktörlerin (zarf, nesne, özne vs.) etkisi ile nasıl değişebildiği gösterilmiş ve bitmemişliğin geniş zaman içeriği derecelendirme yöntemi ile incelenebilmiştir.

Çalışmada görünüş, Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nin 1, 2, 3, 5, 7. ciltlerinden seçilen örnekler temelinde incelenerek ele alınmıştır. Bu bakış açısının hangi morfolojilerle işaretlendiği, diğer parametrelerin (zaman eki, zarflar, konteks, kılınış özellikleri vs.) işbirlikleri, etkileri ve hangi bağlamlarda ön plana çıktığı gösterilmiştir. Bu bağlamda çalışma, Osmanlı Türkçesinin belirli bir dönemindeki görünüş kategorisini ortaya koymaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Görünüş, aspekt, bitmişlik, bitmemişlik, alışkanlık görünüşü, tekrar görünüşü, Evliya Çelebi, Seyahatname, Osmanlı Türkçesi.

ABSTRACT

ASPECT CATEGORY IN THE TRAVEL BOOK OF EVLIYA CELEBI

KÜBRA YILDIRIM KHAN

The aspect category does not have special markers in the Turkish language, therefore, it appears in a complex structure with tense suffixes, adverbs, aktionsart, objects, subjects and the context. In this regard, examining the relationship between the speaker, sentence and event or saying how long the action takes place on the time axis is aspectual information. This category deals with the presentation of an action with different perspectives.

In this study, the sentence is considered as a functioning system with its existing components (object, subject, verb, etc.) and the aspect category presents the temporal information of the event in this system. The analysis is based on perfective-imperfective opposition and each one is examined according to different theories. In the perfective aspect, a classification is made according to the types of events such as state, accomplishment, action, achievement, semelfactive, continuous, resultative, approximation, plan-intent and future. On the other hand, in the imperfective aspect, it is shown how the temporal extent of events can be changed by the influence of various factors such as adverb, object, subject, etc. and the temporal information of imperfectivity is examined by the grading method.

Aspect category has been examined on the basis of examples from volumes 1, 2, 3, 5, 7 of the Travel Book of Evliya Çelebi. It has been shown what morphemes and parameters (suffixes, adverbs, context, aktionsart, etc.) are used and their collaboration in the category. The chapters chosen in the Travel Book mainly consist of narratives that use a less descriptive style and use more quotations and dialogues. In this regard, the study puts forth the aspect category on Ottoman Turkish.

Keywords: Aspect, imperfective, perfective, habitual aspect, iterative aspect, Seyahatname, Evliya Çelebi, Ottoman Turkish.

ÖNSÖZ

Bu tez, görünüş kategorisini anlama çalışmasının bir ürünüdür. Bu bağlamda kılınış, zaman, hal türleri gibi birçok çevresel kategorinin de görünüş kategorisiyle ilişkisi ortaya konulmuştur. Bu çalışmada iki hedef söz konusudur. Biri görünüş kategorisine Türkçenin verileriyle bir yorum getirmek, ikincisi *Seyahatnâme* gibi değerli bir eserin dil bilimsel incelemesini yapmaktır.

Her dil, kategorileri farklı entrümanlarla ifade eder ve bu bağlamda Türkçenin yönlendiricileri de tarihî bir metin üzerinden tespit edilmiştir. Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâmesi* metin türü çeşitliliği açısından dilbilimsel analize uygun, araştırmacıyı memnun edecek verileri sunabilmiştir. Çalışmanın birinci ve ikinci bölümü görünüş kategorisinin teorik bilgilerini içermektedir. Üçüncü bölümden itibaren metin analizi başlamaktadır ve öncelikle bitmişlik kategorisi ele alınmıştır. Bu görünüş türü, hal türleri temel alınarak sınıflandırılmış ve incelenmiştir. Dördüncü bölümde bitmemişlik görünüşü derecelendirme yöntemiyle sınıflandırılmış, alışkanlık ve tekrar görünüş türleri bu sınıflandırmada incelenmiştir. Çalışmamız; sonuç, kaynakça ve terimler dizini ile sonlanmaktadır.

Çalışmanın başında okunan her bir eser görünüş kategorisini daha karmaşık bir görünüme sokuyordu. Buna özellikle çalışmalarda kullanılan farklı terminoloji eklenince öncelikle terimlerin açıklığa kavuşturulması sağlandı. Bunu kategoriye izah edilme çabası takip etti. Kategorinin amacı nedir, birbiriyle karıştırılan diğer paradigmalara nasıl ayrışır ya da ayrışması mümkün müdür? Bu soruların cevabını yalnızca teori veremezdi. Metin analizi sırasında bulanıklık berraklaştı ve çalışma kendi yolunu çizmeye başladı. Bu bağlamda okunan kuramların karşılaştırılması yapılırken genel literatürün karşılayamadığı ama metnimizde açıklanması gerekli bölümler incelenirken Türkçeye uygun olan inceleme şekli tespit edilmeye çalışıldı.

Doktora çalışmam TÜBİTAK'ın 2211 Yurt içi doktora burs programı tarafından desteklenmiştir. Desteklerinden dolayı TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Çalışmamın başında, doktora derslerinde yaptığı gibi farklı düşünebilmeme imkan sağlayan ve bunun için motive eden hocam Prof. Dr. Hayati DEVELİ'ye ve danışmanım Prof. Dr. Hatice TÖREN'e teşekkür ederim.

Çalışma boyunca desteği ve yorumlarıyla yanımda olan ve yorulduğumda motive eden yaklaşımıyla beni daha çok çalışmaya sevk eden hocam Prof. Dr. Nurettin DEMİR'e teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmamın sonuna yaklaştığım dönemde çalışmamı ilgiyle okuyarak bana değerli yorum ve fikirlerini ileten Prof. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU'na teşekkürü bir borç bilirim.

Tez jürimde yer alan, akademik hayatıma değer verdiğim öğütleriyle şekil veren değerli hocam Prof. Dr. Musa DUMAN'a ve tez izleme komitemde ve jürimde yer alan Doç. Dr. Uğur GÜRSU'ya teşekkürlerimi sunarım.

Bu süreçte en büyük destek kaynağım ailemdi. Mükemmel aileme, özellikle anneme, son bir yılda planlarını benim tez çalışma saatlerime göre ayarlayan ve her an yanımda olan eşime gönülden teşekkür ederim.

Kübra YILDIRIM KHAN

LONDRA, 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR VE SEMBOLLER LİSTESİ	xiii
BİRİNCİ BÖLÜM: TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE	
1.1. Konu	1
1.2. Amaç	2
1.3. Yöntem	3
1.4. Derlem	5
1.5. Teori ve Temel Kavramlar	9
1.5.1. Olay/Fiil	11
1.5.2. Bitmişlik - Bitmemişlik	12
1.5.3. Telik/Atelik	16
1.5.4. Bitmiş	18
1.5.5. Alışkanlık	19
1.5.6. Süreç	20
1.5.7. Anlık Gerçekleşim	21
1.5.8. Diğer Görünüş Türleri	22
İKİNCİ BÖLÜM: GÖRÜNÜŞ KATEGORİSİ	
2.1. Görünüş	25
2.2. Görünüş Kategorisinin Birleşenleri	32
2.2.1. Kılımlar	32
2.2.2. Hal Türü	36
2.2.3. Zarflar	40
2.2.4. Nesne	43
2.2.5. Çatı ve Hal Ekleri	44

2.3. Görünüş Türlerinin Sınıflandırılması	45
2.4. Türkçedeki Zaman Eklerinin Görünüşel Özellikleri.....	50
2.4.1. -(I)r/-(A)r	50
2.4.2. -(y)AcAk.....	51
2.4.3. -mİş	52
2.4.4. -DI.....	54
2.4.5. -(I)yor.....	56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: BİTMİŞLİK

3.1. Bitmişlik Görünüşü	58
3.2. Üç Zaman (Olay, Konuşma, Referans)	61
3.3. Bitmişlik Görünüşünün İşaretleyicileri	70
3.4. Bitmişlik Görünüşü Metin İncelemeleri	78
3.4.1. Durum.....	78
3.4.2. Tamamlama	81
3.4.3 Etkinlik	89
3.4.4. Erişme.....	92
3.4.5. Anlık Gerçekleşim.....	96
3.4.6. Diğer Durumlar	97
3.4.6.1. Sürerlik	98
3.4.6.2. Sonuçsallık	100
3.4.6.3. Yaklaşma	102
3.4.6.4. Plan-niyet	104
3.4.6.5. Gelecek.....	108
3.5. Birleşik Yapılarda Bitmişlik.....	112

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: BİTMEMİŞLİK

4.1. Bitmemişlik Görünüşü.....	123
4.2. Bitmemişlik Görünüşünün Derecelendirilmesi	128
4.2.1 Birinci Derece.....	129
4.2.2. İkinci Derece	134
4.2.3. Üçüncü Derece	136
4.2.4. Dördüncü derece: Alışkanlık.....	142

4.2.4.1. İşaretleyicileri	143
4.2.4.2. Etkenler	146
4.2.4.3. Olumsuz Biçimi.....	148
4.2.4.4. Alışkanlık ile Tekrar Arasındaki Fark.....	150
4.2.5. Beşinci derece: Tekrar	153
4.2.5.1. Birinci Derece	154
4.2.5.2. İkinci Derece	155
4.2.5.3. Üçüncü Derece	156
4.2.5.4. Dördüncü Derece.....	157
4.2.6. Altıncı derece: Süreç	157
4.3. Hal Türlerine Göre Bitmemişlik.....	163
4.4. Şarta Bağlı Bitmemişlik	165
4.5. Gelecekte Bitmemişlik	167
SONUÇ	171
KAYNAKÇA	181
TERİMLER DİZİNİ	192
ÖZGEÇMİŞ	199

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Bitmişlik-bitmemişlik arasındaki farklar.	15
Tablo 2.1: Görünüş-Kılınış arasındaki farklar.	32
Tablo 2.2: Bacanlı'nın kılınış sınıflandırması.	34
Tablo 2.3: Erguvanlı Taylan'ın hal türleri sınıflandırması.	37
Tablo 2.4: Comrie'nin aspekt kategorisi sınıflandırması.	48
Tablo 2.5: Smith'in Görünüş Kategorisi sınıflandırması.	49
Tablo 2.6: Erkman-Akerson'un ekler bazında biterlik-bitmezlik gösterimi.	49
Tablo 2.7: Çalışmamızda oluşturulan görünüş kategorisi sınıflandırması.	50
Tablo 3.1: <i>Demek</i> olayının görünüsel derecelenmesi.	139
Tablo 4.1: Berninetto ve Lenci'nin alışkanlık ve tekrar arasında belirttiği farklar..	150

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: $-mXstX$	54
Şekil 3.1: Reichenbach'ın O-R-K gösterimine örnekler.	63
Şekil 3.2: Reichenbach'ın zaman eksenin olay kapsamalarını gösterimi.	64
Şekil 3.3: <i>Kalmak</i> olayının O-R-K gösterimi.....	67
Şekil 3.4: Zaman ekseninde O-R-K	73
Şekil 3.5: <i>Olmak</i> ve <i>almak</i> olaylarının zaman ekseninde gösterimi.	74
Şekil 3.6: <i>Tebşir etmek, demek</i> ve <i>zuhûr etmek</i> olaylarının zaman ekseninde gösterimi.	75
Şekil 3.7: <i>Cân sohbeti olmak</i> olayının zaman ekseninde gösterimi.....	75
Şekil 3.8: <i>Kalmak</i> olayının zaman ekseninde gösterimi.	79
Şekil 3.9: O,R-K gösterimi.	81
Şekil 3.10: <i>Durmak</i> olayıyla O, R-K gösterimi.	81
Şekil 3.11: Cümle karşılaştırmalı O-R-K gösterimi.	82
Şekil 3.12: Zarf karşılaştırmalı O-R-K gösterimi.	83
Şekil 3.13: <i>Kaçmak</i> ve <i>gelmek</i> olaylarının zaman eksenin gösterimi.	84
Şekil 3.14: <i>Göndermek</i> ve <i>itmâm etmek</i> olaylarının zaman ekseninde gösterimi. ...	85
Şekil 3.15: Mikro – makro olayların zaman ekseninde gösterimi.	85
Şekil 3.16: Olay öncesi süreci vurgulayan zaman eksenini gösterimi.	87
Şekil 3.17: <i>Başlamak</i> olayıyla O, R-K gösterimi.	89
Şekil 3.18: <i>Termîn etmek</i> olayıyla O, R-K gösterimi.	92
Şekil 3.19: <i>Kırılmak</i> olayının erişme hal türü bağlamında gösterimi.	93
Şekil 3.20: Sıralı olayların zaman ekseninde gösterimi.	94
Şekil 3.21: Ana olayın kapsadığı alt olayların zaman ekseninde gösterimi.....	99
Şekil 3.22: <i>Görmek</i> ve <i>yatmak</i> olaylarının zaman ekseninde gösterimi.	100
Şekil 3.23: <i>Mu'attal olmak</i> olayının zaman ekseninde gösterimi.....	101
Şekil 3.24: K-R-○ gösterimi.	105
Şekil 3.25: Alıntı ve ana cümlelerin zamansal eksenlerle gösterimi.	106
Şekil 3.26: ○-R-K gösterimi.	107
Şekil 3.27: <i>Beğ demek</i> ve <i>sultan demek</i> olaylarının zaman ekseninde gösterimi...	107

Şekil 3.28: K-R-○ gösterimi.	108
Şekil 3.29: K ² -R ² - ○ ² -R ¹ -K ¹ gösterimi.	110
Şekil 3.30: Sıralı cümlelerin zaman ekseninde gösterimi.	113
Şekil 3.31: Fiilimsili cümlenin zaman ekseninde gösterimi.	114
Şekil 3.32: Görmek ve bayılmak olaylarının zaman ekseninde gösterimi.	117
Şekil 3.33: Ayağa kalmak ve tazim eylemek olaylarının zaman ekseninde gösterimi.	117
Şekil 3.34: Şöhret bulmak ve şarkı söylemek olaylarının zaman ekseninde gösterimi.	118
Şekil 3.35: Şehid olmak ve şöhret bulmak olaylarının zaman ekseninde gösterimi.	118
Şekil 3.36: Rahat görmek ve ateş düşmek olaylarının zaman ekseninde gösterimi.	119
Şekil 3.37: Üçlü olaylar serisinin zaman ekseninde gösterimi.	119
Şekil 3.38: Gelmek ve okumak olaylarının zaman ekseninde gösterimi.	120
Şekil 3.39: Yapmak ve okumak olaylarının zaman ekseninde gösterimi.	120
Şekil 3.40: Ben duvarı boyarken Ali kapıyı boyadı, cümlesinin zaman ekseninde ikili yorumu.	120
Şekil 4.1: Reichenbach'ın görürüm ifadesini zaman ekseninde gösterimi.	127
Şekil 4.2: Hatm-i şerif etme olayının zaman ekseninde sürelerle dağılımı.	148
Şekil 4.3: Giymek olayının zaman ekseninde gösterimi.	152
Şekil 4.4: İhsân olmak olayının zaman ekseninde gösterimi.	152
Şekil 4.5: Rica etmek olayının zaman ekseninde gösterimi.	156
Şekil 4.6: Feryâd etme olayının zaman ekseninde gösterimi.	156
Şekil 4.7: Yüksek odaklı süreç görünüşünde O-R-K gösterimi.	158
Şekil 4.8: Üç olayın zaman ekseninde kapsamsal farkının gösterimi.	159
Şekil 4.9: Kapsayıcı fiil gösterimi.	160
Şekil 5.1: Olay-konuşur-cümle ilişkisi.	170
Şekil 5.2: Çarklı sistem.	171
Şekil 5.3: Zarf merkezli cümle birleşenlerini gösterir çarklı sistem.	172
Şekil 5.4: Nesne merkezli cümle birleşenlerini gösterir çarklı sistem.	173
Şekil 5.5: Derecelendirme yönteminin kapsamsal gösterimi.	178

KISALTMALAR VE SEMBOLLER LİSTESİ

Aşağıda, analiz bölümünde kullanılan semboller ve işaretlere yer verildiği gibi teori bölümünde adı geçen farklı çalışmaların kullandığı sembol ve işaretler de gösterilmiştir ve buna göre sınıflandırılmıştır.

Çalışmamızda:

K	: Konuşma zamanı.
K¹	: Cümledeki ikinci konuşma zamanı.
O	: Olay zamanı.
R	: Referans zamanı.
R¹	: Cümledeki ikinci referans noktası.
	: Zaman eksenı, zaman çizgisi.
////	: Olay gerçekleşimi.
....	: Zaman eksenı üzerindeki olay noktasının öncesinde ya da sonrasında varsayımsal olay gerçekleşimi.
////.	: Olay bir süre gerçekleşti ve sonrasında tamamlandı ya da bitti.
O	: Gerçekleşmesi muhtemel olay.
O¹	: Birinci olay.
O²	: İkinci olay.
O³	: Üçüncü olay.
A	: a, e
X	: ı, i, u, ü
D	: d, t
I	: ı, i
U	: u, ü
bkn.	: bakın.
vb.	: ve benzeri.
vs.	: ve saire.
*	: Kullanımı uygun olmayan ifade.

Johanson'un teorisinde:

O	: Yönelim merkezi (orientation point).
L	: Lokasyon noktası (localization point).
O^s	: Konuşma ediniimi (speec act).
O²	: Olay zamanı (topic time).
+	: Parametre metinde işaretlenmiş ise.
-	: Parametre metinde işaretlenmemiş ise.
°	: Parametre metinde nötr ise.
HF	: Yüksek odak.
LF	: Düşük odak.
±INTRA	: Sınırlararası bakış (intraterminality).
+PAST	: Geçmiş (past).
POST	: Sınırötesi bakış (postterminality).
PRO	: Prospektif.
-PAST	: Geçmişte değil.
AD	: Sınıra bakış (adterminality).

Klein'in teorisinde:

TT	: Referans zamanı (topic time).
TU	: Konuşma zamanı (time of utterance).
Tsit	: Olay zamanı (time of situation).

Bacanlı'nın teorisinde:

Z⁰	: Olay zamanı.
Z^A	: Atıf zamanı.
Z^K	: Konuşma zamanı.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Konu

Türkoloji çalışmalarında görünüş, kip, kiplik, kılınış konuları üzerine son yıllarda daha çok yoğunlaşmaya başlanmıştır. Çeşitli teoriler ışığında söz konusu konular farklı metin türleri üzerinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Görünüş kategorisi üzerine ise Modern Türkçe ve Türk Dilleri açısından çalışmalar yürütülmüş olsa da tarihî dönem eserleri üzerinde bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserleri üzerinde yapılan dilbilimsel çalışmalar 17, 18 ve 19. yüzyıllara nazaran oldukça fazladır. Osmanlı Türkçesi üzerinde çalışmanın ve bir inceleme yürütmenin sebebi söz konusu dönem eserleri üzerinde dilbilimsel bağlamda incelemelerin azlığıdır. Osmanlı Türkçesi dönemine karar kılındıktan sonra ikinci aşamada “Osmanlı Türkçesi görünüşsel özellikler bakımından Modern Türkçeden çok mu farklı veriler sunar?” sorusu çalışmamıza yön veren önemli sorulardan biri olmuştur. Bu sebeptendir ki çalışmada, dilin farklı bir periyodunun diğer dönemlere nazaran farklı veriler sunup sunamayacağı üzerinde durulmuştur. İnsanın anlattığı ya da anlatmak istediği dönemler boyunca değişmez. Her metinde yüzyıllardır insanlar duygu ve düşüncelerini dile getirmeye çalışır. Bir dilin farklı dönemlerde yazılmış metinleri bazı düşünceleri yansıtır olsa bile bunu sunma araçları farklılık gösterebilir. Bir dilin sistemi zamanla değişebilen esnek bir yapıya sahip değildir. İskelet aynıdır fakat enstrümanlar farklıdır. Bu bağlamda yukarıda bahsedilen “farklı veriler sunma” konusu değişen söz varlığı, söz dizimi yapısı, konuşurun zaman ekseninde hangi noktadan bakarak hangi zamana atıf yaptığı bilgisi vs. ile tespit edilebilir. Yoksa burada morfolojik düzlemde gerçekleşen biçimsel değişimler söz konusu edilmeyecektir. Farklı fonksiyonlar, farklı zamanlarda farklı biçimler tarafından yerine getirilmiştir. Bunların tespiti, dönemleri betimlemek için kullanılır ve çalışmanın önceliği değildir. Kelime varlığı, sentaks ve metin türü değişikliği dönemler arasında farklılıklar meydana getirir. Çalışmamızda, Türkçede görünüş kategorisi tanımlanacağı gibi spesifik olarak bu sistemin Osmanlı Türkçesinde nasıl işlediği gösterilecektir.

Görünüş kategorisi akademik bağlamda çalışılması gereken bir konu olduğu kadar konunun öğretimi, öğrencilerin dil bilgisini anlama ve dil öğrenme noktalarında bu bilgi ve teorileri uygulamalarını sağlama da ikinci önemli aşamadır. Uslu, bu konuda fiilimsi kullanımını örnek verir ve öğrencilerinin çevirilerde özellikle –*Dik* eki kullanımıyla ilgili yaptıkları hataların ekin görünüşsel özelliklerini bilmediklerinden kaynaklandığını ileri sürer (1999: 10). Buna benzer bir yorum, Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi konusunda öne sürülür. İleri düzey öğretimlerde fiillerin kılınışsal özelliklerine dikkat çekilerek kılınış türlerinin gösterilerek öğretimin gerçekleşmesi gerektiği savunulur (Karadoğan, Hirik 2015: 56). Konumuz her ne kadar Osmanlı Türkçesi bağlamında ilerleyecek olsa da sistemin daha anlaşılır ve öğretilir hâle getirilmesi çalışmanın amaçlarından biridir. Çalışmaların artmasına rağmen görünüş kategorisi araştırma alanı olmaya devam etmektedir.

Tezimizin giriş bölümünde teorik ve kavramsal çerçeve verilmiştir. Çalışma yönteminin ve amacının belirtildiği bu bölümde çalışmanın temelini oluşturan bitmişlik / bitmemişlik karşıtlığı ve bu bağlamda diğer görünüş türleri açıklanmıştır. İkinci bölümde görünüş teriminin ve bu kategoriyi şekillendiren ya da etkileyen diğer kavramların açıklamaları yapılmış, bu kategori ile olan bağları belirtilmiştir. Bölümde son olarak Türkçede bu kategorinin ifadesinde yardımcı olan işaretleyiciler sıralanmıştır. Üçüncü bölüm ve dördüncü bölüm *Seyahatnâme*'den incelemeleri içerir. Üçüncü bölümde bitmişlik, dördüncü bölümde ise bitmemişlik görünüş türlerinin metindeki tespitlerine yer verilmiştir. Son olarak çalışmada ulaşılan sonuçlara yer verilir. Kaynakçanın hemen ardından terimler indeksi konmuştur. Bu indekste ayrıca terimlerin literatürdeki İngilizce karşılıklarına da yer verilmiştir.

1.2. Amaç

Çalışmamız, *Seyahatnâme*'de görünüş kategorisini daha önceki teorilerden beslenerek farklı bir bakış açısıyla ortaya koymayı amaçlamaktadır. Kategoriyi dair tespitler, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış *Seyahatnâme*'den veriler ışığında yapılmıştır. *Seyahatnâme*'de yapılan tespitlere göre kategorinin alt başlıkları ve ele alınacak görünüş türleri belirlenmiştir. Bu bağlamda hem tarihî döneme ait bir metnin

dilbilimsel açıdan analiz edilmesi hem de görünüş kategorisinin teorik bağlamda açıklanması amaçlanmıştır.

Metin analiz kısmında tek bir unsur/birleşen (örneğin kılınış, zarf ya da fiilin ekleri) odağa alınarak hareket edilmemiştir. Öyle ki araştırmacı odağa tek bir unsuru alır ve her karşılaştığı cümleye kendi odağındaki parametre ile yaklaşırsa inceleme amacına ulaşmayabilir. Çünkü her cümlemin odağındaki birleşen farklıdır. Bu bağlamda araştırmacının cümleye ne ile yaklaştığından öte cümlemin sahip olduğu ögeler içinde neyi odağa alarak ifade bulduğunu tespit etmek değerlidir. Yani, belli bir unsur belirleyip onu her cümlede aramak yerine her cümlemin kompleks yapısını betimlemek tercih edilecektir. Söz konusu unsurlar da her cümlede değişim gösterecektir. Böylece birleşenler arasındaki ilişki ve bu birleşenlerin görünüş sistemini nasıl çalıştırdığı gösterilmiş olacaktır.

1.3. Yöntem

Metinde öncelikle fişleme çalışması yapılmıştır. Fişleme çalışmasında belirlenen ciltlerin belirlenen metinlerinde her fiil kökenli yüklem bitmişlik/bitmemişlik özelliklerine göre işaretlenmiş ve bu şekilde ana karşıtlığın belirlenmesinin yanında görünüşsel özellikleri açısından farklılık gösteren cümlelerin hemen altına notlar düşürülmüştür. Bu notlarda kimi zaman kontekst kimi zaman cümlemin zarfı ya da fiil gövdesinin semantik verilerine dikkat çekilmiştir. Bu fişleme ve düşülen notlar ışığında görünüş sınıflandırmasının alt başlıkları şekillenmiştir. Yapılan fişlemeler ve notlar dikkate alınarak bu bölümler tekrar okunmuş ve parça parça okumalarda kaçırılma ihtimali olan bağlam yeniden gözden geçirilmiştir. Yapılan tüm saptamaları ve verileri daha net sunabilmek için sınıflandırma ve derecelendirme yöntemine başvurulmuştur.

Tezimizin çerçevesinde, daha önceki çalışmalarda yapılan sınıflandırmalara tamamen yanlış ve hatalı gözüyle bakılması konuya bir katkı sağlamayacaktır. Her yapılan sınıflandırmanın bir sistemi vardır, sistem kendi içinde haklı sebeplerini barındırır ve kendi belirlediği birleşenlerle başarılı bir işleyiş de gösterir. Kitaplarda

bildirme ve tasarlama kipleri şeklinde zaman ve görünüş ayrımı olmadan yapılan sınıflandırmalar da kendi bünyesinde tutarlı ve doğru olabilir. Bir sistemi tanımlamada sistemi işlettiği düşünülen ögeler arttıkça ya da değiştikçe bakış açıları ve buna paralel olarak sınıflandırma da değişir. Dilin kendisi doğal fakat yapılan tüm tanımlar, sınıflandırmalar yapaydır; yöneltilen bakış açısına göre bir yap-boz tahtası gibi betimlemeler değişebilir. Bu noktada ele alınan parametreler ve onların nitelikleri ve etkileşim alanları önemlidir. Görünüş kavramı ve perspektifi geliştirilmeden önce yapılan tespitleri haksız bulmak bu bakımdan yersiz olacaktır. Şu da göz önünde bulundurulmalıdır ki görünüşten sonra geliştirilecek farklı bir bakış açısı bambaşka bir kategori yaratabilir ya da mevcut kategoriye yeni katkılar sağlayabilir. Bu sebeptir ki dil sistemlerinde mutlak doğruyu bulmak zordur. Farklılıkların ve gelişimlerin sebebi ancak bakış açıları ve bakış açılarına etki ettiği düşünülen parametrelerin ne kadarının ele alınıp alınmadığı ile ilgilidir. Kılınış özelliklerini odağa koyduğumuzda farklı bir açıklama getirilebilir ya da kiplik kategorisini göz ardı ettiğimizde bambaşka bir bakış açısı sunulabilir. Çalışmamız, aşağıda adı geçecek olan incelemelerle benzer taraflara sahip olabileceği gibi farklı sınıflandırmalar ve açıklamalara da sahiptir. Yapılan sınıflandırmalarda Mona Singh'in de vurgulamış olduğu şu noktaya dikkat edilmiştir: *Sınıflandırma yararlı bir şeydir eğer mevcut detayı analiz etmeye yardım ediyorsa... Ama detaya boğup genel resmin kaçırılmasına sebep olacak kadar zararlı olabilme potansiyeline de sahiptir* (1998: 178). Bu bağlamda genel resmin kaçırılmamasına çaba harcanmıştır.

Korpustan edinilen verileri belli bir teori çerçevesinde işlemek ve sunmak çalışmamızın en çetrefilli tarafını oluşturmaktadır. Bu konuda esin kaynağı olan çeşitli çalışmalar olmuştur. Görünüş kategorisinin bir bütün olarak anlaşılmasını, sistemin genel tanımının yapıldığı Comrie'nin *Aspekt* adlı kitabı sağlamıştır. Comrie, çalışmalarında zaman (tense) ile görünüşün ayrıştırılması için çaba sarfetmiştir. Ona göre durumun iç zamanını görünüş, dış zamanını ise zaman göstermektedir. Teorinin temel ayrımlarını öğrenme bağlamında Comrie'nin çalışmaları (1976, 1985) hareket noktası olmuştur. Smith (1991, 1997) ise iki birleşenli görünüş teorisine inanmıştır ve cümlelerin aspektsel anlamının iki bağımsız birleşenin etkileşimi ile oluştuğunu bildirir. Bunlar hal türleri (durum, etkinlik, tamamlama, erişme, anlık gerçekleşim)

ve görüş açısidir (bitmişlik/bitmemişlik). Görüş açısı, morfolojik olarak önekler ya da diğer morfemler ile gösterilirken hal türleri fiil tarafından -ve onun argümanları ve fiil grupları ile- daha soyut şekilde sunulur. Bu bağlamda Smith'in iki birleşenli teorisi onun ele aldığı şekilde olmasa da benzer bir şekilde analiz bölümünde kullanılan yöntemlerden biri olmuştur. Bitmişlik türü, hal türleri itibariyle sınıflandırılmıştır.

Johanson'un (2016) teorisinde ise görünüş-zaman işlem tipleri (aspectotemporal discourse types) önemli rol oynar ve bu bağlamda Türkçe'nin zaman işaretleyicileri dikkatle incelenmiştir. Ona göre görünüş, kılınış üzerinden işlem yürütürken zaman, görünüş ve kılınışı işletir. Johanson'un teorisinde her bir zaman ekinin görünüşsel bağlamda etki alanları belirtilir ve bu sebeple teoride kılınış ve morfemlerin fonksiyon alanları ön plana çıkmaktadır. Çalışmamızda kılınış kavramı ve morfemlerin etki alanları ön plana çıkarılmadan her biri bir sistemin birer tamamlayıcısı olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

1.4. Derlem

Tezimizin teoriyi pratiğe taşıdığı analiz alanını oluşturan örnek cümleler Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin seçilen ciltlerinden oluşturulmuştur. 17 ve 18. yüzyıl Osmanlı Türkçesi üzerinde dilsel çalışmaların azlığı bizi bu döneme yönlendirmiştir. 17. yüzyılın seçilmesinde en önemli etkenlerden biri Evliyâ Çelebi *Seyahatnâme*'sinin inceleme açısından yeterli verileri sunabilecek olmasıdır. Çalışmanın başında 17. yüzyıla ait farklı metinlerin de korpusta yer alması planlansa da *Seyahatnâme*'nin sunduğu zengin veriler bu gereksinimi ortadan kaldırmıştır. On ciltlik eserin farklı anlatım tarzlarını barındırması analiz için yeterli veri zenginliğini sunmuştur. Her ne kadar birinci, ikinci, üçüncü, beşinci ve yedinci ciltler özellikle taranmış olsa da spesifik bir duruma ait bir örneğin var olup olmadığı araştırıldığında diğer ciltlere de başvurulmuştur. Söz konusu eser üzerinde farklı açılardan fazlaca çalışma olmasına rağmen gramer özelliklerinin incelendiği sınırlı sayıda makale

yanında bir tane de doktora tezi bulunmaktadır.¹ Üslûp farklılıkları açısından geniş bir yelpaze sunan bu eser esas alınarak görünüş kategorisi üzerinde çalışmanın kategoriye açıklama açısından uygun olacağı düşünülmüştür.

Seyahatnâme, eğer klasik seyahat notlarından oluşmuş olsaydı içeriğinde çoğunlukla tasvir ve bilgilendirme anlatım teknikleri hâkim olacaktı ve bu durum dilsel bir çalışma için belli bir ihtiyaca karşılık vermekle birlikte sınırlı bir veri sunacaktı. Bu durumda korpusa farklı metin türlerini ve farklı eserleri eklemek gerekebilirdi. Fakat eser, bir yolculuk anlatısından çıkmış, içinde tahkiyeden bilgilendirmeye farklı anlatım tekniklerini farklı başlıklarla taşımıştır. Dankoff, bu bağlamda önce geleneksel olarak seyahatin ne olduğunu ve seyahatnâmenin nasıl oluştuğunu belirtirken Evliyâ'nın yaptığına klasik bir yolculuk edebiyatı olmadığına vurgu yapar. Seyahat, mistik rehberlik ya da aydınlanma peşinde koşan bir müridin şeyh arayışı ya da kutsal kişilerin mezarlarına ve türbelerine yaptığı ziyaretlerden oluşabilir. Evliyâ her ne kadar kendini derviş olarak belirtse de ondaki itici güç farklıdır. İslam öncesi yolculuk türü olan *rihla* ise haccı ve hac yolculuğu için ayrılmış kayıtları göstermektedir. *Seyahatnâme*'de ise bu özellik 9. kitapta yer alır ve ikinci derecededir. Evliyâ'nın temel itici gücü “Osmanlı İmparatorluğu'nun ve komşu bölgelerin eksiksiz bir betimlemesini vermektir.” Bu bağlamda Dankoff, *Seyahatnâme*'yi türsel açıdan “seyahat anlatısı ve kişisel anılar biçiminde yapılandırılmış Osmanlı ansiklopedisi” şeklinde niteler (2006: 346-347). Bu arada Evliyâ'nın bir padişah nedimi olarak yetişmesi ve musahiplik görevini yerine getirmesi onun dili ne kadar iyi kullanabildiğini gösterir kanıtlardan biridir. *Seyahatnâme*'de canlı bir anlatım söz konusudur ve bu canlılık gözlemsel tasvirlerle ve diyaloglar yanında olayların neden-sonuç ilişkisine, merak unsurlarına ve toplumsal gerçekleri yansıtan boyutuyla kendini gösterir. Evliyâ bilgiyi ve yaşananı işleyip kurmacalaştırarak eserini bir kayıt defteri olmaktan çıkarmıştır (Tezcan 2012: 24). Semih Tezcan, bu bağlamda Evliyâ'nın yazı tarzını şöyle özetlemiştir: “Kurgulayarak, birleştirerek, ayırarak her türlü biçem aracından yararlanarak. Tarihten, coğrafyadan, rivayetlerden, menkıbelerden, hikâyelerden, masallardan,

¹ Erkan Salan (2013) “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin biçim bilgisi özellikleri” Pamukkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı, Doktora tezi, tez danışmanı: Hacı Ömer Karpuz.

hayalgücünden yararlanarak. Hepsinden daha önemlisi, dili en ustaca biçimde kullanarak, geliştirerek, yeni kelimeler, yeni anlatım yolları uydurarak yani yaratarak...” (2011: 19). Evliyâ, bilgilendirmek kadar eğlendirmeyi de hedeflemiştir. Bu nedenle kimi zaman verdiği sayısal değerleri şişirmiş, seyahat öykülerini abartmış, mizahi fıkralarla, uydurma masallarla, farklı kurmacalarla ya da süslenmiş gerçeklerle renklendirmiştir (Dankoff 2006: 350). Bu bağlamda Evliyâ’nın kişiliğine dikkat çekilmiş bunun üslûbuna yansıdığı belirtilmiştir. Ulaşım ve iletişimin sınırlı olduğu bir çağda kendi çevresinin dışına çıkmış seyyahın görgü ve bilgisinin enginliği ve kültürel alt yapısının niteliği yazısına yansımıştır. Öyle ki bazen “olağan üstülüklerin sırrını çözerek kendi akıllılığını ispat etmeyi, bazen doğruluklarını denetlemeyi, akılcı açıklamalar getirmeyi, bazen de şaşkınlık ve hayret yaratarak dikkat çekmeyi amaçlar. Bu tutkusu onu, duyduğu bir hikâyeyi yahut tarihî bir olayı kendisi yaşamış veya gözlemlemiş gibi kurgulayarak anlatmaya kadar götürür” (2011: 118-119). *Seyahatnâme* tek başına sunduğu dilsel renklilikle dilbilim araştırmacısı için içerik ve hacim olarak uygun materyali sağlayabilmektedir. Kendi içinde bu denli çeşitlilik içeren bu metin çalışmamız boyunca yeterince malzeme sunmuştur.

İncelenen *Seyahatnâme* metni başlıca Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman ve Robert Dankoff tarafından hazırlanarak Yapı Kredi Yayınları tarafından Sabri Koz’un editörlüğünde basılmıştır. Farklı ciltlerde farklı yazarlar çalışmaya katkı sağlamışlardır ve bu bilgiler kaynakçada yer almaktadır. *Seyahatnâme*’nin başlıca birinci, ikinci, üçüncü, beşinci, yedinci ciltleri ele alınmıştır. Bu ciltler sırasıyla Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 304, 305, 307, 308 numaralı yazmaların transkripsiyonundan oluşmaktadır. Gerekli durumlarda başvuru dokuzuncu cilt ise Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 462, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 numaralı yazmaların mukayeseli transkripsiyonundan oluşmaktadır.

Tüm bu ciltler baştan sona incelenmemiştir. En kısa sürede en fazla verinin bulunması amacıyla *Seyahatnâme*’deki belirli metin türlerine daha çok ağırlık verilmiştir. Nuran Tezcan’a göre *Seyahatnâme*’nin genel yapısı şehir, tarih ve

yaşantıdan oluşmaktadır. Tezcan, genel tabloyu üçe böler ve “yolculuk serüveni”nde geçtiği yolları ve kral, sultan ya da diğer insanlarla olan ilişkilerini anlattığını belirtir. “Şehirler” konusunda ise tarih, fiziki, sosyal yapı ve ziyaret yerleri incelenir. “Olaylar” ise tablonun üçüncü sekmesidir ve burayı tanık olunan olaylar, aktarılan tarihî olaylar, ilginç gözlemler, fantastik olaylar, kendi başından geçen olaylar şeklinde sınıflandırmak mümkündür (2011: 574, 575). Bu nedenle “Evsâf” şeklinde atılan başlıklardaki metinlerde Evliyâ gördüğü yerlerin ya da mimari yapıların betimlemelerine yer verir. Belli bir sayıda incelemeden sonra bu bölümler dilbilimsel açıdan farklı örnekler sunmayacaktır. Bu sebeple korpusta “evsâf” metinlerini sergüzeştler, sitâyişler, nasîhatnâmeler ve rüya anlatımları takip edecektir. En fazla odaklanılan bölümler ise anlatımın hareketlendiği ve kişilerden aktarılan cümlelere yer verilen betimleyici anlatım tarzının daha az olduğu Tezcan’ın da bahsettiği “olaylar” olmuştur. Bu olayların anlatımında Evliyâ’nın bir anlatıcı olarak farklı bakış açıları söz konusudur. Kimilerinde aktarandır, kimisinde olayı yaşayan konumundadır. Her bir konum ve bakış açısı dile yansıyacak farklı zamansal veriler sunacaktır. Bu bağlamda Evliyâ’nın hikâyeciliği de değerlidir. Tüm bu olaylar bir hikâye çerçevesinde ustaca sunulur. Boratav, bu noktada *Seyahatnâme*’yi roman türü ile karşılaştırır, romanın bir bütün ve parçalar arasında bir ölçü olduğunu *Seyahatnâme*’nin ise bu ölçüden yoksun olduğunu bildirir. Fakat yine de Evliyâ tarihî roman yazarlarını kışkandıracak hikâye parçalarını kaleme alabilmiş ve kuru bir vakanüvis olmamakla beraber “insanı bütün samimiliği ve tabiiliği içinde görebilen bir sanatkâr” olabilmiştir (1982: 297-298). Bu hikâyelerden özellikle acâib ve garâib² adını alan fantastik öykülere dikkat çekmek gerekir. Özellikle bu hikâyelerin canlı anlatımı çalışmamızın korpusuna girmelerini sağlamıştır. Touati, hem öğretici hem eğlendirici edebiyatı besleyen olağanüstü ve harika olayların 9. yüzyıldan beri bir bilgi sektörü oluşturduğunu belirtir. Acâib’in tek görevi sadece eğlendirmek değildir, hayranlık uyandırma ve inanılabilirlik kategorilerinin işlemcisi olarak da kullanılır. Hayranlıktan kasıt okunmaya ve öğrenilmeye, bir kitaba kaydedilmeye ve dikkatleri üzerine toplamaya layık şeyler olmaktır (2004: 213-214). Özellikle 5. kitapta yapılan incelemelerde bu bölümlere sıkça yer verilmiştir.

² Bu anlatı kategorisi üzerine bkn: Yeliz Özay (2012), “Evliyâ Çelebi’nin Acayip ve Garip Dünyası” İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bölümü, Doktora tezi.

Mengi ise, *Seyahatnâme*'deki hatıra türü eserler arasında değerlendirilen sergüzeştâmeleri bir otobiyografi niteliğinde görülebileceğine dikkat çeker. Bu bölümlerde Evliyâ'nın hayatı hakkında bilgi almakla birlikte söze renk, kıvraklık, canlılık katıldığı da gözlemlenir. Tasvir, tahkiye, karşılaştırma, bilgilendirme anlatım türleriyle donatılan eserde tahkiye bölümlerinde ayrıca dedim-dedi ya da soru-cevap tarzında konuşmalara da yer verilir (2016: 87-94). Özellikle diyaloglar, şaşırtıcı ve kaydedilmesi değer görülen bu olaylar ve metin türleri korpusumuzun önemli bir kısmını oluşturmaktadır.

Bu metinler seçilirken kontekstin sunduğu verileri kaçırmamak adına hiçbir bölümün yarıda kesilmemesine dikkat edilmiştir. Seçilen bu bölümler üzerinde önce her fiil görünüş türü açısından etiketlenmiştir. Genel olarak bu etiketleme çalışmasının ardından, metin tekrar okunmuş bu defa tespit edilen görünüş türleri konusunda notlar derinleştirilmiştir. Üçüncü cildin incelenmesinden sonra görünüşsel yelpaze daha net görülmeye başlanmıştır. Bu aşamadan sonra bitmişlik ve bitmemişlik görünüşlerinin alt başlıkları oluşturulmuştur.

İnceleme bölümünde eserden örnekler verilirken parantez içinde cümlelerin hangi cilde ait olduğu ve varak numarası yazılmıştır. Örneğin (2: 222b) gösterimi cümlelerin ikinci cilde ait olduğunu, 222b ise varak numarasını gösterir. Ayrıca tezin birinci ve ikinci bölümlerinde teorik bilgilere yer verilirken Türkiye Türkçesinden örnekler yer almıştır. Bu örnek cümleler italik yazılırken *Seyahatnâme*'den alınan örnekler sayılar ile sıralanmıştır. Her bölüm kendi içinde *Seyahatnâme* örneklerine 1'den başlamaktadır. Bu durumda bitmişlik bölümünde 91 adet, bitmemişlik bölümünde ise 116 adet örneğe yer verilmiştir. Yine inceleme bölümlerinde ihtiyaç duyulması hâlinde Modern Türkçeden örnekler italik şekilde yer alır.

1.5. Teori ve Temel Kavramlar

Çalışmamızın ana hatlarının çizilmesini sağlayan, çalışmalarından ilham alınan önemli isimler Johanson, Comrie, Smith, Klein ve Reichenbach ve onların teorik

yaklaşımlarına ağırlık verilmiştir. Yapılan teorik okumaların uygulama/analiz kısmını şekillendirmesi ve desteklemesi her ne kadar beklense de kimi zaman teorilerin birebir izah etmediği ya da farklı bakış açısıyla açıkladığı bizim metnimize uymayan kendi metnimize özgü tespitlere çalışma boyunca yer verilmiştir. Görünüş teorisini kısa bir şekilde özetlemek sonraki açıklamaları da anlamlı kılacaktır.

Kortmann (1991), ileri sürdüğü “kip-aspekt-aktionsart-perfect” dörtlüsünü açıklarken çalışmasında bu dörtlünün her dilde aynı şekilde işleyemeyeceğini, farklı sistemlerde farklı karşılıkların kendini göstereceğini ve bu dörtlü sistemin her kip ve aspekt sisteminin her bir görünüşünü izahta yeterli gelmeyeceğini özellikle defalarca belirtir. Johanson’un da ifade ettiği gibi evrensel olarak geçerli olan bir görüş açısı (viewpoint) sistemi yoktur. Bulgarcanın, Arnavutçanın, Tatarcanın ya da İrlandacanın görünüş kategorisi İngilizce veya Rusçanınkiyle aynı olamaz. Bitmemişlik (imperfective) ve bitmişlik (perfective) gibi etiketler altında bilinen dile özgü konseptler genelleştirilebilir değildir. Burada sorulacak soru bir dil bitmişlik ya da bitmemişliği açıklamaya ihtiyaç duyduğu zaman nasıl davranır? (2000: 45-46). Bu davranış tarzları dilden dile farklılık gösterebileceği gibi dönemden döneme ufak nüanslar gösterebilirler. Bu bağlamda çalışmamızda ileri sürülen her kavram genel literatürdeki konumunun tıpkısını temsil edemeyebilir ya da nispeten bakış açısı değiştirilmiş olabilir. Çalışmamızda, bir kategorinin genel literatürde ele alındığı şekliyle metne uyarlama çalışmasından öte metnin sahip olduğu enstrümanlarla kategoriye nasıl işlettiği üzerine analizler yapılacaktır ve analizler sırasında söz konusu dönemsel nüanslar da ortaya çıkacaktır.

Burada çalışma boyunca kullanılacak, çalışmada ön plana çıkan kavramlar açıklanacaktır. *Diğer görünüş türleri* başlığındaki terimler çalışmada ele alınmamasına rağmen Türkçenin görünüşü konusunda literatürde geçtiği için yer verilecektir. Bu kavramların açıklığa kavuşturulması aslında görünüş kategorisini açıklamada büyük katkı sağlayacak niteliktedir. Öyle ki konu üzerinde yapılan çalışmalarda açıklamaları güçleştiren de konunun aktarılmasını kolaylaştıran da yine kullanılan terimlerin berraklığı ve neyi ifade ettiğinin açık olup olmadığıdır. Bu bağlamda yabancı literatürden alınan kelimelerin Türkçede karşılıklarının ne olduğu

da belirtilmiş olacaktır. Bu bölümde her ne kadar çalışmamızda kullanılacak terimlere yer verilmiş olsa da Türkçe literatürde önerilen farklı kavramlara ve isimlendirmelere de yer verilecektir.

1.5.1. Olay/Fiil

Çalışmamızda çekimlenerek cümle oluşturan fiil kökenli yüklemeler incelenecek, bitmemiş yapılar olan fiilimsilere sadece bitmiş yapının görünüş özelliklerini nasıl etkilediği noktasında değinilecektir. Çalışma sadece fiil esaslı olunca söz konusu konunun izahında iki kavram ön plana çıkacaktır: olay ve fiil. Bu bağlamda bazı tanımlamalara yer verilecektir. Kapsamlı bir tanımlamayla Johanson olay (event) için, bir şeylerin olduğunu ya da bir durumun oluştuğunu ifade eden aksiyondur, der. Bu terim aksiyonun fark edilen kısmı için geniş bir anlamda kullanılır. Olay, durumu değiştiren dönüşümlü (transitional) fiiller ya da durumu değiştirmeyen dönüşümsüz (non-transitional) olayları da içine alır. Bir olay üç iç aşamaya sahiptir: başlangıç, süreç ve son. Bir genel olay (global event) bir kaç tek basit eylemden oluşur. Basit olay bu yüzden genel olayın alt olayı (subevent) olabilmektedir. Çoklu gerçekleşen olaylar birbirinin aynısı alt olaylar dizisidir; birden çok zamana dağılım gösterir ve zaman ekseninde net ayrılmış aralıklar söz konusudur. Mesela Fransızcada “*ecrivait chaque jour*” *her gün yazdı* anlamındaki olay, intraterminal bakış açısı operatörüne işaret ederken bir çoklu genel olayın basit olayların dizisinden oluşumunu gösterir (Johanson 2000: 29). Buna benzer bir yaklaşımla Berninetti ve Lenci, mikro ve makro olay şeklinde ayırarak makronun tekrarlanabilen olayları içeren bir olayın tümünü anlattığı, mikro olayın ise tekrarlanabilen olayların oluşumunu sağlayan olayların her birini ifade ettiğini belirtir (2012: 853). Olay durağan arka plana karşın devamsızlığı gösterir. Olayın her bir oluşumu daha öncesinde ne olduğu ya da sonrasında ne olacağı hesaba katılmaksızın bir bütün olarak görülür (Jean-Pierre, Guentcheva 1990: 244). Mikro-makro ya da alt-genel olay ilişkisine bazı cümlelerin görünüş özelliklerini (özellikle bitmemişlik) açıklarken vurgu yapılacaktır. Makro olayın sürecini açıklarken mikro olayların sıklığı ve sayısı devreye girecektir.

Olay ve fiil arasındaki ayrım da dilcilerin açıklamaya çalıştığı diğer bir konudur. Karadoğan, olay için “dili kullananlar tarafından algılanıp önemsenen ve diğerlerinden ayırt etmek için bir fiil tabanıya dile taşınan ve mutlaka bir durum değişimi bildiren harekettir” der. Bu durumda dil dışı dünyadaki hareket ile dildeki olay birbirinden farklıdır. Fiil tabanı, dil dışı dünyadaki hareketi değil, onun dildeki algılanmış biçimi olan olayı karşılar (2009: 1). Aydemir de benzer bir şekilde olayın dil dışı bir kavram olduğunu vurgulamış ve “gerçek hayatta vuku bulan ve çekimli fiil tarafından ifade edilen her türlü oluş, kılış, hareket, olgu ve durum için kullanılan bir kavramdır.” demiştir (2010: 12). Bacanlı ise bu bağlamda eylem-fiil ayrımına dikkat çeker. Fiil “karakteristik olarak bir yüklem dil bilgisel merkezini teşkil eden, bir hareketi, oluşu, durumu veya süreci anlatan, farklı dillerde olumluluk ve olumsuzluk, kişi, cinsiyet, teklik ve çoğullukla, zaman, görünüş ve kip ekleriyle birleşebilen kelime olurken” eylem ise “herhangi bir fiilin gerçek hayatta tekabül ettiği hareket, oluş, iş veya haldir” (2014: 25). Burada önemli ayrım gerçek hayat ve yazı düzlemi arasında görülür.

Çalışmamızda ön plana çıkan iki terim olay ve fiildir. Eylem ise kimi zaman fiilin yerine kullanılacak alternatif bir kavramdır. Bu bağlamda olay, gerçek hayatta meydana gelen konuşucunun gözlemlediği hareket ya da durumdur. Fiil ise konuşur tarafından algılanan olayın cümle düzlemine aktarıldığı halidir. Gerçek hayatta meydana gelen aksiyonun dil bilgisel düzleme taşınarak yazılı ya da sözlü ifade bulduğu form fiildir, bir nevi olayın insan dimağında aldığı anlatım şeklinde kendini gösterir. Çalışmamızda inceleme bölümünde yapıcı fiiller incelenirken her biri bir kontekst çerçevesinde değerlendirildikleri için olay şeklinde isimlendirilmişlerdir. *İçmek* bir fiil olurken *bahçede çay içtim*’deki *çay içmek* artık bir olaydır.

1.5.2. Bitmişlik - Bitmemişlik

Çalışmamızı şekillendiren bu iki önemli terim bu başlık altında genel literatürdeki tanımlamalara da yer verilerek açıklanacaktır ve metin analizlerinin yer aldığı bölümde tüm alt başlıklar yine bu iki kavram altında şekillenecektir. Zaman ile görünüş arasındaki farkı ortaya koyabilmek için bu karşıtlığın açıklanması

gerektiğini söyleyen Comrie, bitmişliğin mevcut durumu kendi içinde iç bölümlere ayırmadan dışarıdan bir bakış açısıyla bildirdiğini; bitmemişliğin ise, durumun iç yapısı ile ilgilenerek bir bütün olarak olayın tamamlanıp tamamlanmadığıyla ilgilenmediğini bildirir (1976: 4). Bitmişlik olayın başlangıcı, ortası ya da sonuna herhangi bir vurgu yapmaz. Durumun bütün bölümlerini tek bir bütün olarak sunar. Bu nedenledir ki bitmişlik durumun sürecini ifade eden kelimelerle uyumlu değildir. Bitmemişlik ise durumun iç yapısına işaret eder ve duruma içeriden bir bakış getirir (1976: 18-24). Literatürde yapılan çoğu tanımlamalar Comrie'nin ileri sürdüğü “bir bütün olarak sunma” ve “içeriden bir bakış getirme” noktalarına vurgu yapılarak şekillendirilmiştir. Bu bağlamda aynı noktalara değinen Erkman-Akerson, bu karşıtlığı *biterlik* ve *bitmezlik* şeklinde isimlendirerek biterliğin bir eylemi ya da olguyu tamamlanmış ya da tamamlanacak bir bütün olarak ele aldığını, bitmezliğin ise işe içeriden bakarak işin başını sonunu açık bıraktığını ifade eder (1994: 80). Güven, bu kavramı kısaca şöyle birbirinden ayırır: bitmişlik “zamansal içyapılarına odaklanılmayan ve bir bütün olarak sunulan durum ve olayları tanımlar”. Bitmemişlik ise “zamansal iç yapısı belirli olan ve herhangi bir alt aralığına odaklanılan durum ve olayları tanımlar” (2008: 127). Tanımlamalar daha da çoğaltılabilir fakat bir metin analizi söz konusu olmadan “zamanın iç yapısı” ifadesinin tanımlarla açıklanması oldukça zordur. Zamanın iç yapısı cümlede mi yoksa hiçbir işaretleyiciye sahip olmayan bir fiilde mi aranarak bulunur? Aslında her ikisi de kimi zaman aynı kimi zaman biri diğerini bastıracak derecede etkiye sahiptir. Bu sebeptendir ki *kılınış* ve *görünüş* kavramları birbirine geçmiş iki çark gibi görev görürler. İnceleme bölümünde bu işleyiş örneklerle açıklanacaktır.

Literatüre bakılınca görünüş teorisi birçok dilde incelendiği görülür. Her dil kendi görünüşünü farklı ifade eder ve her oluşturulan teorinin bir diğer dildeki ile tamamen uyması mümkün değildir. Slav dillerinde³ gramatikal görünüş hâkimdir, öyle ki sözlüklerde dahi bitmişlik ve bitmemişlik ayrımı gösterilir. Örneğin Rusça'da ekleştirme ve gövde değişimi ile bitimsiz bir yapıdan bitimli bir yapıya geçiş

³ Diğer dillerdeki bitmişlik / bitmemişlik karşıtlığını özetleyen çalışma için bakınız: The Oxford handbook of tense and aspect (2012), editör: Robert I. Binnick.

yapılabilir ve fiilin anlamı bu eklerle değişebilir: *pisat* ‘yaz-’ ‘to write’ (bitimsiz-imp), *na-pisat* ‘yaz-’ ‘to write (something)’ (bitimli-perf), *pod-pisat* ‘imzala-’ ‘to sign’ (De Swart 2012: 756).

Descles ve Guentcheva, Bulgarca ve Fransızcada bitmemişlik ve geniş zaman durumlarını çalışmalarında incelemekten önce teorik çerçeveyi ortaya koyarlar. Burada bitmişliğin aksiyonu ya da olayı herhangi bir farklı ima olmaksızın basit ve yalın olarak tanımladığını bildirirler. Bu bağlamda bitmişlik olay kavramına çok daha yakındır. Bitmişliğin olayı işaret ettiği, bitmemişlik görünüşünün ise durum (state) ve sürece (processes) işaret ettiği fikrine karşı çıkılır ve iki farklı alt sistemden bahsedilir: ifade odaklı sistem (enunciative system) ve eylemsiz (non-actual) sistem. Bunlardan birincisinde zamansal referans sistemi direkt konuşucuya bağlıdır. Diyaloglardaki zaman, konuşucu ve diğer katılımcılar arasında geçmektedir. İkinci sistemde ise referans direkt konuşucu ile alakalı değildir. Anlar ve olaylar bir anlatımın hikâye çizgisi şeklinde verilir (1990: 238-239). Kendi çalışmamızda belki tam böyle bir ayırım olmasa da bitmişlik ve bitmemişlik, odağa farklı ilişkiler alınarak açıklanmıştır. Bitmemişlikte olayın niteliği dikkate alınırken, bitmişlikte konuşurun ve cümlelerin işaret ettiği referans, olay ve konuşma zamanına göre bir inceleme yürütülmüştür. Descles ve Guentcheva’nın çalışmalarında olduğu gibi bitmişliğin olaya daha yakın bitmemişliğin ise sadece durum ve süreçle alakalı olması gibi bir teori pratikte bazı şeyleri açıklamakta yetersiz kalacaktır. Çalışmanın vurguladığı nokta metindeki konuşucunun olayla direkt alakası olup olmadığı konusudur ve buna göre tespitlerde bulunulmasını öngörmektedir. Görünüşel değerlendirmelerde bu detay bazı noktalarda önem taşıyabilir öyle ki bu nedenle bu çalışmada, kimi zaman incelenen metnin bir sehayatnâme, konuşucunun genel itibarıyla bir anlatıcı olduğu vurgulanacaktır.

Bu karşıtlığın Türkçedeki işaretleyicisi literatürde tartışılmıştır. Erguvanlı-Taylan, bitmişliğin durumun tamlığı ve sınırlılığını vurguladığını ve Türkçedeki işaretleyicisinin *-DI* olduğunu belirtir (2001: 101). *-DI* ve *-mİş* formları durum bildiren fiiller ile kullanılamamaktadır. *Dil bilmek* fiili Türkçede bitmemişlik gerektirmektedir.

**Ali Fransızca bildi/bilmiş.*

Ali Fransızca biliyor.

Ali Fransızca biliyordu/biliyormuş. (2001: 120)

Dün odamı topladım.

Dün odamı toplarken telefon çaldı.

Kornfilt, cümlelerde yer alan zaman eki *-DI*'nin tamamlanmış olaylara işaret ettiği için bitmişlik görünüşü ifade ettiğini, *-rken* ekinin ise cümlede bitmemişlik görünüşüne işaret ettiğini belirtirken aslında Türkçede bitmemişlik görünüşü için birden fazla işaretleyici bulunduğunu dile getirir (1997: 355-356). Kerslake ve Göksel'e göre de bitmişlik *-DI* ve *-mİş*, bitmemişlik görünüşü ise *-(X)yor*, *-mAktA* ve *-(X)r* ve isimlere getirilen *-(y)DI* ekleriyle karşılanır (2005: 288). Bu iki kavram arasındaki fark aşağıdaki tablo ile özetlenebilir.

Bitmişlik	Bitmemişlik
Sınırlanmış.	Sınırsız.
Tamamlanmış bir aksiyonu gösterir.	Tamamlanmamış aksiyonu gösterir.
Durumun son noktasına ya da herhangi bir noktasına vurgu vermek zorunda değildir, durumu tek bir bütün olarak görür.	Durumun herhangi bir noktasına odaklanabilir. Durumu son noktaya varmaksızın süreç hâlinde görür.
Sonucu gösterir.	Gelişimi (progressive) gösterir.
Aksiyonu yalnız ve basit sunar.	
Durumun sürecini gösteren kelimelerle uygun değildir.	Durumun sürecini gösteren kelimelerle uygundur.
	Alışkanlık ve süreklilik gibi alt sınıfları vardır.

Tablo 1.1: Bitmişlik-bitmemişlik arasındaki farklar.

Smith, bitmişlik ve bitmemişlik sonrasında üçüncü bir görüş açısı türüne yer verir: nötr yani yansız. Bu türde görünüşsel olarak belirsiz ve görüş açısı işaretleyicisi olmayan cümleler ele alınır. Bu yapılar ne bitmişlik ne de bitmemişlik bildirirler ve açık ve kapalı okumaya uygundur. Yansız görüş açısı, başlangıç noktasını ve durumun ya da olayın iç evrelerinden en az birini içerir. Smith, bu türü daha çok birleşik cümlelerde ve gelecek zaman bildiren yapılarda incelemiştir. Fransızca, Mandarin Çincesi ve Nijavo dilinde verilen örneklerde iki farklı (açık-kapalı) okuma yapılabilmesi mümkündür. Örneğin aşağıdaki örnek Fransızca'dan çeviridir. Tabii Türkçe ile örtüşmemektedir ama Fransızca'da bu yapı iki farklı anlamda anlaşılması muhtemeldir. Kapalı mana söyleminden kasıt olayın bir başlangıç noktası vardır. Açık manada ise olayın son noktası hakkında tam bir bilgi söz konusu değildir.

Maria ofise girince, Jean şarkı söyleyecek. (Jean chantera quand Marie entrera dans le bureau.)

Kapalı mana: Maria girince Jean şarkı söylemeye başlayacak.

Açık mana: Maria girdiğinde Jean çoktan şarkı söylemeye başlamış olacak (1997: 3, 77-81). Çalışmamızda cümleler bir bütün/kontekst içerisinde değerlendirildiğinden belirsizliklere konteks açıklık getirmektedir. Bu sebeple çalışmamızda böyle bir tür oluşturulmamış ve ele alınmamıştır.

1.5.3. Telik/Atelik

Telik ve atelik arasındaki farkı şu iki örnekle açıklamak mümkün olabilir:

Ali şarkı söylüyor.

Ali bir sandalye yapıyor.

Her iki durum da belli bir zaman sonra son bulacaktır; fakat sandalye yapma durumunda belli bir zaman sonra sandalyenin şekilleneceği ve yapma işleminin aslında son bulacağı sezilenir; yani durum bir şekilde sona erecektir. Ne kadar zaman sonra son bulacağı tabii ki Ali'nin gücüne ve kapasitesine bağlıdır. Şarkı

söyleme durumu ise uzatılabilir ya da bir noktada kesilebilir. Şarkı yarıda kesilse bile Ali'nin bu işe girdiği ve şarkı söylediği doğru olacaktır fakat bu, sandalyenin yapılışı gibi tamamlanması sezdirilen bir durum değildir. Burada daha çok işe girmiş olmak önemlidir. Bu durumda *şarkı söylemek* atelik ifadesiyle karşılanırken, *sandalye yapmak* telik olarak karşılanır. Tabii bu karşıtlığı açıklamada cümlelerin diğer birleşenlerini de (özne, nesne vb.) dikkate almak gerekmektedir. Öyle ki *Ali bir şarkı söylüyor* denildiğinde durum teliğe dönüşmektedir (Comrie 1976: 44-45). Bu karşıtlık metin analizi sırasında görünüş türlerinin tespitinde yardımcı olacaktır.

Zarflarla olan birleşimler telik/atelik farkını yine ortaya koymaktadır. Filip, şu örneklerle açıklamıştır.

*Ali *bir saat/bir saat içinde iyileşti.* (telik)

*Ali *bir saatte/bir saat yüzdü.* (atelik)

Zamansal tamamlayıcılar, *bir saat içinde*, *bir saattir*, *bir saatte* ya da *bir saat*, farklı türdeki fiiller ile kullanılabilir. Bazı zarflar atelik, bazılarıysa telik fiilleri tercih edebilir. Bu aslında leksikal görünüşün alanına girmektedir (2012: 721). Erguvanlı-Taylan (1992: 156-157) da fiillerin bu türlerini belirlemede zarfların önemli bir enstrüman olduğunu belirtir ve Türkçeden örnekler verir. Örneğin erişme bildiren fiiller telik ve anlık oldukları için *iki saatte* gibi süreç bildiren zarflarla uygunluk göstermez.

**İki saatte araba ağaca çarptı.*

Aniden araba ağaca çarptı.

İki saatte tepeye vardık.

**İki saat tepeye vardık.*

Schaaik, Türkçedeki bitmişlik (telicity) durumunun zarflara, zaman ve görünüş işaretleyicilerine göre değişebileceğini belirtir. Örneğin, bitmişlik bildiren *-DI* ve bitmemişlik bildiren *-(X)yor* telik durumu ifade edebilir.

*Hasan iki saat içinde/*saatlerce bir masa yaptı.* (telik)

Hasan iki saat içinde bir masa yapıyordu. (telik)

Hasan saatlerce/saat yediden beri bir masa yapıyordu. (atelik)

Hasan senelerce/aylarca/haftalarca günlerce masa yaptı. (atelik) (2001: 69)

Çalışmamızda metin üzerinde tespitler sırasında zarflar bizlere bu şekilde birçok veri sunacak ve birtakım ayrımlar yapmamızı sağlayacaktır.

Bu karşıtlık için ortaya koyulan diğer bir ölçüt ise cümledeki nesnenin sayılabilen (count)/sayılamayan (mass) ya da nicelenmiş (quantized)/birikimli (cumulative) cinsten olup olmadığıdır. Tespite göre sayılabilen/nicelenen nesneler daha çok telik fiillerle, sayılamayan/biriken nesneler ise atelik fiillerle uygun düşmektedir. Nesne ile sonuç arasındaki bu ilişki de tematik ilişki şeklinde adlandırılmıştır.

Ali bir saat içinde iki elma yedi. (telik)

Ali bir saatte elmalar yedi. (atelik) (Filip 2012: 739)

Fiil ile nesne arasındaki bu ilişkiyi incelemek görünüş bağlamında tıpkı zarflar gibi bazı kilit noktaları açıklamak için gerekli olabilir ama bu konu tek başına ele alınması gereken daha geniş bir konudur.

Şimdiye kadar bitmişlik ve bitmemişlik kavramı ve bu kavramlarla alakalı diğer bazı kavramlar açıklanmaya çalışılmıştır. Bunların yanında kısaca değinilmesi gereken kavram *bitmiş* (perfect) durumudur. Slav dilleri bitmişlik/bitmemişlik karşıtlığını gramatikalize ederken İngilizcede bu karşıtlığın yanında ifade edilen bitmiş olma durumu da söz konusudur. Her ne kadar çalışmamızda bu durum *bitmiş* kavramı çerçevesinde değinilmeyecek olsa da bu kavramı da kısaca açıklamak görünüş kategorisini anlamakta yarar sağlayacaktır.

1.5.4. Bitmiş

Geçmişle bağlantılı olarak geçmiş durumun hâlâ devam ettiğini gösteren bu kavram İngilizcede kimilerince zaman olarak ele alınırken genel terminolojide görünüş olarak değerlendirilmiştir. Türkçede her iki form da *kalemimi kaybettim* şeklinde

ifade bulsa da İngilizcede bunu karşılayan iki form vardır: *Az önce kalemimi kaybettim* (I have lost my pen) ve *Kalemimi kaybettim* (I lost my pen). Birinci cümlede kalemin hâlâ kayıp olduğu göndermesi vardır. Bitmiş (perfect), geçmişle bağlantılı olarak mevcut durumun devam ettiğini gösterir ve üç türe ayrılır: sonuç bildiren bitmiş durum (perfect of result), deneyimsel bitmiş durum (experiential perfect), yakın geçmiş bitmiş durum (perfect of recent past) (Comrie, 1976: 52-66). Türkçede de bu durumu karşılayan eklerin olduğu ifade edilir. Kornfilt, Türkçede geçmiş bitmiş durumu (past perfect) açıklayan ekin *-miş* olduğunu (1997: 349); Lewis ise bitmişliği ifade eden diğer bir kavramı *pluperfect*'i birleşik zaman yapılarını kastederek ileri sürer ve *-mişti*, *-diydi* gibi yapılarla ifade edildiğini belirtir (1967: 128). Bu tür Türkçeye özgü bir ifade tarzını içermemektedir. Daha önce de belirtildiği gibi bu türe çalışmamızda yer verilmeyecektir.

1.5.5. Alışkanlık

Alışkanlık kavramının bir görünüş özelliği olarak ele alınıp alınamayacağı, hangi başlık altında analiz edilmesi gerektiği tartışılmıştır ve bunun neticesinde görünüşün temel iki karşıtlığı esas alınarak (bitmişlik-bitmemişlik) bitmemişlik görünüşünün bir alt sınıfı olarak değerlendirilmiştir. Yabancı literatürde *habitual* en yaygın karşılaşılan terim olmuştur ve *generic*, *customary*, *habituative*, *nominc*, *usitative* literatürde kullanılan diğer terimlerdir (Carlson 2012: 839). Bu terimin bildirdiği görünüşsel veri yeterli derecede tekrarlanan olaylardan elde edilmektedir (Erguvanlı-Taylan 2001: 111). Durum temelde tekrar (iterative) ile aynıdır fakat verilen tekrarların birçok örneğinin başarılı bir şekilde gerçekleşimi esastır. Durumun sadece tekrarı bu görünüşü belirtmek için yeterli değildir. Uzun bir zaman periyodunda olayın tekrarlanma sonucunda karakteristikleşmesi söz konusudur (Comrie 1976: 27). Basit bir örnekle, her sabah kahve içme olayı düzenli olarak tekrarlanıyorsa belli bir zaman sonrasında kişinin kurduğu *Kahve içerim* cümlesi aspektsel özellikleri itibariyle alışkanlığı gösterecektir. Bu veriyi sadece bu cümleden çıkarmak oldukça güçtür. Bir olayın ne kadar tekrarlanageldiğini anlamak konuşucunun vereceği bilgilerle (zaman zarfı, olay silsilesi vs.) ve cümlelerin geçtiği kontekst ile anlaşılabilir. Olayın düzenli olarak gerçekleşmesi onu yinelenen bir olay sonrasında

kalıcı bir olay yapar. Bu bağlamdaki kalıcılığın kendini ispatlaması adına uzun bir periyoda ihtiyacı vardır. Birçok dil bu görünüş türü için özel bir gramatikal işaretleyiciye sahip değildir ve türü açıklayan en iyi örneği şu cümle ile verir: *Güneş doğudan doğar*. Bu durumda akla, geniş zaman bu görünüşün bir işaretleyicisi olabilir mi, sorusu gelmektedir (Carlson 2012: 833). Geniş zaman işaretleyicisinin ilk ve asli görevi bu görünüş türünü ifade etmek olmasa da bu türün kendini ifade etmede kullandığı önemli enstrümanlardan biridir. Öyleki çalışmalar da bu eki ön plana çıkarır. Kornfilt (1997: 356), Kerslake ve Göksel (2005: 466), Türkçede alışkanlık görünüşünün tipik kullanımının geniş zaman ekiyle işaretlendiğini belirtirken *-(X)yordI*, *-(A/I)rdI* birleşik yapılarını da listeye ekler. Yalnız ikinci yapının bir öncekine göre farkının daha uzun süren davranışları ifade ettiği notu düşülür (2005: 290).

Cumartesileri Ahmet futbol oyn-uyor(-du).

1.5.6. Süreç

Süreç bildirimi bitmemişlikle kimi zaman karıştırılsa da bitmemişliğin bir alt türüdür. Bitmemişlik alışkanlık, süreç bildiren görünüş gibi alt başlıkları olan bir üst başlıktır. Bu durumda, bir durum süreçte görünmeden (progressive) alışkanlık modunda görülebilir (Comrie 1976: 33). Bu görünüş türü de her durum tipi ile uygun düşmemektedir. Durum fiillerinin (stative) süreç bildiren şekillerini görmek çok mümkün değildir. Türkçede *-(I)yor* eki bu görünüş türünü açıklamaktadır. Bu ek aynı zamanda devamlılık bildiren (continuous) görünüşe de işaret eder. Kornfilt, süreç (progressive) görünüşünü süreklilik (continuous) görünüşünden şöyle ayırır: süreç aspektleri durum bildirmeyen (nonstative) fiillerin süreçleri ve devamlılıkları ile ilgilenir. Devamlılık bildiren görünüş ise daha kapsayıcıdır ve durum bildiren (stative) ya da bildirmeyen (nonstative) tüm fiiller ile kullanıma uygundur (1997: 357-359). Aşağıdakiler süreç bildiren örnekler olarak verilmektedir:

Hasan çayını içiyor. Ben odaya girdiğimde çayını içiyordu.

Çayımı içmekteyim. Çayımı içmekteydim.

Hasan bütün gün bir şeyler mırıldandı/mırıldanadurdu.

Süreç ile alışkanlık görünüşü aslında benzerlik göstermektedir. İkisi de son noktaya ulaşmamış bir zaman dilimini ifade ederler. Fakat süreç (progressive) bildiriminde spesifik bir olay vardır. Bu olay aktif de durağan da olabilir ve olay sürerken, devam ederken gösterilir. Alışkanlık görünüşünde ise olayın tekrarlı yapısı gösterilmeye çalışılır (Kerslake, Göksel 2005: 289). Çalışmamızda süreç ya da süreklilik özel başlıklarda ayrıntılı incelenmeyecektir ama bitmemişlik görünüşü bağlamında alışkanlık ve tekrar ayrımlarını daha da belirginleştiren süreç görünüşü örneklerine uygulama bölümünde yer verilecektir.

1.5.7. Anlık Gerçekleşim

Comrie, anlık/sürerli (punctual/durative) karşıtlığını izah ederken anlık gerçekleşim terimini açıklama gereği duymuştur. Bu iki kavramdan birincisinde (anlık), durum hiçbir şekilde kısa bir süre ya da bir periyodu içermezken, ikincisi (sürerli) verilen zaman süresince süren durumu gösterir. Bu duruma verilen en yaygın örnek *öksürmek* olayıdır. Olay bir kere gerçekleşir ve anlık bir durumdur (1976: 41-42). Çünkü zaman eksenı üzerinde tek bir kuantumla meydana gelen öksürmek gibi bir olayın bitmemiş olarak sunulması imkansızdır. Bitmemiş görünüşte sunulması demek ardışık mikro eylemlerin gerçekleşmesi anlamına gelecektir (Bacanlı 2009: 47). İnsanın doğası ve olayın yapısı bu gerçekleşimi kimi zaman mümkün kılmamaktadır. *Hapşurma* da yine bu kategori de örnek verilecek olaylardan biridir.

Ölme olayı da aslında anlık durumu ifade etmektedir. Fakat kontekste göre *Ali ölüyor* demek de mümkündür. Böyle bir cümlede Ali'nin ölümüne sebep olan, ölümünden önceki sürece işaret edilir. Bunun için bu cümlede *ölmek* telik bir fiil gibi görünebilir, yani durumun son noktaya erişmesi mümkündür. Fakat *Ali ölüyordu fakat yeni bir ilacın keşfi onun iyileşmesini sağladı* cümlesinde ölümün daha sonra gerçekleştiğini de bilmekteyiz (Comrie 1976: 47). Bu nedenle fiillerin direkt kılışsal özelliklerine göre tespitlerde bulunmak yanıltabilir. Yapbozun bir parçasını görmektense tamamlanan resme bakarak yani ifadenin geçtiği tüm metni anlayarak yorum getirmek doğru tespitleri oluşturacaktır.

Kornfilt ise anlık görünüş (punctual aspekt) adlı ayrı bir başlıkta şu örneği vermiştir:

Hasan dağın zirvesine erişti.

Burada ayrımı yapılan nokta *erişmek* olayının bir dizi hâlinde gerçekleşmeyeceğidir. *Öksürmek* olayı, semantik alanı bağlamında anlık gerçekleşmektedir fakat bir seri hâlinde gerçekleşmeyeceğini garantileyemeyiz. Bir kişinin ardı sıra öksürmesi ya da hapşırması anlık olayların üst üste gerçekleşebileceğini gösterir. Dağın zirvesine erişmek ise kısa aralıklarla ardı sıra gerçekleştirilemeyecek bir fiildir. Bu durumda Türkçede bu türün işaretleyicisi geçmiş zaman eki *-DI* ekidir. Özünde durumun tek bir gerçekleşimini içermektedir (1997: 359-360). *Ölmek* olayı da yine bu bağlamda değerlendirilebilir. Sonuç olarak anlık gerçekleşim yinelenabilir ve yinelenemez şeklinde ayrılmaktadır.

1.5.8. Diğer Görünüş Türleri

Bu bölümde genel literatürde çok fazla ön plana çıkmayan fakat Kornfilt'in Türkçede tespit ettiği birkaç türe göz atılacaktır. Bu tespitlerde görünüş ve kılınış birbirine biraz karışmış görünmektedir ve çalışmamızda bu tarz türlere ve isimlendirmelere yer verilmeyecektir. Bu başlıkların hepsini görünüş olarak kabul etmek pek doğru sayılmaz ama isimlendirme görünüş olduğu için bu başlıkta yer verilmiştir, böylece kılınışın görünüşle karışan noktaları da gösterilmiş olacaktır.

Tekrar bildiren görünüş: Bu görünüş türü (iterative aspect) için Türkçede belli bir morfolojik işaretleyici yoktur. Diğer görünüş işaretleyicileri, zarflar ve fiilin leksikal anlamı ile gösterilmektedir. Aşağıdaki örnekte bir olay serisi açıklanmaktadır ve olayın tekrarı söz konusudur.

Hasan (çok) öksürüyor.

Hasan öksürüp duruyor.

Başlangıç bildiren görünüş:

Koltuğa oturuyorum.

Buradaki “başlangıç” (ingressive) isimlendirmesi aspektsel bir veriden öte fiil gövdesinin semantik özelliklerine bakılarak yani kınışsal verilere göre getirilen bir yorumdur.

Sonuç bildiren görünüş: Bu görünüşü (terminative aspect) göstermek için morfolojik olarak basit bir yapı yoktur. Asıl durumundan önce başka bir durum tamamlanmıştır:

Haberleri dinledikten sonra durumun ciddiyetini anladım.

Yine bu tespitte görünüşsel verilerden öte cümlenin semantik özelliklerine dayanmaktadır.

Eş zamanlı görünüş: Bu görünüş (simultaneous aspect) daha çok –(y)ken zarf fiil eki ile gösterilmektedir. İki farklı olay aynı zamanda gerçekleşmektedir:

Hasan resimlere bakarken ben müzik dinliyordum.

Hızlı ve ani aksiyon: Hızlı ve ani (rapid or sudden action) gerçekleşen bu durum Türkçede birleşik fiiller ifade edebilmektedir.

Evin damı çöktüverdi.

Sürerlik bildiren aksiyon: Söz konusu durum veya aksiyon (durative action) belli bir süredir devam edegelmişse, kalıcıysa ve hâlâ da devam ediyorsa fiillerin birleşimi (*gel, kal, dur*) ile ifade edilir: “kullanageldiğimiz Arapça ve Farsça kelimeler” (1997: 359-361). Son iki başlıkta yardımcı fiillerle yapılan birleşik yapıları fiillerden örnekler verilmiştir. Bu yapıların da görünüşsel bağlamda özel rolleri vardır ama çalışmamızda bu yapılara yer verilmeyecektir.

Türkçe üzerinde yapılan bu son tespitlere de yer verilerek bu alanda bir kavramsal toplama yapılmaya çalışılmıştır. Birden fazla birleşeni olan bu kompleks (görünüşsel) yapının açıklanmaya çalışılan birçok terimin dışında kalabilecek farklı örnekler sunma ihtimali her zaman mümkündür. Bu sebeple denebilir ki bu terimler ve açıklamalar metin üzerindeki yapılacak tespitlere ve getirilecek açıklamalara yardım edecektir; fakat metinde tespit edilen durumlar söz konusu terimlerin sınırları

içerisine sığdırılmaya çalışılmaktansa kendilerine özgü durumlarının izahına çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

GÖRÜNÜŞ KATEGORİSİ

2.1. Görünüş

Tüm diller zamanı konumlandırma konusunda farklı yollara sahiptir ve her bir dil iki parametre (görünüş-zaman) konusunda bir diğerine göre farklılıklar gösterir.

Zamanı konumlananın üç yolu vardır:

1-Sözcüksel ifadeler (Ali ayrıldıktan beş dakika sonra...)

2-Sözcükler (şimdi, yarın, dün)

3-Gramatikal kategoriler

Bu bağlamda zaman ekleri zamanı konumlandırma konusunda gramatikalize edilmiş bir ifade yoludur. Basitçe *Ali şarkı söylüyor* ve *Ali şarkı söyledi* arasındaki farkı zaman kavramı açıklayabilirken *Ali şarkı söyler* ve *Ali şarkı söylüyor* arasındaki farkı görünüş incelemektedir (Comrie 1985: 7-9). Her dil kendi görünüş sistemini kendi parametreleriyle açıklar. Öyle ki zaman eki olmayan yani gramatikalize edilmiş zaman atıfları içermeyen işaretleyicilere sahip olmayan diller vardır. Comrie, bu bağlamda Birmanya dilini örnek verir. Bu dilde birtakım takılarla geniş, geçmiş, gelecek ayrımları yapılabilmektedir. Her dil kendi sistemine göre bir şekilde zaman göndermelerini yapabilmektedir. Zaman işaretleyicilerinin olmaması görünüş ya da zaman sisteminin tespit edilemeyeceği anlamına gelmeyecektir (1985: 50-51). Görünüşsel kategoriler dile bağlı değildir ve insanın algı yeteneğine dayanır. İnsan görünüşsel farklılığı kendi doğal olarak, bilinçli düşünmeden yapar. Bu sebeple her ne kadar sistem benzer olsa da diller arasında parametresel varyasyonlar değişim gösterirler (Smith 1997: 14-15). Bu bağlamda zaman-görünüş kavramları tek bir sisteme atıfta bulunsa da her dilin bu sistem için yürüttüğü göstericiler ve argümanlar farklılık gösterir.

Aspekt terimi ilk olarak 1830'da Grec'in Rus gramerinin C.P. Reiff tarafından Fransızcaya yapılan çevirisinde *vid* kelimesi yerine kullanılmıştır. *Aktionsart* terimi ise 1885'te Karl Brugmann tarafından ortaya atılmış 1908'de Leh dili üzerinde doktorasını yapan Agrell, *aktionsart* ve *aspekt* terimlerini birbirinden ayırmıştır. Slavcada *aspekt*, aksiyonun tamamlanıp tamamlanmaması ile alakalıyken *aktionsart*

birleşik fiillerin semantik fonksiyonlarını göstermektedir (Kortmann 1991: 11). Daha sonra birçok linguist konuyu daha geniş şekilde ele almış ve terimler de bu doğrultuda artış göstermiştir (Klein 1994: 27). Mesela Comrie, bitmemişlik (imperfective) başlığı altında *alışkanlık* (habitual), *süreklilik* (continuous), *süreç* (progressive) ve *süreç* bildirmeyen (non progressive) gibi terimlere yer verir. Türkçede ise daha önceleri aspekt teorisi adı altında *görünüş* ve *kılınış* kavramları ele alınmış ve çoğu zaman da bu kavramlar birbirine karıştırılmıştır. Dilaçar “dar anlamıyla fiilde geçmişlik, şimdikilik, geleceklik gibi ‘zaman’lardan ayrı olarak ‘bitmişlik’ veya ‘bitmemişlik’ esasına dayanan ayırtlayıcı bir gramatikal kategori” (1971: 475) demiş ve tespitlerini fiil gövdesinden yola çıkarak sunmuştur. Son zamanlarda yapılan bu tarz tespitler *kılınış* kategorisiyle ele alınmaktadır. Uğurlu, Johanson’un teorisinden yola çıkarak kaleme aldığı çalışmasında *görünüş* isimlendirmesine karşı çıkmış ve *bakış* terimini öne sürmüştür. Buradaki gerekçe ise *görünüş* teriminin oluşturulduğu *görün-* fiilinin dönüşlü çatıda olmasından dolayı aspekt terimini karşılamadığıdır. Bu yüzden “aspekt terimi çekimli fiili ifade ettiği ‘olay’ın kendi kendine bir ‘görünme’si değil, bilakis konuşanın onu nasıl gördüğü” ile ilgili olduğu şeklinde belirtilmiştir (2003: 125). Nurettin Demir’in⁴ Johanson’un *Aspekt im Türkischen* adlı eserinin çevirisini yaptığı çalışmasında terim, *görünüş* olarak aktarılmıştır. Çalışmamızda da kullanılması en uygun terimin *görünüş* olduğuna karar verilmiştir. Her bir fiilin kendi başına yani sadece gövdesiyle ne ifade ettiğinden daha çok cümle içinde diğer öğelerle nasıl “görün”düğü analiz edilmektedir. Kılınış, bu bağlamda ancak olayın cümledeki görünüşünü etkileyen etmenlerden biridir. Burada aslında belli bir noktadan “bakış” yönlendirilmeden mevcut durumun dışarıdan incelenmesi söz konusudur. Olayın ya da konuşurun bakışı tabii ki görünüşü etkileyen etmenlerdir. Odağa kim ya da ne koyulursa “bakış” değişir. Bu farklı bakış açılarının bir olayın cümlede nasıl görüldüğü noktasında etkileri bu çalışmanın inceleme konusudur.

Görünüş kategorisinden Türkçe dil bilgisi kitaplarında bahsedilmektedir. Kitaplarda konuyu ele alış şekilleri ve bakış açıları farklılıklar gösterir. Örneğin Banguoğlu,

⁴ Lars Johanson (2016) *Türkçede Görünüş*, çev. Nurettin Demir, Ankara: Grafiker Yayınları.

belki de bu bağlamda en farklı görüşü sunan kişidir ve görünüş kavramına fiilin çatısı konusunda ele almıştır: “Türkçede fiilin aldığı görünüşler çeşitlidir ve özel eklerle sağlanır. Fiil tabanının bu türlü çeşitlenmesine fiil çatısı (voix) adını” verir. Fiil çatısının da altı görünüşten meydana geldiğini belirtir: yalın görünüş (döv-mek), olumsuz görünüş (döv-me-mek), edilgen görünüş (döv-ül-mek), dönüşlü görünüş (döv-ün-mek), karşılıklı görünüş (döv-üş-mek), ettirgen görünüş (döv-dür-mek) (1974: 411). Burada bir terim karmaşası yaşanmıştır. Fiilin çatı durumu kesinlikle aksiyonun zamanına etki edebilir, ama bu görünüşü şekillendiren faktörlerden yalnızca biridir. Bu etkinin de her durumda olabileceği söylenemez.

Korkmaz ise görünüşle ilgili şöyle bir tanımlamada bulunur: “fiilin ad biçimi olan mastarda değil, çekimli şekillerinde görülen bir iç anlamdır” (2009: 576). “Cümlelerin yüklemi görünüş açısından yalnız, dili kullanan kimselerin maksatlarına ve belirli şekil kalıplarına bağlı olarak değil, aynı zamanda cümlelerin yönlendirici öteki öğelerine, dili kullanmadaki yetenek ve güçlerine bağlı olarak da şekillenmektedir. Hatta bu şekillenme sırasında, dil bir hamur yumuşaklığı kazanarak fiildeki zaman ve işlev kaymalarını da gerçekleştirmiş olmaktadır” açıklaması yapılır (2009: 582-583). Bu açıklama görünüşün birleşenlerini ortaya koyması ve kategorinin kapsamını göstermesi açısından önemlidir.

Türkçe literatürdeki diğer tanımlarda şu tespitler dikkat çeker. Görünüş; kişisel ve öznel bir anlatımdır, dil bilgisel zamandan farklıdır, semantik bir kategoridir, gramer kategorisidir. Öznel, kişisel hatta ruhsal etkilerin kategoriyi şekillendirdiği iddia edilmiştir. Aksan, “eylemin, çekimli biçimiyle anlattığı işin, kılınışın dışında, kişisel, öznel bir anlatımı yansıtmaması” olarak tanımlamıştır (2007: 102). Sözcük türlerinin tartışıldığı çalışmada ise “Görünüş, dil içinde eylemin kullanımına yansıyan ruhsal etkiler ve koşullarla ilgilidir; eylemle anlatılan işin, olay ya da oluşun konuşan tarafından öznel bir biçimde değerlendirilmesini gösterir.” tanımına yer verilir (Atabay, Kutluk, Özel 1983: 208). Çalışmamızda, bu etmenler daha çok kip/kiplik kategorisinin birleşenleri olduğundan onlara öncelik verilmemiştir.

Çoğunlukla görünüş kategorisinin dil bilgisel zamandan ayrılarak müstakil bir kategori olduğu iddia edilmiştir. Uzun, bu kategorinin dil bilgisel zaman

kategorisinden farklı olduğunu söyler ve şöyle devam eder: “dil bilgisel zaman, yüklemın anlattığı olayın gerçek zamanda bulunduğı konumu dil bilgisel olarak gösterirken görünüş, olayın gerçek zaman boyutuna yerleşiş biçimini gösterir. Örneğın, bir olay geçmişte gerçekleşmekle geçmiş zamana ait olur ama bu olayın geçmişte sözgelimi anlık mı yoksa süremsel olarak mı gerçekleştiğini görünüş belirler” (1998: 110). Çoğı çalışmada ise bu kategori, dil bilgisel zamandan soyutlanmadan onu da içine alacak şekilde kurulan kompleks bir yapıda sunulmaya çalışılmıştır. Erkman-Akerson, kısaca görünüşün “bir olayın süreye nasıl yayıldığını” ifade ettiğini söyler (1994: 265). Olay ile bu süre arasındaki bağlantı da fiilin çekim ekleri ve cümleinin diğer tamamlayıcıları ile kurulmaktadır. Erguvanlı-Taylan, fiilin leksikal semantiğı içinde fiil kompleksinin birleşenleri ile (fiil çekimi, zarflar) açıklanan bir semantik kategoridir, diyerek aspekti tanımlar (2001: 98). Kendisi her ne kadar bir kompleksten bahsetse de genel olarak kategoriye semantik ismini vermiştir. Kategorinin her bağlamda semantik olduğunu söylemek güçtür; ama bitmemişlik görünüşünde bitmişliğe nazaran semantik bağlam ağır basar. Bitmemişliğin hareket noktaları zaman çizgisinde belirlenen referans, olay ve konuşma zamanından oluşur ve bu bağlamda olayın zamanı incelenir. Yine örneğın Demir’in “konuşurun, eylemin anlattığı olaya nasıl yöneldiğini, olayın hangi noktasını önemseddiğini gösteren fiil çekim kategorisidir” (2008: 194) yaklaşımı ve Güven’in aspektin biçimbirimler gibi dil bilgisel yollarda belirtilen görünüşün konuşan kişinin olay/durum ile nasıl ilgilendiğini ifade etmesi, (2008: 127) şeklindeki tespitleri zaman eksenini referans, olay ve konuşma zamanı şeklinde işaretlediğimiz bitmişlik görünüşünde görülecektir.

Türkçenin görünüş kategorisi üzerinde öncü ve ayrıntılı bir çalışma yapan Johanson, görünüşsel olarak karakterize edilmiş yüklemın yorumlanmasında farklı elementlerin etkisinin olduğuna dikkat çeker ve zaman zarfları gibi kontektsel elementlerin katkılarının önemini vurgular. Bu sebeple tematik kontekstin getirdiklerinin önemli olduğunu dile getirir. Onun teorisinde görünüşsel sınırlandırmada üç boyut söz konusudur. Bunların bitmemişlik, bitmişlik ve bitmiş kategorileri ile aynı tutulmaması gerektiğı ama aralarındaki yakınlığın aşikâr olduğu vurgusu yapılır.

Johanson'un ele aldığı türlere “görünüş türleri” bölümünde daha ayrıntılı yer verilecektir.

Comrie, *o okuyordu* ve *o okudu* yapılarından yola çıkıp her ikisinin zaman olarak geçmişte gerçekleştiğini ifade ederek bu iki yapıyı ayıran etkenin üzerinden görünüş kavramını açıklamaya çalışmıştır. Bu kavramlar, bitmişlik ve bitmemişlik olmuştur. Ona göre görünüş, durumun iç zamanına farklı bakış açıları yöneltmektir (1976: 3). Bu iç zaman, fiildeki işaretleyicinin bildirdiği zamanın daha geniş kapsamda ele alınması ile tespit edilebilir. Buna cümlede diğer öğelerin birlikteliği düşünülerek ulaşılabilir.

Görünüş sistemi, fiilde zaman işaretleyicisine (verbal tense) sahip olmayan Çin-Tibet gibi dillerde daha da gelişmiştir. Mandarin Çincesi üzerinde yapılan çalışmalar şunu göstermiştir: görünüşsel farklar sadece fiildeki çekim ile değil cümledeki ayrı işaretleyiciler ile de açıklanması gereklidir (De Swart 2012: 763). Smith (1991), dil bilgisel işaretleyiciler ile cümlenin bitmişlik, bitmemişlik ve yansız bakış açılarını gösterebileceğini belirtir. Ona göre cümledeki olayın bildirdiği durum da bu bakış açısını açıklamak için önemlidir. Bu bağlamda görünüş iki birleşenden oluşur. Bu birleşenlerden biri yüklemın öz manasını belirtmektedir. “Hal türü” başlığı altında fiilin bu semantik alanı açıklanacaktır.

Bazı dillerde gramatikal bazı dillerde ise leksikal görünüş ön plana çıkmaktadır. Türkçe için bu ikisini birbirinden kesin çizgilerle ayırmak kolay değildir. Cümlenin iç zamanına yönlendirilecek farklı açılarda kimi zaman leksikal kimi zaman gramatikal veriler açıklama getirecektir. Leksikal görünüş, semantik bir kategoridir. Fiilin ve cümledeki diğer tamlayıcıların anlam alanına göre şekillenir. Fiilin öz yapısı (inherent features) ile ilgilidir. Gramatikal görünüş ise olayı bildiren öğeye yani yükleme gelen gramatikal işaretleyicilerle belirlenir. Buna yabancı literatürde *aktionsart*, *actionality*, *aspectual class*, *situation aspect* isimleri de verilmiştir (De Swart 2012: 753). Örneğin Slav dillerinde bitmişlik ve bitmemişlik ayrımı için ekler kullanılır (Filip 2012: 721-725). Leksikal ve gramatikal bakış açıları kimi zaman kaynaşmış ve kaynaklarda görünüş kavramı çeşitli açılardan analiz edilmeye çalışılmıştır.

Ali Suzan'a âşıktı.

Serap tez yazdı.

Kerim dağın tepesine ulaştı.

Bu cümlelerde gösterici (deictic) olan zaman üç cümlede de geçmiş zamanı göstermektedir. Fakat iç zamanlara bakıldığında fiillerin anlam alanlarıyla birlikte bir fark sezilecektir. Burada görünüşsel fark yüklemelerin seçimleri ile alakalıdır. Birincide mevcut durumun süresi zaman ekseninde uzun olmasına rağmen herhangi bir aksiyonun gerçekleşmediği görülür. İkincisinde, belli bir sürecin *tez yazma* olayı için geçtiğini sezdirildiği gibi olayın bir son noktaya erdiğini de ifade eder. Üçüncüde son kritik noktadan önce olay uzun bir hazırlık ya da gerçekleşim süreci gerektiriyor olabilir fakat önemli nokta olayın gerçekleştiği (kritik sınırın aşıldığı) andır ve bu an oldukça kısadır.

Verkuly'e göre de görünüşü sadece fiil belirlememektedir. O, görünüşün yüklem ile bütün yapı arasındaki ilişkinin tanımlanmaya ihtiyacı olduğunu dile getirir.

Suzan bir elma yedi.

Suzan elmalar yedi.

Birincisi tamamlanmış bir olayı ifade ederken; ikincisi sınırlanmamış bir süreci ifade etmektedir. Bazı elmaların tüketilmiş olduğu doğrudur; fakat elma sayısının belli olmamasından dolayı son noktayı işaret etmediği iddia edilir (De Swart 2012: 753-754). Ele alınan diğer bir husus, bir sonraki bölümde ifade edilecek durum tiplerinden hangilerinin bitmişlik ve bitmemişlik karşıtlığı ile daha çok eşleştiğidir. Örneğin yapılan çalışmalarda Roman dillerinde bitmişlik daha çok olay (event) yüklemeleri ile bulunurken, bitmemişlik durum ve aktivite yüklemeleri ile uygunluk gösterir (2012: 769). Çalışmamızda bu kombinasyonlara da yer verilecektir.

Bu bağlamda Johanson'un şu soruları görünüşün birleşenlerine yer vermeden önce ifadelerin daha iyi anlaşılması adına faydalı olabilir:

“1. Gönderge (durum) nedir?

2. Bu durum konuşur tarafından nasıl tasarlanmıştır?
 3. Konuşur onu nasıl ortaya koymak istemektedir?
 4. Tam da bu eğilimi ifade etmek için sistemin sunduğu imkânlar nelerdir?
 5. Münferit durumlarda bu araçlarla eğilim nasıl ifade edilmektedir?” (2016: 47)
- Görünüş kategorisinin tespit edilme aşamaları bu şekilde gelişmekte metnin analizi sırasında üçüncü aşamadan itibaren lingüistik veriler ortaya konmaya başlanmaktadır.
- Çalışmalarda kimi zaman odaklanılan noktalar farklılık göstermektedir. Özetle şu noktalara mercek tutularak açıklamalar getirilmiştir.

- 1- Fiillerin tek başlarıyken anlam alanları
- 2- Yükleme ile zarf arasındaki ilişki
- 3- Yükleme ile nesne arasındaki ilişki
- 4- Yüklemin zaman ekleriyle bildirdiği zaman
- 5- Fiilin zaman ekseninde gösterdiği zamansal yayılım.

Fiilin ya da durumun ne zaman gerçekleştiği zaman kavramının yanıtını verdiği bir sorudur. Konuşucu dil bilgisel işaretleyiciler ile durumun gerçekleştiği zamanı gösterebilir. Durumun ya da olayın zaman çizgisi boyunca sürdürdüğü iç bir zaman daha vardır. Söz konusu durumun geçmişte, şimdi ya da gelecekteki gerçekleştirmeleri ne kadar bir süreyi almıştır, olay anlık mıdır, tekrarlanmış mıdır ya da tekrardan öte karakteristikleşip alışkanlık hâline mi gelmiştir? Sorular çoğaltılabilir: durumlar ifade edildikleri zamanlarda tamamlanmış mı, süreç hâlinde mi kalmış, hiç bitmiyormuş gibi mi bırakılmış? Bu soruların en doğru cevaplarını sadece zamanı işaretleyen gramatikal işaretleyiciler veremeyecektir. Cümle tamamlanmadan ve hatta kontext tam anlaşılmadan durumun bu iç zamanı hakkında tam bir bilgiye sahip olmak güçtür. Bu noktada cümlelerin görünüşsel özellikleri söz konusu fiilin gerçekleşim zamanı ve iç zamanı hakkında bilgiler sunacaktır.

Türkçede görünüşsel yapıyı analiz edebilmek için birden fazla birleşenli bir kompleksi tanımlamak gerekir. Bu komplekste fiilin çekiminde yer alan zamansal ve görünüşsel özellikler gösteren çekim ekleri, cümlelerin zarfları ve durum tipi yer

alacaktır. Hatta kimi araştırmacılara göre bu birleşenlerden biri cümlenin nesnesi bile olabilir. Bu birleşenlerin hangi kombinasyonlarda hangi fonksiyonları yürüttüğü çalışmanın başka bir yapısını oluşturur. Örneğin, hangi zarfın hangi görünüşel ve zamansal gösterge ile ve ayrıca hangi durum tipi ile birlikte hareket ettiğini belirlemek farklı verilerle bizi karşılaştırabilir. Bu durumda kategoriler arasında bir kombinasyon vardır ve bu kombinasyonlar açıklandıkça analiz gerçekleştirilebilir.

2.2. Görünüş Kategorisinin Birleşenleri

2.2.1. Kılınış

Kılınış, fiilin ontolojik yapısından kaynaklı leksikal bir kategoridir ve görünüşe en fazla müdahalesi olan birleşendir. Öyle ki önceleri literatürde birbirleriyle çokça karıştırılmışlar, birbirlerinin yerine kullanılmışlardır. Çünkü her ikisi de içkin bir anlamı/zamanı yorumlamaya çalışır. Fiil gövdesinde yapılan bu içkin zaman yorumları sırasında tüm cümlenin, cümlenin diğer parametrelerinin (zarf, nesne, özne vs.) sentezi ile zamana dair farklı bakış açılarının gösterilebileceği öne sürülür. İşte bu aşamadan yani cümle-fiil gövdesi ayrımından sonra kılınış ve görünüş birbirlerinden ayrılmaya başlar. Bu başlık altında kılınış ve görünüş arasındaki ayrıma dikkat çekilerek kılınış tanımlarına ve sınıflandırmalarına yer verilecektir.

Çalışmalar iki kavram arasındaki ayrımı genel olarak şu bağlamlarda açıklar:

Görünüş	Kılınış
Öznel	Nesnel
Dil bilgisel kategori	Sözlüksel kategori
Cümlenin anlattıkları ile ilgilenir	Eylemin anlattıkları ile ilgilenir

Tablo 2.1: Görünüş-Kılınış arasındaki farklar.

Görünüşte, konuşur ile dinleyici arasında öznel bir ilişkinin olduğunu vurgulayan Dilaçar, kılınışın fiil mastarının kendi içinde bulundurduğu ana anlama bağlı başlama, süre, bitirme, yineleme gibi bir süreci bildirdiğini söyler. Görünüş ise çekimlenmiş fiilde süreç açısından konuşanın yaptığı değişimdir ve bu yüzden öznel (1974: 161). Bu açıklama, görünüş kategorisi tespitinin daha çok konuşur

odaklı yapıldığı hissini verir. Odakta aslında hep olay vardır ve olaya nasıl bakıldığı görünüşü belirler. Kılınış bu bağlamda eylemin yapılış tarzı, akışı, gerçekleşme şekli ile ilgilenir. Fiil leksemeleri ve eylem öbekleri içsel olarak kendi eylem tarzlarını taşır ve bu yüzden kılınış tasnif edilebilir sözlüksel bir kategoridir (Bacanlı 2014: 30). Aksan, bu eylem tarzlarını kastederek başlama, süreklilik, bitme gibi eylemlerin bildirdikleri devinme, oluş, iş ve oluşumlarının zaman açısından yarattıkları ayrılıklar olarak tanımlamıştır (2007: 103). Bu açıklamalardan kılınışın fiilin çekimlenmemiş hâliyle, görünüşün ise çekimlenmiş hâlinin zaman eksenindeki görünümüyle ilgilendiği sonucu çıkar.

Ayrıca kılınışsal belirleyiciler ile görünüşsel belirleyiciler arasında fark yardımcı fiillerin fonksiyonları bağlamında açıklanabilir. Türk dillerinde yardımcı fiilli analitik şekillerin kılınışsal belirleyici olduğu vurgulanır. Yardımcı fiiller eylemin nasıl gerçekleştiğini belirtir ve temel fiilin içsel anlamını değiştirebilir. Örneğin *uyumak* “uykuda kalmak” ya da “uykuda olma” eylemlerini ifade edebilir. Bu fiiller başlangıç sınırlı olmasına rağmen *uyuyuvermek* değildir. Bu fiillerde kılınışsal özellikler değişmiştir. Bu bağlamda belirtilmelidir ki görünüşsel işaretleyiciler fiilin kılınışsal özelliğini değiştiremezler, var olan içerik üzerinde farklı bakış açıları sunabilirler. Örneğin *uyuyor* çekiminde görünüşsel *-yor* eki kullanılmıştır ve bu hâliyle “uykuya dalıyor” ve “uyku hâlinde” anlamlarından birini belirtiyor olabilir (Bacanlı 2009: 48). Bu bağlamda şu da not edilmelidir ki görünüş-kılınış etkileşiminde görünüş kılınışa etki edemezken kılınış görünüşün şekillenmesinde etki alanına sahiptir.

Üçok, kılınış kavramı yerine aspekt kavramını tercih etmiş ve buna iş neveleri adını vermiştir. Fiiller ifade ettikleri işin meydana geliş şekline göre de iş nevelerine ayrılırlar: fiilin başlama veya bitim anını gösteren anlı iş nevi (*kalkmak, ihtiyarlamak*); yapılan işin sürüp gittiğini gösteren sürekli iş nevi (*düşünmek, gezmek, çalışmak*); bitimli iş nevi; işin birden bire başladığını gösteren başlanışlı iş nevi (*fırlatmak, kızarmak, korkmak*); sıklaştırılmış işi gösteren pekiştirmeli iş nevi; hep aynı hareketin yapıldığını gösteren yineli iş nevi (2004: 125-126). Fiillerin, kılınış teorisi altında bu şekilde sınıflandırmaları çoğaltılabilir. Örneğin fiilleri

homojen ve heterojen görünümlü olanlar şeklinde ayıran Bacanlı; *sevmek, hoşlanmak, düşünmek, şarkı söylemek, yürümek, koşmak, gitmek, çalışmak, okumak* fiillerinin ontolojik olarak belirgin bir başlangıç ve bitiş noktaları olmadığını ve bu yüzden homojen görünüme sahip olduklarını belirtir. Bazı fiillerde ise apaçık bir sınır işaret edilir ve heterojen görünümlüdürler: *doğmak, ölmek, girmek, çıkmak, gelmek, varmak, düşmek, bitirmek* vb. (2008: 5). Fiillere dair bu bilgiler cümle görünüşünde de kimi zaman belirleyici bir etkiye sahip olabilmektedir.

Fiillerin tasnifleri konusunda en yeni çalışmalardan biri Bacanlı'nın Altayca üzerindeki çalışması olmuştur. O; Vendler, Johanson ve Smith'in tasniflerini sentezleyerek yeni bir tasnif önerisinde bulunur (2014: 63-64):

Dönüşümsüzler			Dönüşümlüler		
hâller	faaliyetler	Tek-kerelikler	(+başd)'ler	(±bitd)'ler	
_____	~~~~~	•		başarılar	erişiler
			(~~)x_____ ¹⁰	~~~~~x	x
durağan	dinamik	dinamik	dinamik+ durağan	dinamik	dinamik
sürekli	sürekli	süreksiz	sürekli	sürekli	süreksiz

Tablo 2.2: Bacanlı'nın kılınış sınıflandırması.

X kritik başlangıç ve bitiş dönüşümlü

_____ değişimsizlik

~~ değişim

• anlık eylem

Karadoğan ve Hirik, fiillerin kılınışsal özelliklerinden yola çıkarak diller arasında oluşabilecek farkları ortaya koymuşlardır. Fiilin kök veya gövdesinde yer alan hareketin gerçek dünyadaki gerçekleşme biçimini ve fiilin iç zamanını gösteren bir dil bilgisi kategorisi olduğunu dile getirir ve eş değerlik ilişki bağlamında Türkçe ile İngilizcenin kılınışsal farklarını ortaya koyar. Türkçede *yat-* eyleminin *yatma* durumuna geçme ve uyku durumunda olma gibi iki farklı durumu ifade edebileceğini

fakat İngilizcede bu iki durum için yatağa gitmek (go to bed) ve uyumak (sleep) gibi farklı fiiller kullanıldığına dikkat çekerler (2015: 49-54). Bu sebeple kılınışsal özellikler çeviri çalışmalarında yönlendirici kilit noktalar olabilmektedir.

Görünüş kategorisi, zaman ve kılınışa göre ifadenin zaman ekseninde tam bir görüntüsünü sunar, yani tüm çerçevedir. Görünüş-kılınış kavramları çerçevesinde işlemciler arasındaki ilişkiyi açıklamak adına birçok benzetmeler yapılmıştır. Aslan'ın metaforik kullanımı da bu bağlamda açıklayıcıdır: hammadde-işlemci ilişkisi. Ona göre belirli hammaddeler belirli işlemlerden geçerek görünür/somut bir ürün hâline gelirler. Bazı hammaddelerin bazı işlemcilerle etkileşimi verimde artışa da azalmaya da sebep olabilecektir (2016: 28). Smith ise görüş açısını kamera lensini örnek vererek açıklamıştır. Çalışmasında, aspektsel görüş açısı mevcut duruma bir kameranın lensi gibi odaklanmaktadır, der. Nasıl ki makinanın lensi resim çekerken bir manzarayı uygun hale getiriyorsa görüş açısı da duruma odaklanır ve onu tamamen ya da bir parçasını semantik açıdan görünür kılar. Görüş açısı tarafından görünür hale getirilen bilgi semantik yorumlara müsaittir ve edimsel çıkarımlara da açıktır (1995: 6). Biz de burada bitmiş hâliyle bir tabloyu örnek verebiliriz. Bir tablonun birleşenleri (yani bir araya gelerek tabloyu oluşturanlar) ancak boyalar ya da kalemler olacaktır. Bir cümlede bunu fiil ya da yüklem olarak tasavvur edebiliriz. Fırça, tuval vs. bir resmi oluşturan her türlü malzeme ise cümlelerin zarf, nesne, özne gibi diğer birleşenleridir. Tüm resim olup bittikten sonra yani cümle tüm birleşenleriyle tamamlandıktan sonra görünüş kategorisi okuması yapılabilir. Burada odak ne boya ne tuval ne de fırçadır. Burada odak biten yapı yani tablodur. Sadece bir ya da on renk, bir ya da birden fazla çeşit fırça kullanımı ancak tablonun arka planında onu oluşturan ayrıntılardır. Burada belirtilmek istenen husus, görünüşün her birleşenin yerini bulmasından sonra evrende bir mana taşıma görevinin de yerine gelecek oluşudur. Cümlelerin zaman bağlamında özellikleri birçok parametre (zarf, nesne vs.) ile şekillenir. Kılınışsal özellikler dâhil olmak üzere cümleye katılan birleşenler cümle *görünüşünün* son şeklini verirler. Cümle analizleri bölümünde kimi yerlerde kılınışın görünüşsel tespitlerde epey rol oynadığı gösterilecektir. Bu iki kavramın karıştırıldığı anlamına gelmemelidir. Aralarındaki bu organik bağ iki kategoriye birbirinden tamamen ayırmamızı engeller.

2.2.2. Hal Türü

Fiilin bu bölümde bahsedeceğimiz özellikleri çalışmamızın analiz kısmında dikkate alacağımız önemli görünüş kategorisi unsurlarından biridir. Bu özellikler çoğunlukla bitmişlik görünüşü kapsamında ön plana çıkan birleşenlerden biri olacaktır. Fiilin bu özelliklerine literatürde *filin modu*, *hal türü* isimleri verilmiştir. Hal türü için yabancı literatürde şu terimler de kullanılır: *aktionsart*, *modes of action*, *situation type*, *states of affairs* (Erguvanlı-Taylan 2001: 98). Smith'in (1991: 44-47) görünüş kuramına göre şu iki birleşen önemlidir: hal türü (*situation type*) ve görüş açısı (*viewpoint*). Bir cümlenin zamansal özelliklerini ortaya koyabilmek için mevcut olayın nasıl bir durumu ifade ettiğini tespit etmek önemlidir. Bu hal türleri şunlardır:

Etkinlik (actions): (+dinamik), (+sürerlik), (-telik)

Ali futbol oynuyor; O müzik dinledi.

Tamamlama (accomplishment): (+dinamik), (+sürerlik), (+telik)

Ali otobüs durağına yürüdü; O heykel yaptı.

Anlık gerçekleşim (semelfactive): (+dinamik), (-sürerlik), (-telik)

Ali göz kırptı; Ali kapıyı çaldı.

Başarma/bitirme (achievement): (+dinamik), (-sürerlik), (+telik)

Ali şapkasını buldu; Ali pencereyi kırdı.

Durum (state): (-dinamik), (+sürerlik), (-telik)

Ali uzun; Ali babasına benziyor.

Erguvanlı-Taylan, Smith'in durum tipi olarak nitelendirdiği şeklin aslında *aktionsart*tan daha kapsayıcı olduğunu belirtir. Çünkü durum tipinin belirlenmesinde cümlenin diğer birleşenleri de devreye girmektedir (nesnenin niceliksel özellikleri, zarflar vb.) *Aktionsart* (*modes of action*) görünüşsel farkın bir kaynağı olarak fiilin leksikal semantiğine işaret eder (2001: 98). Bu leksikal bağlama bir önceki kılınış bölümünde değinilmiştir. Erguvanlı-Taylan ise söz konusu kategoriyi üç temel yapı üzerinde kurar: statik, telik ve sürerli. Bu bağlamda hal türleri şu şekilde belirtilmiştir:

Hal (situation)	
Durum	Olay
	Aktivite [+sürerli] [-telik]
	Tamamlama [+sürerli] [+telik]
	Erişme [-sürerli] [+telik]
	Anlık edim [-sürerli] [-telik]

Tablo 2.3: Erguvanlı Taylan'ın hal türleri sınıflandırması.

Durum: telik yapılardır ve doğal sonuca sahip değildirler.

Nazan burada. Nazan terbiyeli. O İngilizce biliyor.

Etkinlik: Atelik ve dinamik yapılardır.

Nazan evde çalışıyor. Nazan kâğıt düzeltiyor.

Tamamlama: Aktiviteden farkları telik yapılardır ve sürecin tamamlanmasında bir değişim içerirler.

Nazan bir kâğıt düzeltiyor. Nazan deniz kıyısına gitti.

Erişme: Telik yapıdadır, anlıktırlar ve bu yüzden iç yapıya sahip değildirler.

Nazan yarışı kazandı. Araba ağaca çarptı.

Anlık gerçekleşim: Anlıktırlar ve ilk ve son noktaya sahip değildirler.

Nazan hapşırdı. Adam ona bir tokat attı. (1992: 154-155)

Aksu-Koç (1976: 14), sınıflandırmayı iki ana fiil tipine dayandırmıştır:

1. Durum bildiren

2. Durum bildirmeyen

2.1. Olaylar (events)

Hareketler (acts)

2.2. Süreçler (processes)

Aktivite hâli (activities), tamamlama (accomplishment), erişme (achievement)

Vendler'in sınıflandırmasına göre örnekler şu şekilde verilebilir:

Etkinlik: *koşmak, yürümek, yüzmek, bir şeyi çekmek ya da itmek* vs.

Tamamlama: *bir resim yapmak, bir sandalye yapmak, bir ev inşa etmek, bir roman okumak ya da yazmak, bir ders vermek ya da derse katılmak, satranç oynamak* vs.

Erişme: *farkına varmak, fark etmek, doğmak* vs.

Durum: *sahip olmak, istemek, sevmek, nefret etmek, bilmek, bir şeye inanmak* vs.

Vendler'e göre, *koşmak* ve *el arabasını itmek* etkinlik bildiren fiillerken *bir mil koşmak* ve *bir daire çizmek* tamamlama fiilleri olarak değerlendirilir.

O koşuyor.

O el arabasını itiyor.

Bu iki ifade de koşmanın ve itmenin ne kadar sürdüğüne dair bir tespit ya da varsayım yoktur. Bir sonraki an olay durabileceği gibi yarım saat boyunca gerçekleşebilir de.

O bir mil koşuyor.

O bir daire çiziyor.

Bu ifadelerde ise kişi bir mili tamamlayana kadar koşmaya devam edecek diğeri de daireyi tamamlayana kadar çizmeye devam edecektir. Bu durumda bir önceki *koşmak* ve *araba itmek* son noktaya sahip değildir. *Bir mil koşmak* ve *bir daire çizmek* ulaşılabilecek bir doruk noktasına sahiptir. Bu tespitin sağlaması da şu şekilde yapılır: Eğer bir kişi bir mil koşmayı mili tamamlamadan bırakması durumunda *O bir mil koşmadı* ifadesi söylenebilir; fakat koşmayı bıraksa bile *O koştu* ifadesi hâlâ söylenebilir. Bu durumda da, *O ne zamandır el arabasını itiyor?*, sorusu mantıklı olurken, *El arabasını itmek ne kadar süre alır?*, sorusu garipsenir.

Yarım saat koştu.

Bu cümlede kişinin verilen yarım saatin her bir periyodunda koştuğunun doğru olabileceği bu nedenle koşmak ve onun gibi fiillerin homojen olduğuna dikkat çekilir.

Bir saatte mektup yazdı.

Bu ifade ise verilen saatin ilk çeyreğinde yazma işi gerçekleşmemiş olabileceği gibi verilen sürenin her bir saniyesinde de gerçekleşmemiş olabilir. Bu durumda *bir mil koşmak* ve *bir mektup yazmak* ifadeleri bir sona doğru ilerler. *Koşmak* ve *araba itmek* etkinlik türünü temsil ederken, *bir mil koşmak* ve *bir daire çizmek* tamamlamayı gösterecektir.

Diğer bir fiil sınıfı ise İngilizcede şimdiki zaman ile kullanılamayan *bilmek* gibi durum bildiren fiillerin oluşturduğu sınıftır. Bazı fiiller zamanın tek bir anında ifade bulurlar, bazıları ise uzun ya da kısa bir periyotta gerçekleşirler. *Tepenin doruğuna ulaşmak*, *yarışı kazanmak* belirli bir anda olmaktadır. *Bir şeyi bilmek*, *bir şeye inanmak* ya da *birini sevmek* uzun ya da kısa zamanda olabilir. Bu bağlamda *doruğa ulaşmak*, erişme; *sevmek* ise durum bildirir. Erişme tek bir anda gerçekleşir, durum ise bir süre gerçekleşebilmektedir. Vendler, bir noktaya açıklık getirir. *Doruğa ulaşmak 3 saatini aldı*, ifadesinde ulaşma eylemi üç saate yayılarak gerçekleşmemiştir. Bu ancak doruğa ulaşmak için yapılan tırmanma süresidir (1957: 145-150). Vendler'in bu tespitleri hal türünün görünüş ile olan ilişkisini açıklamada oldukça önemlidir. Yine *durumun* diğer bir hal türü olan etkinlikten ayrılması noktasında Comrie, *koş-* ve *bil-* fiillerini örnek verir. Söz konusu durumların aşamalarında değişimler olursa bu etkinlik yapısını gösterir. Mesela, *koşmak* eyleminde ayağın biri yerde biri yukarıda olması ve bunun süreç içerisinde sürekli bir değişim göstermesi durumun etkinlik hâlinde olduğunu gösterir. *Bilmek* ise bu denli bir değişimi taşımamaktadır (1976: 48-49). Carlson da yine durum hal türüne dikkat çekerek farklı bir açı getirir ve iki temel ayrımın olduğunu ileri sürer: bireysel düzey (individual level) ve aşama düzeyi (stage level). *Uyanık olmak*, *telefonda olmak*, *başı dönmek* gibi eylemler aşama düzeyini göstermektedir. Bu aslında kalıcı bir durum değildir ve herhangi bir durumu gerçekleşmesi sırasında gösterir. Buna karşın *zeki olmak*, *dondurma sevmek* bireysel düzeyi göstermektedir. Bunlar söz konusu canlıların kişisel özellikleri olabilir, alışkanlık ve genetik özellik gösterdiklerinden geçici değildir. Kimi araştırmacılar bireysel düzeydeki durumun

aynı zamanda geniş bitimsizliğin (gnomic imperfectivity) bir örneği olduğunu dile getirirler (2012: 828-829). Bireysel ve aşama düzeyleri belki diğer hal türleri nezdinde de geliştirilebilir bir bakış açısı olabilir. Buradaki önemli nokta, aynı hal türünü temsil eden yapıların içkin anlamları ya da aldıkları nesne türü neticesinde farklı görünüşsel veriler sunabilmeleridir.

Dowty, üç görünüşsel sınıfı birbirinden ayırır: durum, belirsiz değişim (indefinite change), belirli değişim (definite change). Bu sınıflandırmada durum ve belirsiz değişim bildiren olaylar atelik, belirli değişim yüklemeleri de telik olarak değerlendirilmiştir. Örnekleri şu şekildedir:

Durum: *boş (olmak), bilmek, kahraman olmak.*

Belirsiz değişim: *gürültü yapmak, yağmur yağmak, gülmek, dans etmek.*

Belirli değişim: *fark etmek, ulaşmak, öldürmek* (Filip 2012: 731-732). Bu sınıflandırmada fiile katılacak diğer birleşenler hesaba katılmadan daha çok semantik bağlamdan yola çıkılmıştır.

Hal türü ile ilgili kısaca farklı bakış açılarına yer verilmiştir. Çalışmamızda takip edeceğimiz sınıflandırma Smith (1991)'e aittir. Bitmişlik bölümünde hal türü ayrımı daha baskın olarak görülür yani görünüş birleşeni olarak daha etkindir. Bitmemişlik bölümünde daha kısa bir şekilde tespitlere yer verilecektir ve belirleyici bir etki alanı yoktur.

2.2.3. Zarflar

Diller zaman referansları için gramatikal kategorilere sahip olabilirler. Bazı diller zaman işaretleyicilerine sahip değildir ve zaman referanslarını dil bilgisel şekilde gösteremezken bütün diller bu referansları zaman zarflarıyla karşılayabilir (Comrie 1976: 7). Zarflar, cümlenin görünüşsel özelliklerini saptama noktasında önemli bir rol üstlenmektedirler. Smith'e (1991: 112) göre zaman zarflarını şu şekilde sınıflandırmak mümkündür:

Zaman odaklı zarflar: *öğlen, dün, Meryem ayrılmadan önce* vb.

Sürerlik bildiren zarflar: *bir saat için, saat 1'den 3'e kadar*.

Tamamlama zarfları: *bir saat içinde, bir saatte*.

Sıklık zarfları: *sık sık, asla, haftada 3 kez, her hafta*.

Zarflar, cümlelerin ve görünüş kategorisinin önemli yönlendirici birleşenlerinden biridir. Kimi zaman kontekstin muallakta bıraktığı durumları zarf açıklığa kavuşturabilir. Kimi zaman ise durumu ifade etmede yardımcı niteliğindedir. Şüphesiz ki görünüş türlerini tespit etme aşamasında rol oynayan faktörlerden biridir.

Erguvanlı-Taylan, zarfların Türkçede bitmişlik-bitmemişlik karşıtlığında ayırt edici bir özelliği olduğunu ileri sürer. Ayrıca, zarfların hal türlerinin karakteristikleşmesinde yardımcı oldukları üzerinde durur ve bu bağlamda hangi zarfların hangi hal türleri ile uyumlu olabildiği üzerinde uygulamalar sunar (1992: 155-160). *İçin, saatlerce, iki gündür, hala, bütün hafta boyunca, iki saatte, henüz, daha, artık, bile* zarflarını farklı durum tipleri ile kullanarak görünüşsel görünümelerini tespit etmiştir. Smith'in sınıflandırmasından yola çıkılarak belirlenen durum tipleri ile zarflar arasındaki uyumluluk ve bu uyum sonucunda ortaya çıkan görünüşsel özellikler ortaya konulur. Kimi zaman bu bağ bir olumsuzluk ekinin gelişiyile farklılık gösterebilmektedir. Zarflar da kendi içlerinde özelliklerine göre sınıflandırılmışlardır. Süreç (+durative) ve biterlik (+telic) gösteren *iki saatte* ve *iki saat içinde* zarf öbeklerinin kullanımı şu şekilde örneklendirilmiş ve yanlış/garip duran kullanımlar (*) işaretiyle belirtilmiştir.

**Nazan iki saatte/iki saat içinde çalıştı/çalışıyor.* (aktivite)

Nazan iki saatte/iki saat içinde okula yürüdü/yürüyor. (tamamlama)

Nazan iki saatte/iki saat içinde Ankara'ya vardı/varıyor. (başarma/bitirme)

**Nazan iki saatte/iki saat içinde öksürdü.* (anlık gerçekleşim)

**Nazan iki saatte/iki saat içinde öksürüyor.*

**Nazan iki saatte hastaydı.* (durum bildirme)

*Nazan iki saat içinde hastaydı/*hasta*

Nazan iki saatte/iki saat içinde buradaydı/burada (Erguvanlı-Taylan 2001: 110-111). İncelenen korpus ışığında Erguvanlı-Taylan yine söz konusu çalışmasında şu sonuçları elde etmiştir: *aylarca, beş saat, bütün hafta boyunca* bitmişliği seçerken, *iki gündür, hâlâ* bitimsizliği tercih eder (2001: 118-121). *Henüz, daha, artık* ve *bile* zarfları da son noktaya odaklanan ama bu son noktaya bitimlik (telicity) durumu gibi doğal bir şekilde ulaşılmayan yönelim (+orientation) türü bağlamında ele alınmıştır. Partee (1999: 98)'ye göre cümlede niceliksel değerler de taşıyabilen zarfların olay, durum ve süreç normlarıyla yakından ilişkisi vardır.

Ay yeryüzünün çevresindeki yörüngede. (Durum)

Ay yeryüzünün çevresinde bir yörüngede bin yıllardır dönüyor. (Süreç)

Ay son dokuz ayda on defa yeryüzünün çevresinde döndü. (Olay)

Zarfların görünüş sistemi içinde oynadıkları rolü Güven, yaptığı ayrıntılı çalışma ile ele almıştır. Çalışmada zamansal ve görünüşsel zarfların görünüş kategorisinde üçüncü parametre olduğu dile getirilir. Zarfların telik ve atelik ayrımını yapmakta bir aracı fonksiyon oynamaktansa görünüşsel alanda tam bir görev sahibi olduğu belirtilir (Güven 2006: 17). Fakat bu bağlamda zarf ve gramatikal işaretleyici arasındaki etkileşime dikkat edilmelidir. Johanson'un belirttiği husus bazen bu etkileşimin her zaman aynı sonuçları vermeyecek olmasıdır. Örneğin, *di* ve *iyordu* yapıları ile *-ip* ve *-erek* zarf fiil eklerinin paralel kullanımlarıdır. Bu yapılardan biri olan *di* ve *ip* ardışık sıralanan olayların gösteriminde kullanılır. Fakat kimi zaman bağlam itibarıyla bu açıklama geçerliğini yitirebilir. *Yiyip içtik* cümlesinde aslında *-erek* ekinin yaptığı “aynı zamanda gerçekleşme” söz konusudur. *Zehiri içip öldü* cümlesinde ise ardışıklık bağlam itibarıyla çok net izlenebilir (2016: 70).

Dil bilgisel yapıları bağlamsal yorumlamalardan uzak açıklamak hata yapmayı kolaylaştıracaktır. Bununla birlikte her bir dil bilgisel yapının kendince tanımlanması ve fonksiyonun belirtilmesine de ihtiyaç vardır. Bir dil, yabancı dil olarak öğretilirken bu tanımlar yapılamazsa dilin öğrenimi ve sisteminin algılanması zor olacaktır. Bu yüzden bu tanımlara rağbet edilmeli ama tüm kategorilerin söz konusu tanımlara her durumda tabii olacağı anlamı çıkarılmamalıdır. Tanımlama gereklidir

ama her şey değildir, yani her duruma tam olarak açıklık getiremez. Bu bağlamda çalışmada zarflara olan bakış açısı da buna dikkat edilerek geliştirilecektir.

2.2.4. Nesne

Görünüş kategorisi kapsamında fiil, fiilin çekimi ve zarflar bağlamında değerlendirmeler yapılmıştır. Cümlenin diğer bir ögesi olan nesnelerin de olayların süremlerini etkileyen önemli rolleri vardır. Her ne kadar birincil olmasa da kimi kontekstlerde kilit bilgileri taşıyabilirler.

Filip, konuya atelik ve telik karşılığında yaklaşarak cümledeki nesnenin sayılabilen (count)-sayılamayan (mass) ya da nicelenmiş (quantized)-birikimli (cumulative) cinsten olup olmadığına dikkat çeker. Tespite göre sayılabilen/nicelenen nesneler daha çok telik fiillerle, sayılamayan/birikimli nesneler ise atelik fiillerle uygun düşmektedir. Nesne ile sonuç arasındaki bu ilişki de tematik ilişki şeklinde adlandırılmıştır.

Ali bir saat içinde iki elma yedi. (telik)

Ali bir saatte elmalar yedi. (atelik) (2012: 739)

Yeme olayı *iki elma* nesnesi ile sınırlandırılır ve olayın son noktasının iki elmanın bitmesi şeklinde belirtilmesi mümkündür. Fakat, *elmalar* ifadesi *yeme* olayının süremini anlama noktasında belirsizlikler yaratır ve bu belirsizlik bir sınır koyamamayı getirir. Her ne kadar geçmiş zaman eki ile olayın geçmişte olup bittiği biliniyor olsa da geçmişteki bu noktada olay ne kadar sürmüştür? Çokluk ekine istinaden iki veya daha çok elma yediği tahmini yürütülebilir ve bu bağlamda birincisi, ikincideki olayla sürece aynı olabileceği gibi ondan daha uzun da olabilir.

Johanson da nesnenin niteliğine dikkat çeker ve olay evrelerindeki limitlerin özne ve nesnenin göndermelerine göre kurulabileceğini söyler. Aslında nesnenin yer almasıyla olay sınırlandırılır. Bu bağlamda nesnenin belirli ya da belirsiz olmasının da etkisi söz konusudur. *Bir bina inşa etmek, bir kek yapma* belirgin sınırlar

gösterirken *piyanoyu çalmak* yapısında belirgin sınır söz konusu değildir (2000: 66-67). Aslında burada fiilin kendi semantik sınırları söz konusudur. *İnşa etmek* ve *kek yapmak* telik yapılardır ve sayılabilen nesnelerle uyumludurlar. *Çalmak* ancak bir eşyayı çalma anlamında sınırlandırılmış bir nesne ile ifade edilebilir.

Fiil ile nesne arasındaki bu ilişkiyi incelemek görünüş bağlamında tıpkı zarflar gibi bazı kilit noktaları açıklamak için gerekli olabilir ama bu konu tek başına ele alınması gereken daha geniş bir konudur. Çalışmamızda bir durumun açıklanması noktasında nesne önemli bir rol oynuyor ise orada görünüş-nesne ilişkisine dikkat çekilecektir. Zarflara kıyasla bu rolün daha az olduğu ayrıca belirtilmelidir.

2.2.5. Çatı ve Hal Ekleri

Çalışmamızda çatı ve hal ekleri aslında kategorinin birer birleşeni olarak ele alınmamışlardır; ama literatürde kimi çalışmalarda görünüş sistemini etkileyen bir unsur olarak görülmesinden dolayı kısaca bahsedilecektir. Söz konusu parametreyi ele alan Delancey, şu modeli sunar:

Etkilenen odaklı (edilgen “passive”): bu model bitmişlik görünüşü ile ilişkilendirilir. Etken odaklı (etken “active”): bu model bitmemişlik görünüşü ya da gelecek zaman ile ilişkilendirilir. Görüş açısı (viewpoint) kategorisi bağlamında görünüşsel yapı ile çatı ayrımı arasında semantik bir paralellik olduğu iddia edilmiştir. *Gelmek* ve *gitmek* olaylarının farklı bakış açıları bu bağlamda dile getirilir.

Ali Ankara’ya gitti.

Ali Ankara’ya geldi.

İkisi de anlam olarak aynı bilgiyi vermesine rağmen konuşucunun bakış noktasına göre eylem değişmektedir. Bu anlamda *gelmek* amaç görüş açısını (goal viewpoint) yansıtırken *gitmek* kaynak görüş açısını (source viewpoint) yansıtır. *Vermek* ve *almak* fiillerinin de incelendiği çalışmada hal durumlarının kullanımına dikkat çekilerek olayın kaynak/hedef bakımından analiz edilebileceğine dikkat çekilir.

Olayın semantik analizi sonucunda şu üç parametre ortaya çıkar:

kaynak → hedef
edilgen → etken
başlangıç → son

Bu bağlamda bitmişlik ve bitmemişlik karşıtlığının sonlu (terminal) ve sonlu olmayan (nonterminal) karşıtlığını sunduğu ifade edilir. Çalışmaya göre bunun açık kanıtı da görünüşün geçişlilik parametreleri ile olan etkileşimidir (1982: 167-172).

Holden, Rusça görünüş sistemini incelediği çalışmasında bitmişlik ve bitmemişlik karşıtlığında yapılan gelenekselleşmiş tanımlara artık bir son verilmesi gerektiğini belirttikten sonra bu tanımlar karmaşasının sebebini zamanla gelişen kategoride farklı fonksiyonel seviyelerin gösterilememesinden kaynaklandığını bildirir. Bu konunun yeni boyutlarını ardışıklık (sequencing), öne çıkarma (foregrounding) ve arka plana alma (backgrounding) şeklinde sıraladıktan sonra semantik seviyenin konuşucu ya da dinleyici tarafından paylaşılan bilgiyle bağlantısına dikkat çekmiştir (1990: 152). Holden ve Delancey'in teorileri çalışmamızın odağındaki unsurları içermediğinden daha ayrıntılı bilgi burada verilmeyecektir ama bu teoriler farklı parametreler ışığında farklı yaklaşımları gösterme açısından önemlidir. Görünüş sistemini incelerken farklı parametreleri hesaba katarak farklı yaklaşımlar ve yorumlar geliştirmek mümkündür. Sistemi her türlü parametreden soyutlarak incelemek nasıl mümkün değilse bu parametreleri çok fazla irdeleyerek onlardan birini fazlaca ön plana çıkarma da bir o kadar yanlış olacaktır.

2.3. Görünüş Türlerinin Sınıflandırılması

Birinci bölümde görünüş terimi ve teorisine yer verilmiş ve görünüş kategorisinin iki önemli karşıtlığı olan bitmişlik ve bitmemişlik açıklanmıştır. Ayrıca literatürde geçen görünüş türlerine de yer verilmiştir. Bu başlıkta ise bahsedilen türlerin diğer çalışmalarda (Johanson, Smith, Comrie ve Erkmán-Akerson) ve bizim çalışmamızda nasıl sınıflandırıldığı belirtilecektir. *Seyahatnâme* incelemesinde literatürdeki bir sınıflandırmanın esas alınarak metne uygulanması söz konusu olmamıştır. Johanson,

Comrie ve Smith başta olmak üzere her bir çalışmadan ilham alınmış fakat çalışmamız *Seyahatnâme* metninin verileriyle kendi sınıflandırmasını sunmuştur.

Görünüş tanımlamalarında: “olayın geçmişte *anlık* mı, *süremsel* mi gerçekleştiğini” (Uzun 1998: 110), ya da “sözü edilen olayların belirlenen zaman anlamı içerisinde *tamamlanmış-bitmiş*, *başlamış-sürmekte*, *sürekli-yinelenmekte* vb.” (Erkman-Akerson-Ozil 1998: 54), “*bitmiş*, *bitmemiş*, *süren*, *yineleme*, *noktasal* vb.” (İmer, Kocaman, Sumru 2011: 142) şeklinde görünüşsel çeşitlerden bahsedilir. Genellikle Türkçe literatürde tanımlarda bu şekilde türlerden bahsedilirken tam bir sınıflandırma sunulmamıştır.

İlk olarak Johanson’un teorisinden kısaca bahsedilecektir. Açıklamalarda birtakım işaretlere başvurulacağı için önce onları belirtmek yerinde olacaktır. Örneğin söz konusu parametrelerden biri metinde işaretlenmiş ise + ile ifade edilir, işaretlenmemiş ise – ile; hiçbirini ifade etmiyorsa yani nötr ise ^o ile gösterilir. HF yüksek odağı, LF düşük odağı göstermektedir. Ayrıca Johanson’a göre zaman ekseninde yönelim merkezi O (orientation point), lokasyon noktası L (localization point) şeklinde gösterilir. O’nun ayrıca konuşma edinişi O^s (speech act) ve olay zamanı O² (topic time) şeklinde birincil ve ikincil olmak üzere gösterim merkezleri vardır (2000: 35-36).

Sınırlararası Bakış: Olayın kendi sınırlarında gözlenmesidir. +INTRA (Intraterminality), iç bir noktadan yani sınırlar arasında, başlangıcından sonra bitişinden önce olayı gözlemler. Olayı kendi sürecinde gözlemlediği için bütünü görüntüleyemez. Bakış açısı olayın içinde olduğu için başlangıç, bitiş ve tüm süreç görünür değildir. –INTRA ise olayı içeriden sunmaz, önemli bir sınır olmadan dışarıdan gözlemler. Bir tamamlanma ifade etmez ama olay evresindeki değişimle bütünlük gösterir. –INTRA ve +INTRA hem süreç hem ani değişim bildiren ifadelerle uygunluk gösterir. Geçmiş zamanda (+PAST) örnekler şu şekilde verilmiştir:

+PAST (-INTRA): *Birdenbire gülüyordu.*

+PAST (+INTRA): *Dün yağmur yağıyordu.*

+PAST (-INTRA): *Yağmur yağdı./Üç kere bana yazdı.* (2000: 29,76-84)

Zaman ifadeleriyle $\pm$ INTRA'nın iş birliği de olay-seri ilişkisi söz konusu olduğundan ayrıca dikkat çekicidir. Geçmişte gerçekleşen kimi olaylar, olaylar serisinden oluşmaktadır. Bu sebeple kullanılan zarf her bir olaya gönderme yapacak şekilde çalışmalıdır. Böylece her bir alt olay da görüntülenmiş olacaktır. *Senelerce her hafta bana mektup yazdı*, cümlesi buna örnek verilebilir. *Her akşam, saat ona kadar satranç oynuyorlardı*, cümlesinde olduğu gibi zarflar her bir oluşumun sürecini de belirtebilmektedir (2000: 83-84).

+INTRA [-t, -dyn] *biliyordu*

+INTRA [-t, +dyn] *çalışıyordu*

+PAST (+INTRA) x [+ti] *duruyordu*

+PAST (+INTRA) x [+tf, -mom] *boğuluyordu* (2000: 147-148)

Sınırötesi Bakış: Sınırötesi bakış (postterminality), olayın kendi sınırları aşıldıktan sonra gözlenmesidir. Yüksek odaklı +POST^{HF} parçaları O merkezlidir ve olayın ilgili sınırının aşımından sonra O'da gerçekleşen postterminal durumun üzerinde yüksek odak yerleştirmektedir. Görünüm aralığı dardır. Yüksek odaklılık söz konusu fiilin sınırının aşılması ile sınırlıdır. Örnek: *Ölmüş bulunuyor*.

+POST^{LF} ise olay merkezlidir. Tarihsel istikamette bakış daha yayılır ve olayın kendisine daha çok ilgi gösterilir. Yüksek odaklılar dönüşümlü yapıları işletirken düşük odaklılar ayrıca dönüşümsüz yapıları da işletir, tek ya da tekrarlanmış/tek ya da çoklu gerçekleşimli olayları gösterebilir (2000: 110-114). Postterminalin içinde bulunduğu kombinasyonlara Türkçeden örnekler şu şekilde verilmiştir:

+PAST (+POST): *Gelmişti*. (2007: 188)

-PAST (+PRO(+POST⁰)) (Prospektif postterminal): Olayın söz konusu sınırları O²'den önce konumlanır, O^s'den ön görülür. Örnek: *Ölmüş olacak*.

+PAST (+PRO(+POST⁰)): Olay O'dan önce konumlanır O²'de ön görülür. Örnek: *Gitmiş olacaktı*.

+PAST (-POST) kombinasyonu dinamik yardımcı fiil ise *açmış oldu* yapısını oluşturur.

+PAST (-POST(-INTRA))'nın edilgen formu *yapılmış oldu*, *gitmiş oldu* Kombinasyonlar arasında "postterminal duruma çoktan girme"yi belirten örnek ise şudur: *gitmiş olmuştun* (2000: 127-128).

Sınıra bakış: Sınıra bakış (adterminality, AD) olayın ilgili sınıra erişme noktasında gözlenmesidir. INTRA ve POST kategorilerinin Türk dillerinde, Farsça, Bulgarca ve Arnavutça gibi dillerde varlık gösterdiği, AD'nin ise Slav dillerinde mevcut olduğu dile getirilir. Bir diğer perspektif ise gelecek söylemleridir (prospectivity-PRO). Türkçeden örnekler şöyle gösterilebilir:

–PAST (+PRO) *yazacak*

+PAST (+INTRA) *yazıyordu*

+PAST (+PRO) *yazacaktı*

+INTRA *yazardı* (2000: 33-37) Bu bağlamda +INTRA ve –AD'nin geniş/şimdiki zaman ile yakınlığı +POST, +AD, -INTRA'nın ise geçmiş zaman ile yakınlığı söz konusudur.

Comrie'nin (1976) sınıflandırması ise aşağıdaki gibi olmuştur:

Görünüşsel karşıtlıkların sınıflandırılması	Bitmişlik (Perfective)		
	Bitmemişlik (Imperfective)	Alışkanlık (Habitual)	
		Süreklilik (Continuous)	Aşamasız (Nonprogressive)
			Aşamalı (Progressive)

Tablo 2.4: Comrie'nin aspekt kategorisi sınıflandırması.

Smith'in (1991) sınıflandırmasından “hal türü/fiilin modu” başlığında bahsedilmiş sözlüğe dayalı görünüş tespitlerine yer verilmiştir.

Sözlüğe dayalı görünüş	Dil bilgisine dayalı görünüş
Etkinlik	Bitmişlik
Tamamlama	Bitmemişlik
Anlık gerçekleşim	Yansız
Başarma/bitirme	
Durum	

Tablo 2.5: Smith'in Görünüş Kategorisi sınıflandırması.

Erkman-Akerson çalışmasında görünüşü iki sınıfa ayırmıştır: bitmezlik, biterlik. Bitmezlik, olayların sürekliliklerini, genelgeçerliklerini ya da sık sık yinelendiklerini gösteren bir tür olarak ifade edilirken biterlik, olayların bir kez gerçekleşmesi, tamamlanması ve bitmesi olarak açıklanmıştır (2008: 265). Sınıflandırması ise (1994: 80) çalışmasında şu şekilde yer almıştır:

takı	biterlik	bitmezlik
dı	(+)	(-)
mış	(+)	(-)
yor	(?)	(+)
r	(-)	(+)
ecek	(+)	(+)

Tablo 2.6: Erkman-Akerson'un ekler bazında biterlik-bitmezlik gösterimi.

Çalışmamız bu sınıflandırmalardan ilham almış ve aşağıdaki gibi bir sınıflandırma ile *Seyahatnâme*'deki görünüş kategorisini açıklamıştır. Bitmemişlik görünüşünde yer alan derecelendirme metodu; bitmişlikte yer alan olay, referans ve konuşma zamanı tespitlerinin teorik açımları ileriki bölümlerde belirtilecektir.

Bitmişlik	Bitmemişlik
Durum	Birinci derece
Tamamlama	İkinci derece
Etkinlik	Üçüncü derece
Anlık gerçekleşim	Dördüncü derece: Alışkanlık görünüşü
Sürerlik	Beşinci derece: Tekrar görünüşü
	Birinci derece tekrar
	İkinci derece tekrar
	Üçüncü derece tekrar
	Dördüncü derece tekrar
Sonuçsallık	Altıncı derece: Süreç görünüşü
Yaklaşma	
Plan-niyet	
Gelecek	

Tablo 2.7: Çalışmamızda oluşturulan görünüş kategorisi sınıflandırması.

2.4. Türkçedeki Zaman Eklerinin Görünüşsel Özellikleri

Çalışmamızda tarihî bir metin üzerinde inceleme yürütülecek olsa da standart Türkçedeki eklerin görünüş teorisi bağlamında özelliklerini belirtmek, genel yorum ve tespitlere yer vermek teoriyi anlamak adına yerinde olacaktır. Çalışmamızda morfeimler ve işaretleyiciler temel alınarak yapılacak bir sınıflandırma söz konusu olmayacak olsa da bir görünüş türünü ifade etmede ana rol oynayan morfeimler gösterilerek, aldığı roller ve oynadığı fonksiyonlar belirtilecektir. Bu bölümde ise genel literatürde Türkçe zaman eklerinin görünüşsel özelliklerine yer verilecektir.

2.4.1. -(I)r/-(A)r

Lewis, ekin devam eden aktiviteye işaret ettiğini, örneğin yaparım cümlesinin ben alışkanlığım gereği yaparım (I habitually do) şeklinde alışkanlık ifadesi taşıdığını bildirir (1967: 117). Ekin zaman bildirmekten öte kipsellik bildiren bir morfeim olmasının (Aydemir 2010: 19) yanısıra eylemin sürekliliğini gösterdiği ileri

sürülmüştür (Erkman-Akerson 2008: 149). Görünüş türlerinden ise bitmemişlik ve alışkanlık görünüşünü ifade edebilmektedir (Kornfilt 1997: 356; Kerslake, Göksel 2005: 467).

Aslan-Demir, ekin tarihsel süreçteki serüvenini kısaca açıklar. Bu ekin tarihsel süreç içerisinde “odaklılık kaybı, görünüş kategorisi açısından, bakılan noktada eylemsel yoğunluğun yerini, ilkece geçerli olan ancak konuşma anında gerçekleşmek zorunda olmayan eylemlerin prensipsel varlığına bırakması ile sonuçlanmıştır”. Bu süreçten sonra yüksek odaklı sınırlar arasılık başka eklerle ifade edilirken, odaksızlık *-Ar*’a potansiyellik, eğitim vb. işlevlerini yerine getirme ve gelecek ya da geçmiş anlatımlarında kullanılabilme özellikleri kazandırmıştır (2016: 103). Bu ek tarihî Türk dillerinde şimdiki zaman fonksiyonunda kullanılmıştır. *-makta/-yor* gibi eklerin bildirdiği odaksız şimdiki zaman ekinin yokluğuna karşın Johanson, ek fiil ve geniş zaman eki yapısındaki odaksız şimdiki zamana dikkat çekmiştir. Bu bağlamda *tur-* ek fiili örnek verilir: *at-a tur-ur* “sürekli at-ar”. *Turur* gibi ekleşik fiilin geniş zaman eki ile birleşimi odaksız bir biçimi meydana getirir: *at-a turur* ‘atıyor/atmakta’ (2009: 93-94). *Seyahatnâme*’de her ne kadar *-mAdA* ve *-yor* ekleri mevcut olsa da geniş zaman eki, şimdiki zaman dâhil olmak üzere pek çok fonksiyona sahiptir ve fiil çekimlerinde en sık kullanılan işaretleyicidir.

2.4.2. *-(y)AcAk*

Kornfilt ve Erguvanlı-Taylan bu ekin görünüş kategorisi bağlamında *ol-* yardımcı fiili ile olan birleşimine dikkat çekerler. Her ne kadar gelecek zamanı karşılayanlardan biri geniş zaman eki olsa da geniş zaman ile verilmek istenen gelecek zaman “söz verme” anlamı içermektedir. Bu ek ile yapılan bitimli formlarda görünüş ve kiplik değerlerini tespit etmek zordur fakat birleşik fiil formlarında (*-AcAk ol-*) ve sıfat-fiil hallerinde görünüşsel tespitler yapmak mümkündür (Kornfilt 1997: 340-341). Bu bağlamda Erguvanlı-Taylan’ın (1992: 162) çalışmasında, gelecekte bitmişlik, bitmemişlik ve bitme görünüşlerinin ifadesinin *ol-* yardımcı fiili ile yapıldığı belirtilir. Örnek cümleler şöyle sıralanır:

Biz bu görevi kabul etmemekle işten kaçıyor olacağız. (bitmemişlik)

Biz bu görevi kabul etmemekle işten kaçmış olacağız. (bitmiş)

Biz bu görevi kabul etmemekle işten kaçtı olacağız. (bitmişlik)

Bu eke incelenen metinlerimizde yüklem çekimlerinde rastlanmamıştır. Gelecek zaman daha çok konteksten hissettirilerek ifade edilmiştir.

2.4.3. -mİş

Bu ekin görünüşsel özellikleri üzerine yapılan dikkate değer çalışmalardan biri Ayhan Aksu-Koç (1976)'a aittir. Aksu-Koç'un çalışmasında ekin tarihsel süreçteki fonksiyonel gelişimi ile Türkçeyi ana dili olarak kullanan çocukların ekin farklı fonksiyonlarını çocukluktan bu yana kullanım süreci arasında paralellik tespit edilmiştir. Söz konusu iki süreç birbirine benzerdir. Bu ek *-DI* ekinden birçok hafta sonra çocuk dilinde kullanıma girecektir. İlk fonksiyonları resim tasvir edebilmek ya da hikâye anlatabilmektir. Bu durumda *-mİş* eki ilk olarak süreç ve durum fiillerinin sonuçsal çıkarımını (resultant state) ifadeye kullanılır. Bu süreçten sonra geçmiş zaman fonksiyonuna bürünmeye başlayacaktır (Slobin, Aksu-Koç 1982: 191). *-mİş* ekinin tarihsel gelişiminin ontogenetik açıdan bitmiş (perfect) ile bağlantılı olduğu belirtilir. Bu ekin zaman olarak geçmişi ve dolaylı deneyimi belirtmek için kullanıldığı ortadadır. Bunun dışında ekin yürüttüğü birtakım kiplik (modal) özellikleri de vardır: sonuç-çıkartım, söylenti, şaşkınlık.

Kemal gelmiş.

Bu cümlede belki konuşucu Kemal'in notunu holde asılı görüyor ve Kemal'i gerçekten görmese de gelmiş olduğunun çıkarımını yapıyor. İkinci durumda, konuşucuya Kemal'in geldiği söyleniyor ama konuşucu henüz onu görmemiştir. Üçüncü durumda ise Kemal beklenmedik bir ziyaretçidir. Konuşucu birinin yaklaştığını ve kapıyı açtığını duyuyor ve Kemal'i görüyor (1982: 185-187). Ek ayrıca şüphe ve bir duruma karşı hazırlıklı olunmadığını belirtebilir.

Kızınız çok iyi piyano çalışıyormuş.

Bu cümlede övgü söz konusu olmakla birlikte bu sonuca konuşurun hazırlıklı olmadığı da sezdirilmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki *-mİş*, *-DI* yapısına göre psikolojik uzaklığı göstermektedir. Mit, hikâye, masal türlerinin bu ekle ifadesi de bu sebeptendir (1982: 185-198).

Cinque (2001), çalışmasında eklerin sıralanışındaki kipsel ve görünüşsel farklılıkları ortaya koymuştur. Örneğin bazı kullanımlarda bu ekin bitmiş ile sonuçsal görünüş arasında değişkenliğini vurgular. Çekimlenme sırasında *-yor* süreç bildiren görünüş ekinden önce yer aldığı durumlarda sonuçsal görünüş, sonrasında yer aldığı durumlarda bitmiş görünüş olarak yorumlamaktadır:

Meryem Can'ın evlenmiş olabileceğini söylüyor.

Can dün çalışıyor olmuş olmalı.

Kornfilt'e göre ek görünüşsel özelliklere sahiptir ve miş'li geçmiş zaman (past perfect) ya da geçmişteki geçmişe (past-in-the-past) işaret edebilmektedir. Anlatı cümlelerinde geçmişte geçmiş özelliği olabilirken kimi cümlelerde ek, miş'li geçmiş zamana işaret edebilir:

Geçen salı buluşacaktık; Hasan saat beşte bürosuna uğramış, saat altıda evine dönmüştü; bense işimden ayrılamamıştım.

Bu örnekte anlatı cümlesinde geçmişte geçmiş özelliği bulunmaktadır. Cümlede daha önce gerçekleşmiş bir olayın sonucu yoktur. Gerçekleşen olayın aktarımı/anlatımı söz konusudur.

Dün saat altıda Hasan'ı şirkette görmüş olamazsın çünkü o saatte Hasan çoktan evine dönmüştü.

Bu cümledeki *-miş* yapısı ise miş'li geçmiş zamanı (past perfect) bildirmektedir. (1997: 349-351).

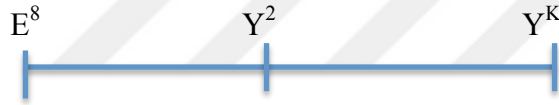
Johanson, olayı kendi sınırlarının aşıldıktan sonra gözlenmesini ifade eden ve dolaylılık sınırötesi (postterminal) yapılarda *-miş* morfemine değinmiş ve bu morfemin sınırötesinde direkt olmayan anlatımları raporlamak için veya anlatıya dayalı tarzlarda kullanıldığını dile getirmiştir. Bu tarzlar, olaydan kavramsal ya da duygusal olarak farz etme, şüphe, ironi gibi göndermelerle olayın farklı tarzda ayrımlarını açıklamak için kullanılır. Bu bağlamda *gitmiş* direkt olmayan yapının bir

göstereni olurken *gitti* direkliği temsil eden tüm geçmiş olayların belirtecidir. Bir diğer husus olan *-dir* ekinin *-miş*'e eklenmesi ise direkt olmama durumunun bertaraf edilmesidir. *miştir* gösterici bir parça olurken kimi zaman konuşma dilinde kanıtlanmış durumların tam tersi varsayımsal durumları ifade edebilir (2000: 121-123). Diğer bir birleşik yapı ise *-mİştİ*'dir. Csató, bu yapının geçmişteki geçmiş ikinci bir yönelim noktası (orientation) kurarak anlattığını ve bunun İngilizcedeki önceki geçmiş zaman (pluperfect) yapısı ile benzerliği olduğunu dile getirir. Fakat İngilizcedeki bu yapıdan Türkçenin farkı, olaya psikolojik açıdan uzaklığına da vurgu yapılıyor olmasıdır.

Ben bundan 4-5 yıl önce Türkiye'de bir yıl Japonca dersi almıştım. (2000: 39-40).

Aslan-Demir, zamansal ekseninde bu eki, belirleme noktası (E) > yönelim noktası (Y) > konuşma anı (Y) şeklinde ve aşağıdaki gibi göstermiştir (2012: 16).

-mXştX

Şekil 2.1: *-mXştX*

Çalışmamızda *-mİş* ekinin belirleyici farkı bitmişlik görünüşü bölümünde zaman ekseninde zamansal noktalarının belirlenmesinde ön plana çıkacaktır.

2.4.4. *-DI*

Aksu-Koç, bu ekin ön geçmiş zaman (past tense) işaretleyicisi olabileceğini bildirir çünkü iki *-DI* eki art arda gelebilmektedir (ör: *yaptıydı*). Her ikisi de bu durumda önceki geçmiş zaman (pluperfect) ifade ederler (1976: 20). Aksu-Koç'un *-mİş* ekinin çocuk dilindeki gelişimini gösteren çalışmasında *-DI* ekinin çocuklar tarafından *-mİş*'tan çok daha önce kullanıldığına ve daha çok direkt ya da dolaylı bir deneyim olup olmadığına bakılmaksızın tamamlanmış süreçleri ifade ettiğine dikkat çekilir. Ekin kendi tarihsel gelişimi ile çocuk dilindeki gelişimi paralel görüldüğünden bu durumda bu ekin geçmişte zamandan çok görünüşü ifade ettiği belirtilir. Ek, tamamlayıcı görünüşten (completive aspectual) geçmiş zaman fonksiyonuna doğru

gelişir. Yine söz konusu araştırmaya göre örneğin söylenti fonksiyonu çocuklar tarafından daha geç edinilmiştir. Bu durumda ekin tarihsel gelişimi çocuk dilindekiyle paralellik göstererek bu fonksiyonunun daha geç ortaya çıkmış olabileceği ileri sürülmüştür. *-mİş* ekinin yine *-mİş* ile ya da *-DI* ile kombinasyonlarında fonksiyonu bitmiş (perfect) olabilir. *Kemal gelmişmiş*, cümlesinde birinci ek bitmişlik durumunu (perfect) ikincisi ise söylenti fonksiyonunu göstermektedir. *Kemal gelmişti* cümlesinde ise *-mİş* eki burada bitmiş (perfect) fonksiyonunda *-DI* ise zaman eki fonksiyonundadır (Slobin-Aksu-Koç 1982: 91). Güven *-mİştİ* ile *-DIydİ* yapısını bir arada ele alır ve *-DIydİ*'nin geçmişte geçmiş zamanı (past perfective) cümleye eklenen diğer zarf öbekleriyle belirttiğini söyler.

Demin notunu kuyuya bıraktıydım/bırakmıştım, ama orada yok şimdi.

Olay zamanı ile referans zamanı tamamen birbirleriyle örtüşür ve her ikisi de konuşma zamanından önce gerçekleşir. Güven, özellikle bu işaretleyicinin uzak geçmişte kalan olayların ifadesinde kullanıldığı tezine cümlelerin *demin* zarfı ile uyumluluğunu göstererek karşı çıkar. Bu yapının geçmiş içinde geçmiş ya da önceki geçmiş zamanı (pluperfect) belirtmediğini vurgular (2006: 39). Johanson da yine *diydi* yapısının sadece tarihî boyutu ön plana çıkarmadığını yeni bir şey başlatan konuşma durumlarında da ortaya çıktığını ve bu bağlamda *-miştir* yapısı ile de denklik gösterdiğini bildirir. L. B. Swift, *diydi*'nin *mişti*'den daha az formal bir yapı olduğuna dikkat çeker ve yapının günlük dilde sık kullanılmasına rağmen edebi dile yavaş yavaş girdiğini bildirir. Edebi dil ile konuşma dilinin birbirine yaklaşması ile de bu iki yapı arasında stilistik fark azalacak ve zamanla kaybolacaktır (Johanson 2016: 261-252).

Ayşe tavuğu pişirdi.

Bu cümlede konuşma anından önce gerçekleşmiş bir durum söz konusudur. Olay tamamlanmıştır ve konuşmacı birinci elden bu bilgiye sahiptir. Erguvanlı-Taylan, bu yapının burada geçmiş zamanı, bitimliliği (perfective aspect), olgu kipini (factive mood) aynı zamanda ifade ettiğini dile getirir (2001: 101-102). Bu ek ile cümleye

genelde bitmişlik değeri kazandırılır. Olumsuz biçimlerde bitmemişlik özelliğine sahip olduğu da söylenebilir:

Öğrenciler sergiye girer girmez Türk sanatının zenginliğini ve ulaştığı noktayı görünce şaşkınlıklarını gizleyemediler (Benzer 2008: 202).

Yavaş, bu morfemin fiziksel ve psikolojik durum ile birlikte bitmişliğin işaretleyicisi olduğunu belirtir. Bu durumlar söz konusu ek ile kullanıldıklarında şimdiki zamana da işaret edebilirler (1980: 130). Zamansal referans kimi zaman cümledeki zarfa göre de değişkenlik gösterebilir.

-*DI* morfeminin başka bir özelliğine dikkat çeken Erguvanlı-Taylan, ekin başlamalı görünüşü (inchoatives) yansıttığını belirtir ve şu örnek cümleleri verir:

Bu evi çok beğendim.

Bu habere şaşırdım.

O çocuğu çok sevdim.

Bu cümlelerdeki -*DI*, bir durumun değişimini başlatan bir son noktaya sahiptir. Değişim nötr durumundan konuşucunun *evi sevme* durumuna geçmiştir. İngilizcede bu değişimi işaretleyecek bir yapı yoktur ancak geniş zamanda çevirileri yapılabilir. *Bu evi beğeniyorum* yerine kullanılan bu yapı nötr durumundan şaşırtma durumuna ya da sevme durumuna geçişin bir sonucunu yansıtır (1992: 163).

Ekin görünüşsel özellikleri basitçe bu tespitler ile özetlenebilir. Çalışmamızda da en fazla kullanılan cümle bitirici morfem olmasından dolayı fonksiyonlarına analizlerde değinilecektir. Bu ek de geçmişte geçmiş zamanı (past perfective) cümleye eklenen diğer zarf öbekleriyle belirtir.

2.4.5. -(I)yor

Bitmemişlik görünüşü olayın belirli bir bölümüne ve aralığına odaklandığından bu yapı bu görünüşü ifade edebilir. Yapı, olayın başlangıcı ve sonu arasındaki sürede bir

bölüme odaklanır. Genenekselle gramer kitaplarında bu ek için *şimdiki zaman* ya da *geniş zaman* fonksiyonları yürüttüğü bilgisi verilmektedir. Ayrıca cümledeki zarflar yardımıyla gelecek zamanı da ifade edebilir. Ek hemen ardından bir geçmiş zaman eki aldığında bir zaman işaretleyicisi olmaktan çıkıp olayın sürecine işaret etmektedir ve süreç görünüşüdür (Erguvanlı-Taylan 2001: 103-104).

Bitmemişlik görünüşünü ifade eden ekler *-yor* ve *-mAktA* arasındaki önemli farklardan biri *-mAktA*'nın durum bildiren ifadelerle uygunluk göstermediğidir:

Buranın elmaları büyük olmakta.

Buna karşın *-yor* durum bildiren ifadelerde de kendini gösterebilir:

O annesine benziyor. (Erguvanlı-Taylan 1992:160)

-yor ekinin kipsel değeri üzerinde incelemeler yapan Sebzecioğlu, bu ekin cümledeki kipi üzerinde doğrudan bir etkide bulunmadığını ekin zaman değil sürerlilik bildiren görünüş kategorisi içinde yer aldığını vurgular. Eki bir zaman ögesinden öte görünüş ögesi olarak değerlendirmiştir (2004: 32). Ekin sürerlilik özelliği ile bazı durumlarda cümledeki kipi desteklediğini belirtir ve şu örneği verir:

*Korsanlar geliyor! (*geldi)*

Olacak bir olay için uyarı söz konusu olmalıdır ve olayın sürerliliği de olayın bitmediğini ya da gerçekleşmediğini gösterdiği için *-yor* uyarı kipi ile işbirliği yapmış olur. Bu da Sebzecioğlu'na göre ekin söz konusu cümlede kipsel bir işlev yüklendiğini değil, sadece sürerlilik anlamıyla cümledeki kipini desteklediğini bildirir (2004: 30). *Seyahatnâme*'de ele alınan kısımlarda *-yor* ekine çok az rastlanılmıştır, daha çok *-mAktA* eki bu bağlamda incelenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİTMİŞLİK GÖRÜNÜŞÜ

3.1. Bitmişlik Görünüşü

Comrie, bitmişliğin en yaygın tanımının “tamamlanmış aksiyonları göstermesi” olduğunu söyler ve tamamlanan durumu başlangıç, orta ve son noktası ile birlikte verildiğini belirtse de bitmişliği sadece tamamlanma olarak ifade edilmesinin yetersiz olduğunu çünkü tamamlanmış aksiyonun daha çok sonuna vurgu yaptığına dikkat çeker. Fakat bitmişlikte aslında durumun sonuna hatta başka bir bölümüne vurgu yapması gerekli değildir, söz konusu durum bütün bölümleriyle tek bir bütün olarak sunulur (1976: 18). Ayrıca vaka ya da durum konuşma anından önce başlayıp bitmiştir ve konuşma anında artık gerçekleşmemektedir (Benzer 2008: 110). Bitmişlik bakış açısı bir durumu tek bir parça olarak sunar. Bitmişlik süresi durumun başlangıç ve son noktasını kapsamaktadır.

B S (başlangıç/son)

////////

Bu görünüş türü, başka özellikler de taşır. Örneğin, olayı bir iç yapıya (internal structure) sahip olarak ya da olmayarak gösterebilir. Olayı uzun zamana yayılıyormuş gibi gösterebilir ya da anlık (punctual) olarak da sunabilir. Bu bağlamda anlık ve bir iç yapıya sahip olmayan bitirme (achievement) ve anlık gerçekleşim (semelfactive) belki de prototipik olarak anlık durumları gösterirler. Durum bir an, bir kaç dakika ya da yıllar sürsün hepsi durum tipi ile anlık sunulurlar (Comrie 1976: 103-104). Fakat anlık sunumun linguistik manasında kurmaca bir nokta bile olsa olay bir noktada sınırlandırılmaz. Durumların bitmişlik sunumları süre bildiren zarflarla uyumludur.

Bitmişlik aslında olayları kapanmış (bitmiş) olarak sunar, bu durumda süre bildiren öbekler opsiyoneldir ama tabii ki süre bildirilmediğinde anlık durum daha da güçlü hissedilir. Bu bakımdan Smith, bitmişlik görünüşünü “kapanmış” (closed) durum olarak belirtmeyi tercih etmesine rağmen bu görünüş türünün durum fiilleriyle de görülebildiğini ve sunulan durumun her zaman kapanmış durumda olmak zorunda olmadığına da dikkat çeker. Öyle ki İngilizce açık ve kapalı her duruma uygundur.

Ayşe Türkçe öğrendi.

... fakat o her şeyi unuttu. (kapalı)

... ve o hâlâ (Türkçe) biliyor. (açık)

Bitmişlik görünüşü dillere göre çeşitlenmektedir. Belki de dillerin müsaade ettiği oranda tüm durum tipleri bu görünüşle uyum sağlayabilir. Bitmişlik son noktaya göre de çeşitlilik gösterebilir. Örneğin telik olay doğal bir sonuca sahipken atelik olay ihtiyari (kurmaca) bir son noktaya sahip olabilir (1991: 105-110). İngilizcedeki bitmişlik görünüşü *simple aspect* olarak isimlendirilmektedir. Ana fiil geçmiş zaman işaretleyicisi ile ifade edilir. Örnek:

Ali gölette yüzdü. (etkinlik)

Ayşe bir mektup yazdı. (tamamlama)

Ali öksürdü. (anlık gerçekleşim)

Ayşe deniz fenerine ulaştı. (erişme)

Bu örneklerdeki olaylar, başlangıç ve son noktalarıyla birlikte bitmiştir ve durum tipine göre olay son bulur ya da tamamlanır. Etkinlik ve anlık gerçekleşim cümleleri bitmiş olayları bildirirken, tamamlama ve erişme cümleleri tamamlanmış olayları bildirmektedir. Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi etkinlik cümlesi bitimlik (termination) bildirir, buna karşın tamamlama hal türü olayın bitmesiyle birlikte tamamlandığına dikkat çeker. Bu fark cümlelerin semantik anlamına da bağlı olabilir. Geçmiş zamanla çekimlenmiş bir yapı tamamlanmayı bildirirse, bu hal türüne ait bir cümle olayın tamamlanmaktan daha çok bittiğine işaret eden ifadelerle uygun düşmez. Örnek: *Ali saati tamir etti fakat onu tamir etmeyi bitirmedi.*

Singh, bitmişlik konseptinde olayın tamamlanma noktasına odaklanmadan farklı bir bakış açısı olan nötr bitmişlik (neutral perfective) sunduğunu öne sürer. Bu türün olayı bitmiş olarak sunmak zorunda olmadığını dile getirir. Fiiller doğal olarak bir sona erebilirler. Bu son noktada olay tamamlanmıştır ya da tamamlanmamıştır ama bir noktada olay muhakkak durur. Her iki durumda da görünüş, bitmişlik olarak değerlendirilmelidir. Bazı dillerde doğal ya da keyfi (arbitrary) son noktaları vurgulayacak farklı formlar vardır. Mesela Hintçede son noktaya ulaşan -bu noktaya

doğal bir yolla ulaşması gerekli değildir- ve tamamlama bildiren bakış açıları nötr bitmişlik olarak nitelendirilmiştir (1998: 173). Nötr ile standart bitmişlik arasındaki fark olaydan etkilenen nesnenin özelliklerine göre değişebilir olmasıdır. Burada nesnenin sayılabilir ya da sayılamaz olması, olaydan tüm objenin etkilenmesi ya da kısmen etkilenmesi, olay sırasında nesnenin fiziksel değişime uğraması ya da uğramaması, olayın bir nesne üzerinde defalarca tekrarlanabilir olması ya da olayın nesnesi itibariyle tek gerçekleşimlik olması gibi çeşitli bakış açıları olmuştur.

Comrie, bitmişlik formunun kısa süreyi; bitmemişliğin ise uzun süreyi belirttiğini bildiren görüşlere karşı çıkarak bitmişliğin bir durumu sınırlanmış olarak tanımlayamayacağını ve aynı zaman dilimleri için her iki formun da kullanılabileceğini vurgular. Ona göre kısaca bitmişlik, tamamlanmış eylemleri göstermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta şudur ki tamamlanmışlık durumun son noktasına fazlaca vurgu yapmaktadır. Bitmişlik ise durumun hiçbir aşamasına (başlangıç, orta ya da son) özellikle bir vurguda bulunmaz. Durum, tek bir bütün olarak sunulur. Fakat bazı fiillerin -özellikle durum bildiren fiillerin- bitmişlik formları olayların başlangıçlarını gösterir. İngilizcede buna *oturdu* ya da *bildi*, *anladı* örnekleri verilebilir. Kimi zaman bu formların başlangıçlarının önemli olup olmadığı da kontekstten anlaşılabilir. Öyle ki *oturmak* eylemi her formda kullanılabılırken *bilmek* eylemi İngilizcede bitmemişlik formunda kullanılamamaktadır: *O neler olduğunu biliyor* (*he's knowing what's happening). Mesela *bilmek* fiili *fark etmeke* göre farklılık gösterir. Bu durumda söz konusu cümlede *fark etmek* kullanılabılır: *O neler olduğunu yavaş yavaş fark ediyor* (he's slowly realising what's happening). Bitmişlik türlerinden biri de *sonuçsallıktır*. Bu terim de *tamamlanma* türünde olduğu gibi durumun bütünündense son aşamasına vurgu yapar. Bitmişlik bu bağlamda aynı zamanda başarılı bir tamamlanmayı bildirir (1976: 16-21). Olayın tamamlanma ya da bitme süreçlerinin zaman ekseninde belirli noktaların belirtilerek açıklanması bitmişliği daha iyi açıklayacaktır. Bu bağlamda zaman ekseninde belirlenen üç zamanın açıklamasına yer verilecek, bitmişlik görünüşünün işaretleyicileri belirtilecektir.

3.2. Üç Zaman (Olay, Konuşma, Referans)

Uygulama bölümünde bitmişlik görünüşünü açıklarken zaman ekseninde birtakım göstergelere ihtiyaç duyulacaktır. Bu göstergeler zaman ekseninde belirlenecek farklı zamansal noktalardır. Öncelikle bu noktaların açıklamalarına yer verilecek ve sonrasında metindeki görünüş tespitlerine geçilecektir.

Terimler ya da ekler açıklanırken belirli anlam ya da fonksiyon özellikleri ile sınırlandırılırlar. Tanım yapabilmek için bu sınırlandırma gereklidir; aksi takdirde sınıflandırma işlemi ya da unsurlar arası ilişkileri tespit etme zorlaşabilir. Dilde farklı yapıların oluşturduğu kompleks yapılar bize komplekse katılan her bir unsurun özelliklerinden farklılıklar sunabilir. Çünkü bu birleşime her insanın kendine has anlam dünyası ve bakış açısı da dâhil olur. Kelimeler ve kelimelere eşlik eden ekler konuşucunun kendine özgü penceresinde bir kıyafeti çıkarıp diğerini giyerek (yani farklı fonksiyon/anlamlara bürünerek) kişinin kurduğu dünyada yerini alır ve bu yüzden zaman, bakış açılarının farklı sunumlarından dolayı açıklaması zor bir kavram hâline gelir. Tanımlama çalışmalarında da eklerin en çok karşıladığı fonksiyon onun nasıl isimlendirileceğini belirlemiş ve dil analizleri bu isimlendirmelerle yürütülmüştür. -yor ekine *şimdiki zaman eki* denmesi gibi ek farklı fonksiyonda görünse de ekin birincil işlevi adı olmuştur. Dilin sistemi de bu kadar basit bir yapıdan oluşmadığı için bazı açıklamalar doğru ama eksik, bazen fazla eksiklikten yanlış bir hal alabilir. Bu yüzden sistemleri ve kategorileri açıklayacak yeni görüşler her zaman gereklidir. Reichenbach, mantıklı kategorilerin uzun gelişim sonuçlarından sonra ancak ortaya çıkabileceği için okuyuculardan gerçek dil (söz konusu) şemalara, yorumlara uymadığında şaşırmamalarını ister. Çünkü araştırmacı ancak sembolik mantık oluşturmaktadır. Matematiksel dil, ancak yaklaşık olarak gerçek dile koordine edilebilir (2005: 78). Biz de çalışmamızda bazı sembolik şekiller oluşturduk. Bu göstergeler zaman ve görünüş sistemlerini açıklamada yardımcı olacaktır. Görünüş sistemini ve türlerini açıklamada zaman ekseninde kimi yapay noktaların belirtilmesinde yarar olacağı için öncelikle bu zamansal noktaların literatürdeki açıklamalarına yer verilecek, Reichenbach başta olmak üzere Klein ve Johanson'un tespitleri aktarılacaktır.

Gerçekleşen bir olay zaman ekseninde birden fazla zamana sahiptir. Kişinin olaya bakışı açıklanırken zaman ekseninde hayal edilen birden fazla zamansal noktaya dikkat çekilecektir. Bu noktaların tasavvuru cümlelerin konuşucu ile olay arasındaki zamansal ilişkiyi göstermeye yarayacak ve bu da cümlelerin görünüşüne dair bilgiler sunacaktır. Örneğin, *Selim geldi* ile *Selim geliyordu*, cümleleri konuşma zamanından önceki zaman dilimine işaret etse de zaman eksenindeki kapsamaları farklılık gösterir. Bu üç zamandan ilki şu an konuştuğumuz andır. Şu an konuşulan andan şimdiye, geçmişe, geleceğe göndermeler yapılır. Reichenbach'e göre konuşma zamanına göre üç farklı gösterge vardır: konuşma zamanından önce, konuşma zamanıyla eş zamanlı ve konuşma zamanından sonra. Bu üç nokta farklı zaman hakkında bilgi verir; fakat karmaşık zaman yapılarının izahı için daha kompleks bir yorum gerekecektir.

Ali gitmiş.

Bu cümlede iki farklı zamansal nokta gösterilir: olay zamanı (point of the event) ve referans zamanı (point of reference). Bu cümlede olay zamanı Peter'ın gittiği zamandır. Referans zamanı ise bu nokta ile konuşma anı arasındaki zaman diliminde yer alır. Bu noktalar zamanlara göre farklılık göstermektedir. Örneğin, geçmiş zamanda olay zamanı ile referans zamanı aynı anda ve konuşma zamanından önce gerçekleşebilir. Yakın geçmiş (present perfect) ile kurulan cümlelerde ise olay her ne kadar konuşma zamanından önce gerçekleşmeye başlamış olsa da konuşma zamanına kadar devam ederek bu nokta ile birleşebilir:

Deminden beri Charles'i görüyorum. (I have seen Charles)

Konuşma zamanından önce başlayan görme eylemi henüz bitmiş de olabilir ya da hâlâ devam da ediyor olabilir. Bu iki seçenekten hangisinin gerçekleştiği ancak kontekstten anlaşılacaktır.

Bu bağlamda bu üç nokta şu şekilde işaretlenir:

E: Olay zamanı (point of event)

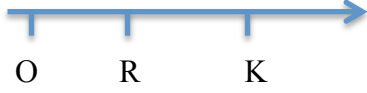
R: Referans zamanı (point of reference)

S: Konuşma zamanı (point of speech)

İngilizcede zaman ekseninde söz konusu noktaların zamanlara göre nasıl belirtildiği ve değiştiği aşağıdaki örneklerde görülebilir.

Reichenbach (2005: 71-73):

John'u görmüştüm. (I had seen John)

John'u gördüm. (I saw John)

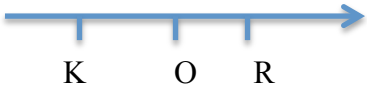
Deminden beri John'u görüyorum. (I have seen John)

John'u görüyorum. (I see John)

John'u görmüş olacağım. (I shall have seen John)

Şekil 3.1: Reichenbach'ın O-R-K gösterimine örnekler.

Olaylar zaman ekseninde bir noktada gerçekleşir ve konuşucunun bakış açısına göre de bu nokta yer değiştirebilir. Ayrıca söz konusu olayların ya da durumların zaman eksenindeki kapsamları farklılık gösterebilir. Olayların gerçekleşim süreçleri ya da zaman düzleminde tekrar etme durumları bu farklılıklar kapsamında ele alınabilir. Bu durumlara aşağıdaki cümleler örnek verilebilir.

John'u (çok eskiden) görüyordum. (I had been seeing John)

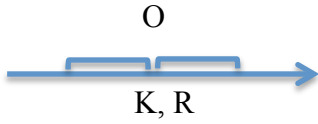
John'u (geçen yıl) görüyordum. (I was seeing John)

John'u (bir süredir) görüyorum. (I have been seeing John)

John'u (şimdi) görüyorum. (I am seeing John)

John'u görüyor olacağım. (I shall be seeing John)

John'u görmüş olacağım. (I shall have been seeing John)

Şekil 3.2: Reichenbach'ın zaman eksenin olay kapsamlarını gösterimi.

Birleşik cümlelerde ise bu üç nokta daha kompleks bir hal alır.

Örnek:

(2. cümle) *Ali geldiğinde ve (3. cümle) bana haberi söylediğinde (1. cümle) ben (çoktan) e-posta göndermiştim.*

1. cümle O₁-R₁-K
2. cümle R₂, O₂ -K
3. cümle R₃, O₃ -K

Cümledeki zaman belirteci (ör. şimdi, yarın, 7 Kasım 1944) olaya değil, referans noktasına gönderme yapar. *Onunla dün buluştum* cümlesinde olay ve referans noktası kesişmektedir. İngilizcede *ne zaman ki, önce, sonra* gibi kelimeler referans noktasına işaret ederler (Reichenbach 2005: 74-76).

Klein'in de bu üç zamansal nokta konusunda önemli tespitleri vardır. Bu nedenle onun da bakış açısına ve kullandığı terminolojiye yer verilecektir. Klein, olay zamanı (topic time), konuşma zamanı (time of utterance) ve durum zamanı (time of situation) şeklinde zamansal noktaları ayırmaktadır. Klein, söz konusu ayrımı açıklamadan önce bitimlik (finite) ve bitimsizlik (non-finite) kavramlarını ele almıştır. Çünkü her bitimli fiilin zorunlu olarak zamansal bir bilgiye de sahip olduğunu ve bu bilginin ya zaman ya görünüş ya da her ikisi birden verilerek bildirildiğini dile getirir. Bitimli zamanla bitimsiz zaman arasındaki ilişki geleneksel bakış açısına göre görünüş olarak değerlendirilir. Zaman ve görünüş öncelik, sonralık ve eş zamanlılık gibi zamansal ilişkileri ifade etmek için görev yapar. Bu noktada şu örnek yerinde olacaktır:

Işık açıldı.

Zaman düzleminde ışığın açık olduğu bir nokta vardır ve ayrıca ışığın açık olduğunun iddia edildiği başka bir nokta daha mevcuttur. Olayın gerçekleştiğine dair iddianın öne sürüldüğü zaman ışığın gerçekten açık olduğu zamandan sonradır ve o nokta Klein tarafından referans zamanı (topic time) şeklinde isimlendirilmiştir. Işığın kapandığına dair herhangi bir bilgi olmadığı için de açık olma durumunun devam ettiği farz edilerek bitimsiz bir durum olarak yansıtılır. Bu sebeple olayın gerçekleştiği zaman bitimsizlikle eşleşirken referans noktası bitimliliği temsil eder. Bu referans noktası konuşma anından önce gerçekleşir ve ışığın açık olmadığı iddia edilemeyeceği için olay noktasını (Tsit) konuşma noktası (TU) kapsayacaktır (Klein 1994, 1-3). Bu durumda terimler şu şekilde ele alınır:

Referans zamanı (topic time-TT): Olayın bizzat gerçekleştiği zamandan farklı olarak olayın gerçekleştiğine dair konuşulduğu yani olayın sunulduğu noktadır. Konuşucu her olayın gerçekleştiği gerçek anı anlatımı sırasında referans almayabilir. Olayı gösterdiği ayrı bir zamansal nokta olabilir ki buna çalışma boyunca referans noktası denilecektir.

Konuşma zamanı (time of utterance-TU): Olayın konuşucu tarafından ifade edildiği noktadır.

Olay zamanı (time of situation-Tsit): Konuşucunun olayı ifadesi sırasında sunduğu zamandan farklı olarak olayın gerçekleştiği gerçek zamanı gösterir. Konuşucu konuşurken bu gerçek zamanı referans almak zorunda değildir.

Klein'e göre morfolojik gramatikal işaretleyicilerin yokluğu TT ve Tsit arasındaki ilişkinin farklı şekiller ile kurulamayacağı anlamına gelmemektedir. İlişkinin leksikal içeriğe ve kontekste de bağlı olduğu vurgulanır. Gramatikalleşmiş görünüş işaretleyicileri olsa bile onların fonksiyonları leksikal içerikten bağımsız olarak ifade edilemeyecektir (1994: 100). Bu tespitin aynı gramatikal işaretleyicilerin farklı zamansal noktaları işaret edebileceğini göstererek sağlamasını yapabiliriz. Bu analizin yapılabilmesi için metnin anlaşılmasının gerekli olduğu gibi Smith'in eylem durumları ayrımının da göz önünde bulundurulması gerekir. Örneğin, bir eyleme ne kadar bitmemişlik görünüşü işaretleyicisi getirilse de semantik bağlamından ötürü zamansal çizgide devamlılığa uygun olmayabilir ya da bunun tam tersi şekilde de durum gelişebilir.

Klein, kendi terminolojisini görünüş sistemine şu şekilde uyarlamıştır:

1. Olay zamanı, referans zamanını içine alıyorsa: bitmemişlik
2. Referans zamanı, olay zamanının içinde bir yerde olup bitiyorsa: bitmişlik
3. Referans zamanı, olay zamanından sonra ise: bitmiş
4. Referans zamanı, olay zamanından önce ise: prospektif (1994: 108)

Kendi metnimizden bir kaç örnekle söz konusu zamansal değerlendirme şu şekilde yapılabilir:

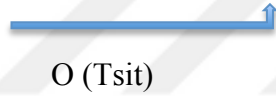
(1) "Şefâ'at yâ Resûlallah" diyecek mahalde "Seyâhat yâ Resûlallah" **demişiz**. (1: 7b)

O (Tsit)-----R (TT)-----K (TU)

Olayın referans zamanı, olayın gerçekleştiği zaman ile konuşma arasında bir yerdedir. Konuşucu olay gerçekleşirken tanıklık edemediğinden zaman çizgisinde bir noktayı referans alarak olayı aktarmıştır. Dinleyen de konuşucu da bu referans noktasından önce bir yerde olayın gerçekleşip bittiğini sezinler.

(2) Bu felek-i atlas sâyesinde mebsût olan vech-i arzda hubût-ı Âdem'den berü ibtidâ tevârîh-i Hazret-i İdrîs Nebî-i Kâtib'den **kalmışdır**. (1: 10b)

O (Tsit)-----R (TT)-----K (TU)

Şekil 3.3: *Kalmak* olayının O-R-K gösterimi.

Söz konusu atlasın konuşucunun referans aldığı zamandan önce varlığı söz konusudur. *Kalmak* durumunun o zamandan bu zamana metinde aksi bir veri olmadığı için devam ettiği söylenebilir. Devam edip etmeme durumuna fiilin anlamsal özellikleri ve cümlelerin nesnesi de etki edebilir. Öyle ki cümlede bir objenin varlığı söz konusudur. Bu objenin herhangi bir şekilde yok olması söz konusu değilse şimdi ve sonra da varlığından söz edilebilir, yani kalma durumu konuşma anında dahi devamlık gösterebilir. Bu bakımdan olay noktası şekilde (3.3) gösterildiği gibi referans ve konuşma noktasını içine alabilir.

Klein, olayın başlangıcı ve sonu bağlamında net bir sınırlandırma olmadığı durumlarda olay zamanının (Tsit) öncesi ve sonrasında boşlukta olduğunu dile getirir.

Masada bir kitap var.

Bir adam yerde yatıyor.

-----[-----]-----

önce (O (Tsit)) sonra

Olay zamanı (Tsit) referans zamanını (TT) içine almaktadır ve adamın yerde yatması ya da kitabın masada olması konuşurun odaya girdiği zaman gözlemlediği bir durum olabilir. Bu sebeple olay zamanının (Tsit) başlangıç ve sonu konusunda net bir tespitte bulunmak mümkün görünmemektedir ve olay zamanının öncesi ve sonrası bu yüzden boşluktur ve sınır getirmek söz konusu metinde belirtilmediği müddetçe zordur (1994: 102). Burada söz konusu zamansal noktalar arasındaki ilişkiye göre kategoriye dair açıklamalar yapılmıştır. Lyons, olay noktası ile referans noktası arasındaki ilişkinin görünüş, referans noktası ile konuşma zamanı ilişkisinin ise zaman ile analiz edilmesini önerir (1977: 689). Klein de farklı terimlerle aynıını söylemektedir: zaman TT ile TU arasındaki ilişkiyi, görünüş ise TT ile Tsit arasındaki ilişkiyle ilgilenir (1994: 6). Giorgi ve Pianesi ise bu ilişkiyi şu şekilde kodlar ve kombinasyonunu gösterir (1997: 29):

	Görünüş	Zaman
Geçmiş zaman	(O,R)	şununla kombine olur (R_K)=O,R_K
Geniş zaman	(R,O)	(K,R)=K,R,O
Gelecek zaman	(R,O)	(K_R)=K_R,O

Johanson'un zaman eksenindeki işaretlemelerinden bu bağlamda bir iki örnek verilecektir fakat öncelikle gösterimlerde yönelim merkezi O (orientation point) ve lokasyon noktası L (localization point) göstergeleri kullanıldığı söylenmelidir. O'nun ayrıca konuşma edinişi O^s (speech act) ve olay zamanı O² (topic time) şeklinde birincil ve ikincil olmak üzere gösterim merkezleri vardır. Bu bağlamda örneğin, geçmiş zaman bildirimi L'nin O^s'den olan uzaklığına işaret etmektedir. Gelecek zaman söyleminde *yazacak* cümlesinde olay O^s'den sonra yer alır. Geçmişte gelecek şeklinde ifade bulan *yazacaktı* cümlesinde ise olay O^s'den önce O²'de ön görülür (2000: 35-36).

Bu zamansal noktalar üzerine odaklanan Akşehirli, Türkçeden örneklerle özellikle referans noktası konusunda tespitlerde bulunmuştur. Mesela kapıdan içeri giren biri odadakilere *ben geldim*, şeklinde seslenebilir. Bu durumda referans zamanı şimdiyi gösterecektir: O-S, R. *Ben (dün) geldim* cümlesinde ise referans zamanı konuşma zamanının ardında kalacaktır. Referans zamanı cümledeki fiilimsi ile kurulmuş söz öbeği ile de gösterilebilir: *Ahmet uyandığında kardeşi gitmişti*. Konuşma zamanı konuşucunun bu cümleyi ifade ettiği zamandır. Olay, kardeşin gitmesidir ve Ahmet'in uyanmasından önce gerçekleşmiştir. Bu durumda olay Ahmet'in uyandığı zamanda sunulmaktadır ve bu noktada referans zamanını gösterir (2010: 26). Buraya kadar olan tespitler yerindedir ama *-yor* ve *-mış* ekleri üzerine getirilen yorumlar bazı soru işaretlerini beraberinde getirir.

Yaşlı gözlerle uzaklara bakıyordu.

Bu cümlede zarf ya da fiilimsi ile belirtilen bir referans noktası söz konusu değildir. *-yor* ekinin referans zamanına işaret ettiği yorumu yapılmıştır (2010: 27). Ekin zaman ekseninde özellikle bir noktaya işaret etmesi gibi bir rolü olduğunu söylemek zordur. Olaya süreç katan ekin ancak referans zamanı ile olay zamanının birbirine yakınlaştırması, bazı noktalarda noktaların birbirlerine karışması söz konusu olabilir. Ekin referans zamanına işaret ettiğini söylemek oldukça güçtür. Aynı çalışmada diğer bir tespit ise iki farklı referans noktasının olmasıdır.

Ahmet gelmiş. Ahmet geldi

Miş'li olan cümlelerin bir aktarma olduğu düşünülerek iki ayrı referans noktasının bulunduğu iddia edilir. Aktarılan ifadenin zamanı konuşmaya ait referans zamanı (Rk) olarak ele alınır ve iki ayrı sözce arasındaki zamansal ardışıklığı gösterdiği iddia edilir. Bir de olaya ait referans zamanı (Ro) vardır. Durum şöyle açıklanır: Ahmet gelmiştir, ardından birisi *Ahmet geldi* demiştir; bu olayı *Ahmet geldi* cümlesi ile öğrenen konuşucu da *Ahmet gelmiş* demektedir. (O, Ro) < Rk < K" (2010: 42). Bu tespit ekin rivayet özelliği çerçevesinde bakıldığında haklılık payı olabilir. Bu işaretleyicilerin tüm fonksiyonları göz önünde bulundurulduğunda iki referans

noktası teorisi daha da karmaşık görülebilir. Burada ek zaten *-miş* ekiyle (rivayet özelliğinde) olay zamanını referansın öncesine ötelir. Burada konuşurun kimden aktardığı, ifadeyi nerden duyup tekrar ettiği çok da önemli değildir.

Söz konusu zamansal noktalar ile ilgili literatürdeki isimlendirmelere ve açıklamalara kısaca yer verilmiştir. Çalışmamızda bu noktalar olay zamanı (O), referans zamanı (R), konuşma zamanı (K) sembolleri ve kavramlarıyla gösterilecektir. Ayrıca analiz sırasında şu işaretlemelere de yer verilecektir:

- : Zaman eksen, zaman çizgisi.
- ////// : Olay gerçekleşimi.
- : Zaman eksenindeki olay noktasının öncesinde ya da sonrasında varsayımsal olay gerçekleşimi.
- //////. : Olay bir süre gerçekleşti ve sonrasında tamamlandı ya da bitti.
- O : Gerçekleşmesi muhtemel olay.
- O¹, O², O³ : Birinci olay, ikinci olay, üçüncü olay.

3.3. Bitmişlik Görünüşünün İşaretleyicileri

Öncelikle bitmişlik görünüşü ifadesinde başı çeken iki önemli işaretleyiciye (*-DI*, *-mİş*) dikkat çekilecek, hemen ardından metnimizde yapılacak tespitlerin açıklamalarında kullanılacak O, R, K noktalarının neye göre belirlendiği yine metinden örneklerle anlatılacaktır. Ardından metin analizi fiillerin hal türü (durum, tamamlama, etkinlik, erişme, anlık gerçekleşim) özelliklerine göre sınıflandırılarak yapılacaktır. Bu sınıflandırmada kısaltmalardan oluşan sıralamalara da [(O-R-K), (O,R-K), (K,R,O) gibi...] yer verilecektir. Hal türlerinin hemen ardından sürerlik, sonuçsallık, yaklaşma, plan-niyet, gelecek gibi bölümlerde eklenmiştir. Bu başlıklarda diğer hal türü başlıklarına yerleştirelemeyen görünüş ve anlam ile ilgili nüanslar belirtilecektir. Bu bağlamda bitmişlik görünüşünün iki önemli işaretleyicisi ile başlamak yerinde olacaktır.

-DI: Johanson'a göre olayın tamamını prensipte olmuş olarak anlatan *-di*'nin, olayı olmakta iken anlatan *iyordu*, *mekteydi* ve *irdi* ile ilişkileri sorgulandığında 'tamlik'ı

vurgulu biçimde aktifleştirdiği söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye Türkçesinde *-DI* biçimbiriminin *-yordU* birliğine olan yakınlığına dikkat çekilmiş, kimi zaman söz konusu birliğin fonksiyonunu yürüttüğü tespit edilmiştir. Kimi kontekstlerde bu durum görülür. *Günlük tutar mısınız?*, sorusuna karşılık şimdi bu eylemi yapmayıp çocukluk yıllarında yapan kişi, *çocukken tuttum*, şeklinde cevap verebilir. *-DI* biçimbiriminden dolayı olayın tek bir defa meydana geldiği iddia edilemez (2016: 107-108). Yine *di* ve *miş* karşıtlığında bu ikilinin aralarındaki zıtlığın sebebinin *miş*'in kiplik özelliklerinin olduğu belirtilir. Bu ekin görünüş özelliği olmadığını iddia edenlere karşı çıkılır ve bağlamdan kaynaklanan kiplik özelliklerinin köklerinde görünüşsel bir niteliğin yattığı öne sürülür. *Mış* kullanımlarında eylemin önemli sınırı aşıldıktan sonra gözlenmesi anlamına gelen “sınır sonrasılık” ortaya çıkmaktadır:

Bir de baktım ki yağmur yağmaya başladı.

Bu cümlede olduğu gibi *di*'li cümleler doğrudan gözlenme eğilimine sahip olduğu gibi kritik sınıra ulaşır fakat mutlaka bu sınırın aşılmış olma kaidesi yoktur (2016: 233-234). Aksu-Koç da *di* ve *miş* ayrımında tespitlerini öne sürer ve *-DI*'yı direkt deneyim, *-miş*'i ise dolaylı deneyim olarak nitelendirir. *-DI*, *-miş* ekine göre hem sürece hem de eylemin tamamlanmasıyla eşit olarak ilgilenir, sadece tamamlanmaya vurguda bulunmaz (1976: 18, 55). Güven, ise bu işaretleyicinin (*-DI*) üç özelliğinden bahseder:

1- bitmişlik

Nil köpeğini geçen akşam sahilde gezdirdi/miş.

2- bitmiş

Nil gömleğini çoktan ütüledi/miş (yakın geçmiş zaman)

3- bitmemişlik (psikolojik/fiziksel durum (yakın geçmiş zaman))

Bak şimdi çok kızdım.

Son cümlede söz konusu durumun sonucu görülebilir durumdadır. Diğer bir deyişle referans zamanı (TT) konuşma zamanı (TU) ile çakışmaktadır ve olay zamanı (Tsit) bunların gerisinde kalmaktadır (2006: 33). Bu bağlamda *-DI* işaretleyicisinin gerek

tek başına gerekse diğer işaretleyicilerle birleşimi ve cümlelerin diğer birleşenleriyle olan ilişkisi metin analizinde yer verilecektir.

-m(X)ş: Bu ek için çeşitli isimlendirmeler mevcuttur. Aksu-Koç, yabancı literatürdeki bu isimlendirmeleri şöyle toparlar: *dolaylı deneyim (indirect experience)* (Haarmann 1970, Banguoğlu 1974), *belirsiz (non-evident)* (Kononov 1956), *dolaylı (inferential)* (Lewis 1967), *varsayımsal (presumptive)* (Sebüktekin 1971) *yansız (nonpersonal)* (Grunina 1976). Kendisi ise bu formu *geçmiş dolaylı deneyim (indirect experience)* ve *evidensiyel kip (evidential mood)* olarak iki şekilde ele alır. Çıkarımsal (inferential) -*mİş* ile alıntısıl (quotative) -*Imİş* arasındaki fark üzerine yoğunlaşan Aksu-Koç, her ikisini de “şahitsiz süreç” şeklinde nitelendirmektedir. Alıntısıl bilgi söylenti olarak gelir. Her iki kullanım da konuşucunun iddiası bazı kanıtlara dayanılarak sonuçsal bir aksiyon olarak sunulur. -*mİş*’in kapsamı metne de bağlıdır. Anlatı özelliği (narrative mode) gösteren metinler ile halk hikâyesi, masal gibi türlerde kullanılır. Çıkarımsal ve anlatıcı fonksiyonlarının dışında öncelik (anteriority) ve durum (stativity) göstererek bitmiş (perfect) yapılarda aksiyonu daha arka planda gösterir (1976: 21-25). Güven ise bu işaretleyicinin temel fonksiyonunun bitmişlik ve bitmiş görünüş türlerinin taşıması olduğunu söyler (2006: 34).

Bacanlı, varoluşsal bir bitmişliği bildirdiğini ve “atıf zamanı bakımından hem konuşma anına hem de geçmişteki herhangi bir noktaya veya zamana tekabül eden zamansal değerler üreten düşük odaklı bir postterminal olarak tezahür etti”ğini bildirir (2008: 8). *Çocuk uyumuş*, cümlesinde *uyuma* eyleminin aksi bildirilmediği müddetçe hâlâ gerçekleştiği düşünülebilir. Bu cümlede fiil başlangıç dönüşümlü olduğu için -*miş* ekiyle başlangıç evresi vurgulanır ve bu evreden sonra durağan evreye geçilir. Biten, tamamlanan ve konuşma anıyla ilişkisinin olmadığı bir noktadan bir bütün olarak görülmesi için eylem bitmişlik (perfective) işaretleyicileri ile işaretlenir. -*mİş* işaretleyicisi üç farklı zamansal sıralanma gösterir:

- i) sonuçsal ve bitmişliğe özgü $Z^O > Z^A = Z^K$
- ii) basit geçmişe özgü $Z^O = Z^A > Z^K$

iii) geçmişteki bitmişliğe özgü $Z^O > Z^A > Z^K$ (2008: 12-18) Burada Z^K konuşma zamanını, Z^A atıf diğer bir değişle referans zamanını, Z^O ise olay zamanını göstermektedir.

Kısa bir literatür değerlendirmesinin ardında metnimize dönerek belirlenen işaretleyiciler ile bazı tespitlere verilecektir. Bu tespitler bu bölümde kullanılacak yöntemle dair bir giriş niteliğindedir. Çalışmamızda şu semboller kullanılacaktır:

O: Olay zamanı

K: Konuşma zamanı

R: Referans zamanı

Şekil 3.4: Zaman ekseninde O-R-K.

Noktasal göstergelerin (O-R-K) sıralanışları kadar aralarındaki zamansal uzaklık da diğer bir veridir. Örneğin cümlenin diğer parametrelerini hesaba katmadan zaman eki bağlamında bakıldığında *-dı* ve *-mış* arasında aşağıdaki göstergesel farklar oluşabilir. Bu farkları gösterecek göstergeleri değişmez ve tek doğru yapılar olarak görmek de doğru olmayacaktır. Şunu burada tekrar hatırlatmak gerekir ki, dil insana sonsuz anlam seçenekleri sunacağı için bu değerlendirme belli yapıdaki ve manadaki korpusu ancak ifade edebilir.

-dı: O, R-K ya da O-R-K

-mış: O-R-K

-mıştı: O-R-K

aralarında ortak gösterge O-R-K'dir ve burada şöyle bir farktan söz edilebilir.

Ali bizim eve geldi.

Ali bizim eve gelmiş.

-*mİş* ekinin kiplik özelliklerini devre dışı bırakarak zamansal bağlamda ele aldığımızda olay yani Ali'nin gelmesi uzak geçmişte kalmıştır.

Ali bizim eve gelmişti.

-*DI'*ya kıyasla zamansal açıdan daha uzakta yani daha uzak geçmişte kalan bir olaydır, *gelmişti*'de *gelmiş*'e kıyasla olaya tanık olunmuştur. Aşağıda işaretler arasındaki noktaların fazlalığı uzaklığı azlığı ise nispeten yakınlığı işaret etmektedir.

-*dI*: O.....R.....K

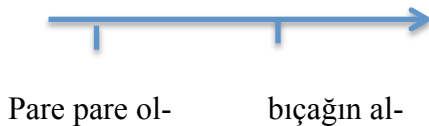
-*mİş*: O.....R.....K ya da O.....R.....K

-*mİştI*: O.....R.....K

(3) Ez-în-cânîb bu kal'a, cemî'î düvelde Rûm keferesi elinde **kalmışdı**. Yedi kerre Konya'dan Âl-i Selçûkiyân ikişer kerre yüz bin leşker-i bî-pâyân ile gelüp yedişer sekizer ay muhâsara edüp vakt-i şitâ geldikde bî-feth rücû' edüp giderlerdi. (2: 222a)

Kalmak, atıf yapılan noktadan önce gerçekleşmiştir (O-R-K). Yazar söz konusu olayı zamansal açıdan ötelediğini bir sonraki cümlede zaman ekini değiştirerek gösterir (*giderlerdi*). Olaylar silsilesine göre daha da geçmişte (uzak geçmişte) yer aldığına inanılan olay *-mışdı* işaretleyicisi ile ötelenmiştir.

(4) ...yerimden *pertâb* edüp başından mendilin ve kulağından *menkûşin* ve belinde[n] *Hayd[ar]î pâlheng* ve hançeri kının ve **bıçağın aldım**, ammâ *semmûr kûrkü pâre pâre olmuşdu*. (5: 10a)

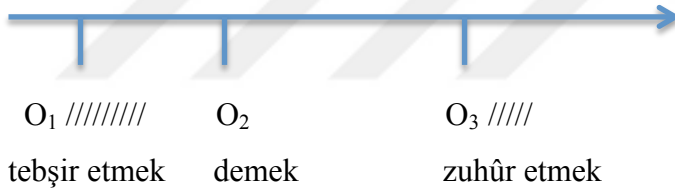
Şekil 3.5: *Olmak* ve *almak* olaylarının zaman ekseninde gösterimi.

Söz konusu *pare pare olmak* olayı cümledeki sıralamaya göre sonra gelse de *bıçağın almak* olayından önce gerçekleşmiştir. Burada söz konusu olaylar birbirlerine

oldukça yakındır. Kürkün pare pare olduğu bıçağın alındığı sırada fark edilmektedir ve olay aslında bıçak alınmadan önce tamamlanmıştır.

(5) ...tesliyet-i hâtır verüp İslâmbol'un fethin tebşîr etmişdik ve 'Ol günler gazâ ile guzât-ı müslimîne kadı ol ve her şey'e kanâ'at edüp râzı ol' **demiş idin**. İşte ol pişmiş helvânın semeresi geldi, zuhûr etdi. (1: 28a)

Uzak geçmişte gerçekleşen olaylar *-mişdi* işaretleyicisi ile *zuhûr etme* olayından öncesine ötelenmiştir. *Tebşîr etmek* ve *demek* olayları uzak geçmişte atıf zamanından önce gerçekleşen olaylardır ve *demek* olayı *tebşîr etme* olayına nazaran daha kısa sürmüştür. *Denen* cümleye direkt yer verilmesi bu kapsamı daraltan etmendir. *Tebşîr etmek* olayı belli bir süre devam edebilirken *demek*, bir noktada vuku bulur (cümle söylenene kadar) ve tamamlanır.

Şekil 3.6: *Tebşîr etmek*, *demek* ve *zuhûr etmek* olaylarının zaman ekseninde gösterimi.

(6) ... Dervîş Ömer bestelerinden üç murabba' bir semâ'î faslı edüp **bir cân sohbeti olmuşdur** kim deryâ-yı rahmet halk olalı rûy-ı deryâda eyle bir fasl-ı Hüseyin-i Ba[y]kara olmamışdır. (2: 221a)

Şekil 3.7: *Cân sohbeti olmak* olayının zaman ekseninde gösterimi.

Olmak, anlam özellikleri itibariyle uzun bir süreci kapsamaya müsait bir fiildir. Zarflar ve nesneler bu süreçlere bir sınır getirebilir. Öyleki örnekteki olayda fiilimsi ile bağlanan öbekte ana olayın süremine dair bilgiler vardır. *Üç murabba, bir semai faslı* kadar bir sohbet süresi olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle olayın

noktasal gerçekleşmediği ve belli bir süreyi kapsadığı zaman çizgisinde gösterilmiştir (////). Olay referans zamanından önce gerçekleşmiş ve ayrıca bitmiştir (bu bağlamda tamamlanmış demek doğru olmaz). *-mış* ekinin aksiyonların bittiğine vurgu yapabilen bir yanı vardır. Olay bitmiştir ve hatta olayı değerlendiren bir ibarede hemen akabinde gelmektedir. O zamana kadar öyle bir sohbetin gerçekleşmemiş olduğunu ifade eden övücü sözler biten bir aksiyonun değerlendirmesi niteliğindedir.

-(A/X)r ile Bildirilen Bitmişlik Yapıları

Geniş zaman eki için tekrarlı ya da alışkanlık bildiren olayların ifadesi en tipik kullanım örnekleridir. Bitmemişliğin başlıca işaretleyicileri geniş zaman ekleri olmasına rağmen ekin bitmişliği temsil ettiği ifadeler de vardır. Bir görünüş türünü bir işaretleyiciye bağlamak yanlış olacağı gibi işaretleyicilerin kontekstlere göre değişim göstermesinin gerisinde yatan nedeni göz ardı etmek de hataya neden olacaktır. Bu bağlamda aynı paragrafta geçmiş ve geniş zaman eki değişiminden bazı örnekler verilecektir.

Görünüşsel ve zamansal bağlamdan bağımsız sadece yazarın üslup özellikleri bu tarz değişimleri getirebilir. Hikâye ve masal anlatımlarında *-mış* ile *-DI* tercihlerinde bilinçli bir sebep vardır. Gerçek ya da gerçekmiş gibi aktarılan hikâyelerde ya da kurgusal bir hikâyede canlı bir anlatım kazandırmak amacıyla *-DI* eki tercih edilir. *-mış* ise daha çok masal dilinde ön plana çıkar. *Seyahatnâme*'de bu farkın bir benzeri *-(X)r* ile *-d(X)* arasında yaşanmaktadır. Geçmiş zaman işaretleyicisinin hâkim olduğu bir paragrafın bazı yerlerindeki zaman eki değişimi yazarın üslup açısından değişimi olarak görülmelidir. Yazar, okuyucunun ilgisini çekmek ya da anlatımı canlandırmak istediği noktada *-(X)r* eki tercih eder. Yazar ayrıca olayı bizzat kendisinin gözlemlediğini sezdirmek maksadıyla yine geniş zaman eki kullanımına yer verir. Bu bağlamda tanık oldukları ile duydukları, öğrendikleri ve çıkarımda bulundukları bir şekilde metin içerisinde hissettirilir.

(7)...âlimler ile ihtılât edüp Bursa'nın bânîsinden aslâ bir müverrih tahrîr edüp ayân u **beyân etmemişler**. Ammâ [222a] *Tevârih-i Süleymânnâme*'de ve *Târih-i Evvelîyyât-ı Tuhfe*'de

tahrîr eder kim bir kerre Hazret-i Süleymân kerr u ferr u dârât ile taht-ı Süleymânîsi üzre berhevâ tayarân ederken Bursa hâyilinde sâbite olan ebel-i Ruhbân'ın zirve-i a'lâsı üzre meks edüp cânib-i erba'aya nigerân edüp esnâ-yı kelâmda Hazret-i Süleymân vezîri Âsaf-ı Berhayâ'ya **der** kim, "Ne olaydı şu ferah-fezâ yerde bir şehir-i azîm olaydı" buyurduklarında hemân ecinne ve dîv [ü] perîlerden ba'zı musâhib-i mukarrebînler eyitdiler: "Yâ Emînallah! Bir kerre Tûfân-ı Nûh'dan evvel bu mahalle bir Süleymân ile leşker-keş olup geldiğimizde bu kûh-ı bülendin dâmeninde bir kal'a-i azîm ve bir şehir-i kadîm var idi. Ol kal'ayı cânn kavmi yaptı **derler**. Almada âciz olup bî-feth rücû' edüp gitdik. İşte Tûfân'da gark olup nâm [u] nişânı güm olmuş" dedikde tiz Hazret-i Emîn cümle ins ü cinne, vuhûş u tuyûra emr edüp derhâl taş u toprağın tathîr ederken kal'anın burc [u] bârûları nümâyân **olur**, ammâ tathîrinde **usret çekerler**. Hemân Emîn-i Mübîn rîha emr edince bir kerre Lodos rûzgârı Âd kavmine esdiği gibi bir rîh-ı akîm esüp cümle taşı ve toprağı hevâyâ perrân edüp tarfetü'l-ayn içre kal'anın der-i dîvârları ve burc [u] bârûları **zâhir olur**. Bir dîv-i sefid eydür "Yâ Emînallah! Bu kal'anın altındaki kayalarda bir mutalsam kenz vardır. Anı bulsanız dünyâ halkına inkırâzu'd-devrân kifâyet ederdi" der. Bir dîv dahi mu'âraza edüp "Bulunmaz" der. Biri dahi "Eğer ol dahme bulunursa ol defîne ile Emînullah bu şehri imâr ede" **der**. Kimi bulunursa, kimi bulunmazsa **derler**. Derhâl dîvlere emr edüp ol dahmeyi bulup şehri ta'mir [u] termîm edüp ismini **Bulursa korlar**. *Bursa*, Bulursa'dan galatdır. Ba'dehû Süleymân-ı Emîn Bursa'nın cânib-i garbında bir merhale karîb Edincik nâm bir şehir-i azîm binâ edüp Belkîs'a taht edüp hâlâ kasr-ı âlîleri ve tâk-i kisrâları Edincik şehrinde zâhir ve bâhirdir. Ekseriyyâ Ayasofya amûdları bu Edincik şehriden **gitmiştir**. (2: 221b-222a)

Evliyâ Çelebi, hareketli tarihî sahnelerini hikâye ederken geniş zaman işaretleyicisini tercih etmiştir. Hikâye bittikten hemen sonra "İşte bu kal'a-i Ustolnî-Belgrad'ın dörd beş kerre sergüzeşt [ü] serencâmların ihtiyârlardan istimâ' edüp bu gûne ihtisâr üzre tahrîr olundu" şeklinde yazdıklarını kimlerden duyduğunu aktarmış ve bu paragrafta zaman işaretleyicisini değiştirmiştir. Hikâyeyi sözleriyle sahnelediği bu bölümlerde bu bilinçli seçim anlatımına hareket ve gerçekçilik kazandırır. Dinleyiciye anı ve olayı daha çok hissettirmeyi amaçlar.

Seyahatnâme'de konuşmalar aktarılırken *eyitti* kullanıldığı gibi genellikle *der* ve *eydür* de sık sık tercih edilir. Bu konuşma eylemleri de belli bir süreyi kapsayacaktır. En azından aktarılan cümleleri söyleyecek kadarki bir süredir bu. Fakat, bunlar ayrıca bağlam içerisinde anlatılan olay silsilelerinden biridir ve bitmiş olduğu belli olaylardır. Her ne kadar *der* ve *eydür* şeklinde bitmemişlik gibi işaretlenmiş olsalarda bu olaylar genellikle tamamlanmış olaylardır ve bitmişlik bağlamında değerlendirilmelidir.

(8) *Yıldırım Hân, Emîr Sultân'a eydür "İyi câmi' olmadı mı sultânım", der. Emîr Sultân eydür: "Katı müzeyyen câmi' olmuş ammâ ortasında beş on küp katresi*

*harâm hamr gerekdir kim gelüp giden cemâ'atler şarâb-ı mel'ûndan şürb edüp gideler, hemân ol eksikdir" deyince Yıldırım Bâyezîd Hân **eydür**: "Yâ Sultânım! (2: 238a)*

3.4. Bitmişlik Görünüşü Metin İncelemeleri

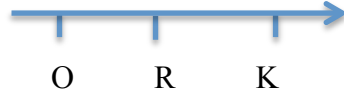
Bu bölümde iki yönlü bir inceleme söz konusudur. Olaylar öncelikle Smith'in belirlediği ikinci bölümde ayrıntılı işlenen hal türü özelliklerine göre sınıflandırılmıştır. Böylece kılınışsal özellikleri benzer fiiller bir arada değerlendirilmiş olacaktır. Bu hal türlerine Smith'den farklı olarak eklenenler vardır. Bu yeni başlıklar *sürerlik, sonuçsallık, yaklaşma, plan-niyet, gelecek* şeklindedir. Bu eklenenlerin tam bir hal türü olduğu ya da olmadığı konusu tartışmaya açıktır fakat bu incelemede yer almaları elzem görülmüştür. Yer almamaları durumunda incelemede bazı olay türleri göz ardı edilmiş olacaktır. Karşılaşılan her durumun Smith'in hal türleri çerçevesine sığdırmak güç olduğundan yeni başlıklarla burada genişletme yapılmıştır. Olaylar, bitmişlik görünüşünü açıklamada kolaylık sağlayan üç zaman teorisine göre zaman ekseninde konumlandırılarak inceleme daha anlaşılır hale getirilecektir.

3.4.1. Durum

Aksiyonun başında ya da sonunda bir durum değişimi söz konusu olabilir ve bu değişimden önce ya da sonra durağan şekilde gözlemlenen türdür. Süreçte bir değişim ya da etkinlik gözlenmez. Bu süreç uzun süre gözlemlenebilecek bir durumu tasvir edebilir ya da ifade edilen tasvir kalıcı olabilir. *Uzun olmak* ile *mutlu olmak* arasındaki fark bu sürenin değişebilirliğini gösterir. İnsan kendini *uzunum* ya da *mutluyum* şeklinde ifade edebilir. Fiziksel özellikler duygusal özelliklere nazaran kalıcılığı ve durağanlığı özel bir müdahale olmadığı müddetçe devamlıdır. Duygu bildiren *mutlu olmak* ifadesinin ise sürece daha kısa olduğu söylenebilir. Tabii burada yine bağlam göz ardı edilmemelidir. Öyle ki kişinin hayatına dair memnuniyetini ve iyi hal durumunu dile getirmesi ile bir haber alıp mutlu olması arasında da süreçsel fark olabilmektedir. Bu sebeple *durum* şeklinde tespiti yapılmış

hâllerin, kapsadıkları süre itibariyle zaman ekseninde farklı yansımaları mümkün olacaktır.

Kısa süreli hâllere (ki bunun ne kadar sürdüğünün tespiti güçtür, yine kontekste, bir önceki ve sonraki olaya bağlıdır) örnekler aşağıdaki gibi verilebilir. Öncelikle aşağıdaki örneklerde zamansal noktaların sıralaması şöyledir:

(9) Yıldırım Bâyezîd Hân Nilüfer Hânım nâm-ı cânım olan kerîme-i afîfesin Emîr Sultân'a tezvîc edüp azîm sürûr [u] **şâdmânlar oldu**. (2: 238a)

(10) Küffâr ise emn [ü] emâna dâhil olduk, bunlar istikbâlimize geldi zan edüp aslâ dest-dırâzlık etmeyüp **âsûde dururlar**. (1:27b)

(11) ...tarfetü'l-ayn içre cümlesi gerü gerü yokuş yukarı aksine kayup yıldırım gibi gerü gittiler ve cümle halk {bu işe} **hayretde kaldılar**. (5: 11b)

(12) Bizim asker dahi bir yerde karâr ve birbirlerine kafâdâr asker-i bî-şümâr bir yere top olup **durdular**. (7: 114a)

(13) Her kubbenin alemleri, şems-i afitâb gibi ziyâ **verir**. (2: 223b)

(14) Muhammedlerden bir hayli müselmânlar taburdan taşra çıkup küffârın imdâdları geldiği haberi Hân'a getirüp tapşırdılar ve anlar artık tabura gitmeyüp Hân yanında **kaldılar**. (7: 114b)

Şekil 3.8: Kalmak olayının zaman ekseninde gösterimi.

(15) *Evkâfı kalîl olmağıla **garîb kalmışdır.*** (2: 224b)

Cümlenin geçtiği paragrafta bir caminin yapılış hikâyesi anlatılır. Önceleri tamamlanamayan cami sonradan Musa Çelebi'nin para göndermesi ile tamamlanır; fakat yine de cami evkâfı az olduğundan garîp kalmıştır. Bölüm camiye dair belirtilen bu durum analizi ile son bulur. Durum, konuşucu bunu aktarırken yaşanmaktadır ve *-mış* ekinin sonuçsallık fonksiyonu ile durumun biraz daha önce başladığı sezilir; çünkü öncesinde başlamış bir durumun sonucu ancak aktarılabilir. Eklenen *-dır* eki ile söz konusu durumun son bulmadığı yani hâlâ devam etme ihtimalinin olduğu sezdirilir. Bu yüzden göstergede durumun devam ettiği (////) belirtilmiş, sonrasında daha da devam etme potansiyeli olduğu (...) da işaretlenmiştir.

Durum türüne aşağıdaki örnekler de verilebilir:

(16) *Ve (---) müntehâlar ile mebnîdir ve câmi' içre Murâd Hân'ın bir doğanı tayerân edüp bir tâk üzre **meks eder.*** (2: 224a)

(17) *...Gâzî Murâd Hân gazâb-âlûd olup "Kaskatı kal" deyince bi-emrillah ol doğan kuşu ol tâk üzre cılkısı ve kündesi ve üzüniyle hâlâ taş olup **kalmışdır.*** (2: 224a)

İfadelerde belirli bir tarih verilmediği müddetçe referans ve olay zamanlarının aynı noktalar olduğunu söylemek zordur. Tarih, olayın zaman eksenindeki yerini sınırlandırır, belirli bir noktaya yerleştirir. Olay o zaman diliminde gerçekleştiği gibi konuşucu da atfı o noktaya yapar. Konuşucuda olayın gerçekleştiği gerçek zamana dair bilgi yoksa R ve O noktalarını bir arada göstermek zorlaşır.

(18) *İhvân-ı bâ-safâya şöyle ma'lûm ola kim işbu sene 1066 Cemâziyelevvel'inin gurre si ki **yevmü'l-isneyn idi.*** (5: 5b)

Şekil 3.9: O-R-K gösterimi.

(19) *Hamd-i Hudâ sene 1011 târîhinden berü dest-i İslâmda **durur**.* (7: 13b)

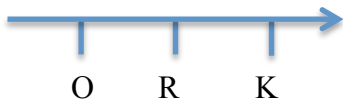
İfade bir kalenin 1011 yılından beri Türklerde olduğunu bildirir. Burada –*dAn berü* yapısı ile durumun bir süre devam ettiği bilgisi vardır. Burada –*durur* yapısının bildirme ekine dönüşme aşamasının başladığını da söylemek gerekir.

Şekil 3.10: *Durmak* olayıyla O-R-K gösterimi.

3.4.2. Tamamlama

Tamamlama, bir süreç ve sonuçtan oluşur ya da durum değişimi de içerebilir. Bu durum değişimi bir tamamlanma göstermelidir. Bir süreç doğal sona erdiği zaman yani sonuca ulaştınca tamamlanmış olur ve daha devam edemez. *Gitmek* olayını düşündüğümüzde okula vardığınızda olay bitmiştir. Bir şiir yazdığınızda son dizeyi tamamladığınızda olay tamamlanmıştır bir sonraki süreç ancak tekrar gözden geçirmek olabilir. Bu bağlamda tamamlanma kavramı önemlidir, bu tür biter ya da tamamlanır, etkinlik türünde söylendiği gibi durmaz ya da son bulmaz (Smith 1997: 26). Bu bölümde ele alınan olaylar, fiillerin kılınışsal özellikleri ve metnin verdiği bilgiler gereği tamamlanma bir nevi bitme özellikleri göstermektedirler. Bu hal türünü tespit etmede fiilin anlamı ve cümle düzleminde aldığı tamamlayıcı ekler (zaman ekleri gibi) yol göstericidir.

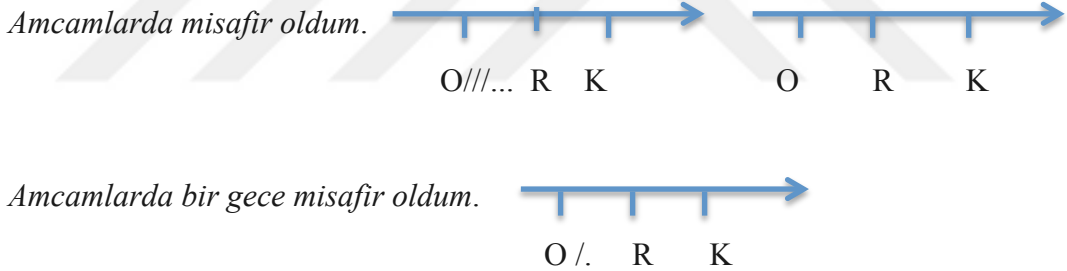

(20) *Evvelâ Bismillah ile Emînönü'nden bir keştiye süvâr olup telattum-ı deryâ ile ibtidâ Galata burnunda Kurşumlu Mahzen nâm, önünde girdâb-ı halîc-i Kostantiniyye olan fecc-i amîkî sa'b vechile **ubûr etdik**.* (2: 221a)

Kılınışsal özellikleri bakımından son dönüşümlü fiiller bu hal türüne uygunluk gösterirler. *Ubûr etmek* fiili son sınırı vurgular ve geçmiş zaman ekini alarak konuşma anından önce gerçekleştiğini ve hatta tamamlandığını belirtir. Olayın tamamlandığını destekleyen diğer bir veri tamamlanan “şey”e dair bilginin de yer almasıdır.

(21) *Yürük tâyîfesi çobanları vardır. Bir kaç erkek koyunlar hedâyâ getirüp kebâb fasılları edüp bir gece dahi anda **mihmân olduk**.* (2: 230a)

Olayların tamamlandığı kimi zaman fiilin semantik ya da kılınış özelliklerinden kimi zaman kontekstten anlaşılmaktadır. *Mihman olmak* olayı da bitimli bir eylemdir; fakat bu olayın tamamlandığını gösterir zarf kullanımı da mevcuttur. Cümlede geçen *bir gece* zarfı olayı zaman açısından sınırlandırarak tamamlandığını vurgular.

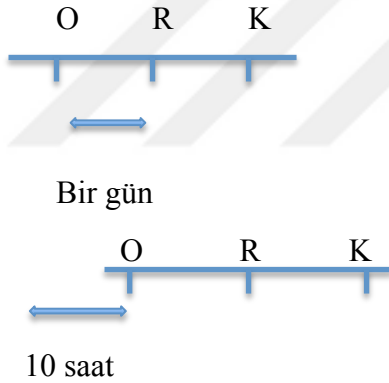
Şekil 3.11: Cümle karşılaştırmalı O-R-K gösterimi.

İlk cümlede olayın zaman bilgisi konusunda iki türlü yorumlama şansı olabilir: olay tamamlanmıştır ya da bitmiştir. Olay belli bir süre gerçekleşmiştir ve belki hâlâ da devam ediyor olabilir ya da olay belli bir süre (süre hakkında bilgi yok; belki bir saat, bir gün, bir hafta...) gerçekleşmiştir ve bitmiştir. Cümleye eklenecek olan bir tek zarf olayın konumunu belirginleştirir. Bu sebeple ikinci cümle ancak tek bir şekilde yorumlanabilir.

Bu hal türünde sorulacak sorulardan biri, olayın doğal sonucuna mı vardığı yoksa zaman çizgisinde rastgele herhangi bir yerde mi sonlandığıdır. Örneğin, Hint dilinde basit fiillerin bitmişlik (perfective) halleri keyfi bitişlidir (arbitrary endpoint) yani

olay rastgele bir noktada bitecek şekilde gelişir. Birleşik fiiller ise doğal bitişlidir (natural endpoint) yani aksiyonun doğal olarak son bulduğu bir nokta vardır (Singh 1998: 128). Bitmişlik bildiren yapılarda olaylar tamamlanmış ya da tamamlanmadan son bulmuş olabilir. Bu son bulma ya da tamamlanma noktasına gelinceye kadar olayın ne kadar zamanda bu noktaya varışını bazen metin açıkça bildirirken kimi zamanda kontekstten sezilir kimi zaman da bu süreç hakkında hiçbir bilgi yoktur. Aşağıdaki örnekte *dâhil olma* eylemi için harcanan on saatlik bir zaman dilimi mevcuttur. Bir önceki cümleye bakıldığında *zevk ve safa eyleminin* gerçekleştiği toplam zaman dilimi bir gündür.

(22) *Menzil-i Kadiyaylası: Haymeler ile yine meks edüp bir gün zevk u safâ eyledik. Andan yine yokuş aşağı karcılar yoluyla kâmil 10 sâ'atde şehr-i Bursa'ya dâhil olduk.* (2: 231a)

Şekil 3.12: Zarf karşılaştırmalı O-R-K gösterimi.

Birinci olayda bir günlük süre ilk kritik nokta aşılarak başlar. Bir günün sonunda olay son bulmuş olur. İkinci örnekte ise olay on günlük bir süreç sonrasında gerçekleşir ve aynı zamanda tamamlanır. Bu noktada sadece son bulmuştur demek yeterli olmaz. Bir yere varma anlamı olduğu için olayın tamamlandığını da belirtmek gerekir.

(23) *Hâlâ anlar dahi diyâr-ı Mudiki'dedir, ammâ hele bu pîş-tahtaya bir kerre îm'ân-ı nazar ile nazar eyle" deyü sandukanın kapağın küşâde etdikde bir kerre nazzâreye aldım.* (5: 10b)

Bu cümlede olayın tamamlandığı kaç defa gerçekleştiği bilgisi ile öğrenilir. Tamamlanma çoğunlukla kontekstten ve fiilin anlamsal alanından çıkarılacak bir bilgi olduğu gibi zarfların da vurgulayabileceği bir düzeyde cümlede belirtilebilir. *Bir kerre* zarfı ile *nazzareye alma* olayı gerçekleşmiş. Zarf ile sınırlandırılan eylemin bir kereliğine mahsus gerçekleştiği ve bu durumda tamamlandığı tespiti yapılabilir.

(24) *Akdeniz boğazına **gelüp gördüler** kim Türk cânibinden kal'alar **binâ olunmuş**.*
(1: 28a)

Birleşik cümle yapılarında olaylar birbiriyle farklı şekillerde etkileşime girerler. Yardımcı cümlenin olayı ana olaya dair bilgiler verebilir. Yukarıdaki cümlede birinci olay ana olayın gerçekleştiğini/tamamlandığını desteklemektedir. İfadeyi güçlendirir.

Fiilimsiler, cümledeki mikro olayları gösterebilirler. Mikro olayların ana olayın gerçekleşmesinde birtakım etkileri söz konusudur. Bu yapıların aldıkları zarf-fiil eklerinin taşıdıkları fonksiyonlar bu etkilerin derecesini gösterecektir.

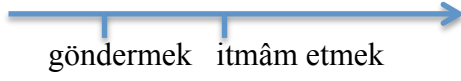
(25) *...işte altı konak yeri **kaç** **kaç** bir gün bir gecede kaçup **geldim**.* (5: 14b)

Kaçmak, *gelmek* eyleminin tamamlanmasını sağlayan mikro bir olaydır. Onun gerçekleşmesi ile ancak ana olay meydana gelir. *Kaçma* olayına dair zamansal veri *bir gün bir gecedir*. Bu olayın sonucunda ana olay gerçekleşir ve aynı zamanda tamamlanır.

Şekil 3.13: *Kaçmak* ve *gelmek* olaylarının zaman ekseninin gösterimi.

(26) *Bu câmi '-i garîb Timur-ı bî-nûr hâdisesinde nâ-temâm kalup Rûmeli'nde Mûsâ Çelebi ibn Yıldırım Hân mâl gönderüp **itmâm etdi**.* (2: 224b)

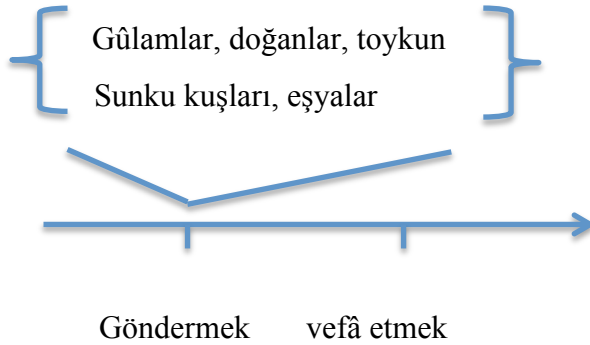

Şekil 3.14: Göndermek ve itmâm etmek olaylarının zaman ekseninde gösterimi.

Bu cümlelerin bir öncekinden farkı iki olayın birbirinden bağımsız gerçekleşmesidir. Her ne kadar gönderilen mallar sayesinde tamamlanma gerçekleşmiş olsa da *kaç* *kaç gelmek* örneğindeki gibi organik bir bağ yoktur. Bu örnekteye ancak art arda gerçekleşen olaylar gözüyle bakabiliriz. Bu mallarla itmâm yapıldığı okuyucunun metinden çıkarımıdır. Bu yüzden olaylar zaman eksenine art arda yerleştirilmiş, birden fazla *gönderme* eyleminin olduğuna dair bir bilgi olmadığı için de (///) işareti konulmamıştır.

(27) *Kaya Sultân'a göndereceği ta'ahhüd etdiği iki yüz kız ve iki yüz gulâmlar ve on çift doğan ve toykun ve sunkur kuşlar ve Paşa'ya elli aded yarar tırkeş getirür bahâdır gulâmlar ve niçe girân bahâli eşyâlar gönderüp ahdlerine vefâ etdiler.* (5: 52b)

Göndermek mikro olayı ana olayın başarıyla gerçekleştiğini destekleyen verileri sunar. Burada mikro olay, *vefâ etme* olayının ilk basamağı gibidir. Bu basamak sayesinde ana olay da gerçekleşebilmiştir. Bu bağlamda ana olayın tamamlanması mikro olaya dair sunulan her türlü ayrıntı ile daha da güçlendirilir. Aşağıdaki ekseninde bu ayrıntılara da yer verilmiştir. Her biri tamamlanan ana olaya dair kanıt niteliğindedir.

Şekil 3.15: Mikro – makro olayların zaman ekseninde gösterimi.

(28) *Andan yine bir âdem önünden bir oğlancık zâhir olup ardı sıra kurd ma'sûmu kovarken seccâde-nişîn âdemin biri önündeki oku yayı alup kurda bir ok urup **helâk eder**.* (1: 38a)

Burada olayın süresi olayın yapılış şekline göre tahmin edilebilir. *Helak etmek* farklı şekillerde gerçekleştirilebilir bir olaydır ve farklı olaylarla paralel kullanılabilir. Bir kişi okun yayını alır, oku atar ve kurdu vurur. Bu üç basamaktan sonra olay tamamlanmıştır. *Helak etme*, okun hayvana saplandığı süre kadar kısa bir zamana yayılır. Burada mikro olaylar ana olayın nasıl yapıldığına dair bilgi verir. Bu yapılış tarzı bilgisi ise ana olayın süremini belirlemektedir. *Helâk etme* farklı enstrüman ve şekillerle daha uzun süreyi alan bir olay hâlinde aktarılması mümkündür.

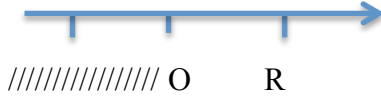
(29) *Ba'zısı demir kanatlı kapulardır, ba'zıları belvan tahta kapulardır: ammâ her kapunun üzerindeki kullelerde baca ve fûrûş mazgal yerleri **etmişler** kim kaçan düşman kapu önüne gelse bâlâdan düşman üzre taş ve kumbara birağacak delikler vardır.* (2: 223a)

Bu örnekte konuşucu gözlemlediği yere dair bilgiler vermektedir. *Mazgal yerleri etme* işi de yine bu gözlemler arasında aktarılan bir olaydır. Öyle ki konuşucunun konuştuğu zamanın öncesinde kaldığı açıktır. Konuşucu tarafından aktarılan bitmiş bir hal yansıtılır. Her ne kadar konuşucu gördüklerini yansıtıyor olsa da yansıtılan olayın olay zamanında kapsadığı zaman üzerinde düşünülebilir. Bu bağlamda modern Türkçeden bir örnekle açıklamak gerekirse şu örnek uygun düşecektir.

Birçok yere metro istasyonları yapmışlar. İnsanlar rahatlıkla her yere gidiyordu. Bu trafiği daha da rahatlatıyordu.

Bu örnekte metro istasyonları yazarın aktarımı sırasında çoktan olup bitmiştir. Zaten *-miş* işaretleyicisi de yazarın yapım sırasında orada olmadığını, biten bir şeyin yani sonucun aktarıldığını desteklemektedir. Yapılan şey bir metro istasyonudur ve bu *yapma* eylemi için bir süreç gerekmektedir. Tabii bu süre yapılan nesneye göre

değişmektedir. Metro yapımı ile mazgal yapımı arasında süreçsel bir fark muhakkak olacaktır. Biri diğerine oranla daha uzun sürecektir. Olay noktası bu sürecin sonudur ve bu noktadan sonra meydana getirilen “şey” kullanılmaya başlanacaktır.

Şekil 3.16: Olay öncesi süreci vurgulayan zaman eksenini gösterimi.

(30) *Her kubbenin alemleri, şems-i afitâb gibi ziyâ verir. Yigirminci kubbe yeri câmi‘in ortasına vâkı‘ olup kasden üstâd-ı kâmil mekşûf binâ edüp mâhî şebekesi-misâl, kubbe yerine sarı pirinç telden **ağ örülmüşdür** kim hûş [u] tuyûr giremeyüp andan câmi‘ içre âfitâbın ziyâsı girüp rûşen eder...* (2: 223b)

Geniş zaman ekiyle kurulmuş cümlelerin hâkim olduğu bir paragrafta form değişikliği olmuş ve cümle -miş ile işaretlenmiştir. Ağ örülme olayı tamamlanana kadar her ne kadar bir süre devam etmiş olsa da cümlede aktarılan bitmiş bir görüntüdür ve tamamlanan bir aksiyon söz konusudur. Yine bu duruma aşağıdaki cümle de örnek verilebilir:

(31) ... *sun‘-ı Perverdigâr ile arzı gûyâ yeşil dühâvî katîfe ile **döşenmiştir**.* (2: 229a)

-mişdir işaretleyicisi olayların tamamlandığını gösterir bir yapıdır.

(32) *Netîce-i kelâm, bu câmi‘ bir tarz-ı acîb ve bir tavr-ı garîb üzre tarh **olunmuştur**...* (2: 224b)

(33) *Ulu âsitânedir kim ol kitâb-ı mu‘teber ol künc-i vahdetde **te‘lîf olmuştur**.* (2: 225a)

Her ikisinde de bitirme vurgusu fiillin işaretleyicileri ile olur. Birinde caminin tamamlanması söz konusuken diğesinde kitabın yazılma sürecinin son bulunduğı bildirilir.

(34) *Ân-ı sâ‘at mürûr edüp hemân karşı tarafda bir âdem önündeki kılıcı alup bir küçük âdem oğlanı zâhir olunca ol âdem kılıç ile zâhir olan şahsın başın **kat’ eder.***
(1: 38a)

Kat’ etmek gerçekleşme süresi itibariyle (olayın başlangıcı ve tamamlanma arasındaki süre) oldukça kısa bir süreyi kapsayan bir olaydır. *Kat etme* bir anda gözler önünde gerçekleşmiştir. Burada nesnenin niteliğı de eylemin süresini etkilemektedir. Söz konusu olan bir insan başıdır. *Kat etme* olayı anlık gerçekleşim kadar olmasa da buna yakın bir hızda gerçekleşmesi gerekir.

Adamın başını kesti.

Ekmegi kesti.

Karpuzu kesti.

Nesnenin sayısal bilgileri olayın zamanına nasıl etki ediyorsa nesnenin niteliğı de bu derece etkili olabilir. Yukarıda üç *kesme* olayı vardır. Bu olayların süreleri nesnelere göre değişim göstermektedir. Hatta burada kullanılan aletin ve nesnenin niteliğine göre bile zamansal bilgi değişir. Kör bir bıçağın *kesmek* olayını uzatacağı kesindir ya da sert bir ekmeğın kesilmesi daha çok zaman alacağı düşünülebilir. Söz konusu cümlelerde aynı nitelikte bir bıçaktan ve standart yapıda bir nesneden bahsettiğimiz düşünülürse ekmeğ *kesmek*, karpuz *kesmekten* daha kolaydır ve kısa sürecektir. İnsan başı *kesmek* hepsinden daha kısa sürecektir. Bu cümlede insan, zihninde bir savaş meydanını canlandırır ve söz konusu aleti ise bıçak değil keskin bir kılıç olarak varsayar. Sonuçta insan kellesi de ekmeğ gibi yavaş yavaş kesilemeyecektir. Bu durumda yukarıdaki zamansal uzunluğu gösteren çubuk göstergeler, kesmek olayları arasındaki sürelerin farkını gösterebilmektedir.

Daha önce de değinildiği gibi zaman ekseninde O ve R'yi aynı noktada gösterebilmek belirli bir tarih bilgisinin var olup olmadığı ile ilgilidir. Olayın ne zaman gerçekleştiği bilgisinin verilmesi konuşucunun kendi zaman ekseninde kendi belirlediği referans noktasını ortadan kaldırır ve söz konusu bilgi ifade edildiği için bu bilgi referans noktası olduğu gibi olayın gerçek anlamda gerçekleştiği zaman da olur.

Ali üniversiteye başlamıştı. O-R-K

Ali üniversiteye 1991 yılında başladı. O, R-K

Şekil 3.17: *Başlamak* olayıyla O, R-K gösterimi.

(35) *Sene (---) târîhinde binâ olunmuş. Bu tekyeyi Orhân Gâzî binâ etmiştir. (2: 225b)*

-*mIş* morfemine genellikle olayın referans zamanından önce gerçekleştiği yapılarda karşılaşılır. Yukarıdaki cümlelerde konuşucu olaya tanık olmadığı ya da olayı duyup öğrendiği bağlamda tarih vererek olay ve referans zamanını bir tutarak aktarımda bulunmuştur. Burada referans zamanından önce olayın gerçekleştiğine dair bir ima yoktur ve ancak bina olunma sürecine tanık olunmadığını gösteren bir kiplik özelliği söz konusudur. *Bina olunmak* semantik özellikleri itibariyle teliktir ve belirli aşamalardan sonra bitme noktasına ulaşabilir ve bu nokta da eylemin başarıyla meydana geldiği/tamamlandığı -*mIş* morfemi yardımıyla vurgulanır. Öyle ki burada *bina etmiş* yerine *etmiştir* tercih edilmiştir.

3.4.3 Etkinlik

Etkinlik hal türü dinamik ve ateliktir. Erguvanlı-Taylan, tipik etkinlik türüne geçişsiz yapılarda *Nazan evde çalışıyor*; geçişli fillerle ve sayılamayan nesne ile kullanımda ise, *Nazan kâğıt düzenliyor*, örneklerini verir (1992: 154). Etkinlik fiziksel veya

ruhsal aktiviteyi içeren bir süreçtir ve olayın tüm sürecini kapsar. Etkinlikler son bulur ya da durur, fakat bitmezler (Smith 1997: 23). Etkinlik hal türünde eylemin ne başlangıç ne de son noktası vurgulanır, olay bir bütün olarak zaman ekseninde etkin bir yayılım gösterir ve bu yayılımda olayın etkin bir şekilde gerçekleştiği vurgusu vardır.

(36) ...ol gün küffârın yeni binâ etdiği tabyasın feth edüp meterislere girirler ve Battâl nâm kapuya varınca meterisleri **yürüdürler** ve kal'ayı döğmeğe mübâşeret edüp cenge **âheng ederler**... (7: 13b)

(37) "Sübhânallâh" deyü Hasan Paşa rûhiçün bir Yâsin **tilâvet etdim**. (5: 7a)

Tilâvet etmek olayının zamansal olarak sınırlandırıcı bilgisi yine cümlede yer almaktadır. Burada Yâsin sûresinin okunacağı süre kadar (okuyanın hızına göre değişim yaşanabilir) bir sürede olay gerçekleşir. Bu süre boyunca olay durmaksızın etkin bir şekilde zaman ekseninde varlık gösterir, yani gerçekleşir.

(38) Bire gâzîler hâl nice olur, işte küffâr karıncaya binmiş gibi **yap yap geliyor**. (7: 21b)

Geniş zaman ve gelecek zaman işaretleticileriyle etkinlik hal türünün ifade edilmesi daha uygunluk gösterir. Bu örnekte fiilin etkinliğine destek veren bir de benzetme yapılmıştır. Küffârın gelişi bir karınca gibi ve *yap yap* şeklinde yoğun ve etkin haldedir.

(39) ...cümle küffâr... ammâ iri kurşumları ve topları ve muşkatları beride asker-i İslâm üzre yağmur gibi **yağdırırlardı**... (7: 22a)

Savaş sahnesinin anlatıldığı metinde aktif bir şekilde gerçekleşen çarpışma sahnesi aktarılmıştır.

(40) *Bu husûsda niçe müverrihîn gûnâ-gûn tahrîrât etmişlerdir.* (1: 28a)

Tahrîrât etme eyleminin etkinliği fiilin kendi anlamsal özelliklerinden anlaşıldığı gibi *gûnâ-gûn* zarfı ile desteklenmiştir. Bu zarf olmadan da fiil etkinlik özelliğini hâlâ taşır. Zarf ancak olayın zamansal açıdan yayılımına yardımcı olmaktadır.

(41) *Bu Gencefe oyunun oynayanlar iki fırka olup oynarlar.* (5: 12b)

Oynamak, oyunun başlangıcından sonra bitişine kadar etkin bir şekilde devam etmesi gereken bir olaydır. Bu oyunun niteliğine de bağlıdır. Öyle ki Gencefe oyunu kâğıtlarla oynanan bir oyundur ve bu da bize aksiyonun başından sonuna kadar etkin bir şekilde gerçekleşebileceğini gösterir.

(42) *Pâdişâhım, cemî'i diyârın Bokrât ve Sokrât ve Restetâlîs ve Câlinûs ve Eflâtûn mertebesinde olan hukemâları kiralıma niçe yüz bin gûne edviyeler ile mu'âlece etdük.* (1: 13b)

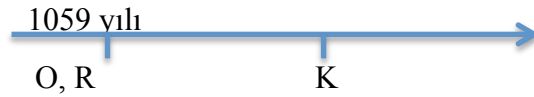
Olayın bir kere yapılıp bırakılmadığı bir müddet aktif olarak uygulandığı kontekstten anlaşılmaktadır. Bu uygulamanın gerçekleştiğini gösterir kanıtlar metinde sunulmuştur. Bunlardan biri *edviyeler* yani ilaçlardır. *Mualece* olayı, *edviyeler* ile gerçekleşmiştir. Bir müddet devam eden bu çabanın, bu sürecin başarıya ulaşmadığını şu ifadelerden anlıyoruz: “aslâ ilâc pezîr olmadı. Âhir bildik kim sana derûn-ı dilden ve cân [u] gönülden du‘â lâzımdır.”

(43) *...hoş hevâsı cebren ve kahren getirüp cümle erbâb-ı ma'ârif anda cân sohbeti edüp Hakka ibâdet ederler.* (2: 225a)

Burada birden fazla olayın art arda kimi zaman aynı anda aktif gerçekleştirmeleri söz konusudur. Birinin bitip diğerinin başladığı olaylar silsilesinde ana olay *ibadet etme*, bu bağlamda etkinliği göstermektedir.

Etkinliğin gerçekleştiği zamanın belirtilmesiyle O ve R noktaları aşağıdaki gibi birliktelik gösterir.

(44) ...sene 1059 târîhinde efendimiz Melek Ahmed Paşa vâlî-i Bağdâd iken kubbesin ve câmi‘i ve hücrelerin **ta‘mîr ü termîm etmişdi**. (5: 1b)

Şekil 3.18: *Termîm etmek* olayıyla O, R-K gösterimi.

3.4.4. Erişme

Erişme, tamamlama türü ile benzerlik göstermektedir. İş her ikisinde telik yapıda olsa da tamamlanan olayların gösterdikleri bitiş tarzı farklıdır. Tamamlamada bitiş noktasına varana kadarki süreç ve bu süreçteki değişimler hissedilir. Erişmede ise önemli nokta işin bitiş noktasıdır. Bu bitişten önceki süreç önemli değildir ve ifade de hissettirilmez.

Sandalyeyi tamir etti. (tamamlama)

Sandalyeyi kırdı. (erişme)

Cümlede belirtilen bir nesnenin olması tamamlama türünü daha çok etkilemektedir. Çünkü bitiş noktasına kadar olan süreç nesneye göre tahmin edilebilir. Araba ile sandalye tamiri arasında zamansal bir farkın olabileceği düşünülebilir. İkinci cümlede ise beklenmedik bir olay gerçekleşir. Bu olay için herhangi bilinçli bir hazırlık yoktur. Anlıktır ve bir anda karşılaşılır. Burada olayın gerçekleşme anı vurgulanır. Onun son noktaya gelene kadarki serüveni burada önem göstermez.

(45) *Hemân bu kadar askerkarınca gibi birbirlerin basup ubûr ederken cîsr ta- hammül edemeyüp **kırıldı** ve cümle yeniçeriler suya gark olup...* (7: 21a)

Köprünün yıkılması beklenmeyen, aniden gelişen bir olaydır. Ani gelişen *kırmak* olayı erişme hal türüne iyi bir örnektir. Fakat burada metnin verileri dikkate farklı bakış açıları sunabilir. Aşağıdaki iki *kırmak* olayı arasında bu bağlamda fark vardır.

Askerler geçerken köprü kırıldı.

Askerlere geçit vermemek için köprü düşmanlar tarafından kırıldı.

Şekil 3.19: *Kırılmak* olayının erişme hal türü bağlamında gösterimi.

Birinci örnekte dikkatler daha çok kırılma olayını gerçekleştirdiği noktaya çekilir. İkincisinde ise kırılma olayının bir maksadı vardır ve burada aniden gelişen bir parçalanmadansa bilinçli yapılan ve belki de daha fazla süreyi kapsayan bir olay gerçekleşir. Bu nedenle zaman ekseninde dar ve küçük yuvarlak, olayın zaman ekseninde gerçekleştiği kısa süreyi temsil eder. Diğerleri ise belli bir amaca ulaşmak adına bilinçli yapılan bir eylemdir. Bu bağlamda olaya hazırlık söz konusudur ve olayın gerçekleşimi anlık değildir. Bu sebeple bu olay sürece zaman ekseninde daha fazla yer alır. Zaman eksenindeki yuvarlaklar olayların sürem farklarını göstermektedir.

(46) ...hemân dedem Sultân Ahmed ‘Bu niyyete el-Fâtiha’ deyüp dedem elin yüzüme sürünce, dedemin eline **nazar etdim**. Eli kanlı idi. Ben dahi elim yüzüme sürdüm. (5: 75b)

Nazar etme olayı daha uzun sürme potansiyeline sahiptir. Cümledeki olaylar silsilesinde olayın doğal akışında planlanmadan gerçekleştiği, bir amaç taşımadığı sezdirilir. *Nazar etme* olayını tetikleyen “dedem elin yüzüme sürünce” ifadesindeki *sürme*’dir. Bu olay gerçekleştiği için bir nev ana olay da gerçekleşmiştir. Öyleki ana olay yani *nazar etme* kendi verilerini sunar ve elin kanlı olduğunu bilgisi gelir. Olaylar silsilesi bundan sonra da devam etmektedir. Öyle ki konuşucu da *kendi elini yüze sürer* ve orada da kan görür.

Şekil 3.20: Sıralı olayların zaman ekseninde gösterimi.

(47) *Bu hâl-i pür-melâli küffâr görüp **bildi** kim Türk'ün askeri artık ölüm eri olup derûn-ı dilden ve cân [u] gönülden ceng edüp kâfîri kırarlar. ... İsmâ'il'in ikisi ve Zülfikâr Ağa ile üçüsü beyâz sâdeleriyle başları kabak kâfire girüp sâdeleri kızıl kana müstağrak olup üçü bir yerde **Hürr-i şehîd oldular**.* (7: 21b)

Bil- eyleminin genellikle durum hal türüne uygun kullanımlarına rastlanmasına rağmen bu örnekte *bil-* farklı bir konseptte karşımıza çıkar. Küffârın Türklerin mücadelesini ve yaptıklarını gördükten sonra vardıkları/edindikleri bir düşünce söz konusudur. Bu düşünceyi açıklayan *bilme* olayında Türk askerinin kâfîri kırdığı bilgisinin edinimi ifade edilmiştir. Buradaki kullanım artık, *Almanca biliyorum*, cümlesindeki durumdan farklıdır. “Bir bilgiye ulaşma, onu edinme” manasında erişme durumunu belirtir. Ayrıca olay gerçekleşmeden önce bir hazırlık aşaması yaşanmadığı *görüp* zarfından anlaşılır. Ancak söz konusu *hal* görülünce *bilme* olayı başlamaktadır.

Yine hemen ardından gelen *şehîd ol-* eylemi de telik değeri olan ve son nokta erişimini içeren bir yapıya sahiptir. Her asker düşüncede şehit olacağı ihtimali ile savaşa başlasa da her ölüm anidir ve beklenmez (bu duruma hasta yatağında ölümü bekleyen birini örnek vermek doğru olmayabilir). Savaş alanında gerçekleşen ölüm anidir ve olay son noktaya hızlıca varmaktadır.

Aşağıdaki *bilme* olayı da daha önce edinilmemiş bir tecrübenin edinilmesinin ardından getirilen bir kanaat ifadesinde yer alır.

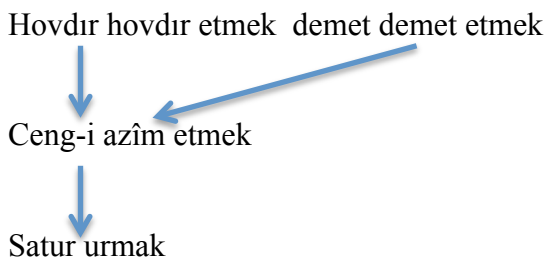
(48) *Ne su ve ne şerbet ve ne kahve ve ne bir lokma ta'âm yemeyüp batn-ı cî'ân dedüğü gibi Arabn aç karnına avdet edüp Âl-i Osmân dîvânın bu mahalde hâtıra getirüp henüz devlet-i Âl-i Osmân'ın ni'meti **kıymetin bildik**.* (7: 66a)

İnsanlar genellikle olumsuz şartlar altında iyi ile kötü karşılaştırmasını yaparak iyi olanın kıymetini anlar ya da bilir. Bu cümlede de böyle bir durum vardır. Aslında *kıymet bilme* olayı için kasıtlı olmadan bir ortam hazırlanmıştır. O da açlık, susuzluk ortamıdır. Aç kalma tecrübesinin ardından insanda oluşan duygu ve düşünce aktarımında Âl-i Osmân'ın kıymetinin bilindiği anlaşılır.

Aşağıdaki örnek erişme türüne bir örnek değildir. Aslında ana fiilin gövdesi tam bir erişme örneği özelliklerine sahipken kontekst içinde anlam ve zamansal özellikler değişim gösterir.

(49) ...gülbâng-ı Muhammed getirerek yedi kerre deryâ-misâl küffârın içlerine **hovdır hovdır ede ede küffârı demet demet ede ede** eyle ceng-i azîm edüp küffâra *sâtûr urmuşlardır.* (7: 21b)

Hal türleri tespitinde fiil gövdesine bakıp karar vermek bazı yanlış yorumlamalara sebep olabilir. *Sâtûr urmak* eylemi aslında bir anda yapılan anlık ve telik bir erişme hal türü örneğidir. Eylem bir anda olur ve bu an içinde de tamamlanır. Son nokta değişimine sahiptir ve bu değişimden sonra olay biter. Fakat yukarıdaki örnek mevcut mikro olayları ile olayı anlık olmaktan çıkarır ve olaya süreç katar. *Küffâra sâtûr vurulması* bağlamında alt olaylar da gerçekleşmiştir ve bu alt olaylar ana olayın kendi iç zamanını yaratır. Ana olay aşama aşama yapılan mikro olayların gerçekleşimi ile meydana gelir. Bu bağlamda küffârla olan mücadelede *sâtûr urmak* üslûp itibarıyla bir benzetme olarak görülebilecektir. Oysaki küffârın yıldırılması için belli bir süredir mücadele söz konusudur. Bu örnek burada erişme değildir, tamamlamadır.

3.4.5. Anlık Gerçekleşim

Sonuçsuz, tek aşamalı olaylardır. Smith, *kapiya vurmak*, *hıçkırık tutmak*, *kanat çırpma* örneklerini verir (1997: 29). Singh, eylemsi yüklemelerin sınıflandırıldığı çalışmasında anlık yüklemeleri ilk sırada göstermektedir. Aşamalı yapıdan yoksun olan bu yapıya Hintçeden örnekler vermiş ve bunları da *yarışmayı kazanmak*, *fincanı kırmak* şeklinde ifade etmiştir. Bu türde etkilenen (yani nesne) bazen net bir şekilde belli olabilir, *fincanı kırmak* örneğinde olduğu gibi; ama bazen de olaydan etkilenen belli değildir. Dikkat çekilen husus birleşik ve basit eylemler bu türün tamamlanmışlığa vurgu yapıyor olmasıdır (1998: 182-183). Fakat bu tanımlama ve açıklama daha çok erişme hal türüne uygunluk göstermektedir. Erişme de her ne kadar kendi içinde anlık bir gerçekleşim gösteriyor olsa da gerçekleşim süresi daha uzundur. Anlık gerçekleşim sürece erişmeden daha kısa olayları açıklar. Metnimizde *öksürmek*, *hapşürmek* gibi bilindik örneklerle rast gelmesek de anlık olaylara örnek olabileceğini düşündüğümüz bazı ifadeleri ön plana çıkarmaya çalıştık.

(50) *Gemicilerden Kışlakçı Dayı ve Çördüm Dayı ve Cıvık Velî nâm dayılar çögürleriyle gelüp anlar dahi âşıkâne ve sâdikâne bir fasl etdiler kim çögür erbâbı olanların ağızlarından salyarlari akdı.* (2: 221a)

Olayların referans zamanıyla aynı anda gerçekleşme ihtimalleri olduğu gibi R noktasından önce bir zamanda çoktan başlamış olabilirler ya da R noktasından sonraki bir süreyi de kapsayabilirler. Kimileri tamamen aynı noktada gerçekleşirler. Olaylar arasında taşıdıkları iç zamanları itibariyle farklar görülecektir. Örneğin *ubûr etme* ile *salyarlari akma* olaylarının zaman eksenindeki kapsamlarının aynı olduğu söylenemez. Anlık gerçekleşim her ne kadar *hapşürmek*, *öksürmek* gibi fiilleri önceleyerek açıklansa da diğer olaylara kıyasla kısa süren olaylar da bu başlık altında değerlendirilecektir. *Salyarlari akma* olayında anlık bir görüntünün ifadesi söz konusudur. Eylemin içeriği ve pratiği bakımından kısa süreli olduğu tespiti yapılabilir.

(51) "*Çık hey anasını fülân etdiğim*" deyüp sadâ gelen mahalle bir satur urunca hemândem ol mahalden güldürrede kenz-i azîm cereyân edüp zemîn ırğalanup **sarsılır**. (2: 229a)

Sarsılmak olayının anlık olabileceği fikrini sarsılma sebebi verebilir. *Sarsılmak*, *satur urma* olayının zemindeki etkisidir. Öyleyse *satur urmak* ne kadar devamlı ise ana olay da o kadar devamlık gösterir. Bir kereliğine gelişen *urmak* olayının hemen akabinde gerçekleşen *sarsılmak* ancak kısaca hissedilen bir titreyişten ibaret değerlendirilebilir.

(52) ...tapduğun Muhammed dînine girüp senin türbene **hizmet ideyim**" deyü derûn-ı dilden Cenâb-ı Bârî'ye teveccüh-i tâm edince, bi-emrillahi Te'âlâ ol duhter ak sakallu pîr **olup durur**. (2: 239b)

Zalimlerin elinden kaçmaya çalışan kız, Allah'a yalvarır ve Allah'tan ona yardım etmesini ister. Bu duaya karşılık kız, bir anda ak sakallı bir pîre dönüşür, zalimler de kızı bulamaz. Bu dönüşme olayı *pîr olup durur* şeklinde ifade bulmuştur. Allah tarafından yapıldığı iddia edilen bu dönüşümün zalimlerden kaçan kız için kısa sürede gerçekleştiği sezilir. Adamlar kızı aramaktadır ve duaya karşılık birden kızın silüeti değişir. Böyle bir hikâyedeki değişim olayının anlık olmadığı fikri hem hikâyenin konseptine hem de kelimenin aldığı işaretleyiciler itibarıyla söylenemez. Tahayyülde anlık denebilecek kadar hızlı gerçekleşen bir olay söz konusu olmalıdır.

3.4.6. Diğer Durumlar

Her durumu belirli hal türleri ile açıklamak mümkün görünmemektedir. Bu bölümdeki başlıklar genel literatürün belirttiği hal türlerinden değildir. Aslında bir hal türü olduğu da söylenemez. Her bir durumun belli bir hal türüyle betimlenmesi mümkün olmadığından yeni başlıklar eklenerek olayların farklı perspektifleri yansıtılmıştır. Bazı durumlar görünüşsel açıdan sürerliği, sonuçsallığı ya da tekrarlanmış olmayı ön plana çıkarıyor olabilir. Bu bağlamda fiilin kiplik özellikleri ve kontekst gerekli verileri sunacaktır. Bu başlıklar karşılaşılan durumlar ile daha da

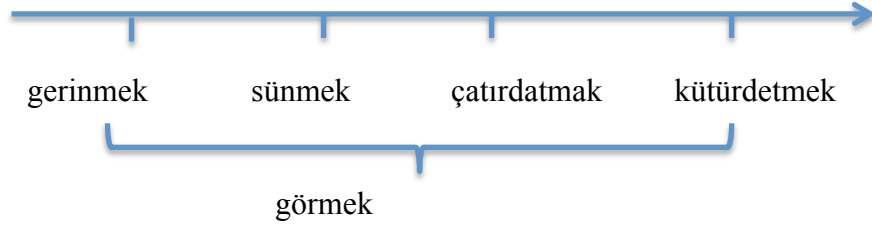
çoğaltılabilir, başlıklandırılabilir. Bu çalışmada *Seyahatnâmenin* incelenen bölümleri çerçevesinde ön plana çıkanlar ele alınmıştır. Bu durumlar cümlelerin görünüşsel özellikleri açıklanırken belirtilmesinde yarar olan farklı perspektiflerdir ve görünüş kategorisi içindeki önemli nüansları ortaya koyar.

3.4.6.1. Sürerlik

Bu durum türünün bitmemişlik görünüşü ile kesiştiği noktaları vardır. Bu başlıkta bitmişlik gösteren aksiyonların sürerli olanlarına dikkat çekilecektir. Sürerlikten kasıt kontekstin ifade edilen aksiyonun süremine vurgu yapmasıdır. Burada aksiyonun son ya da ilk kritik sınırı ya da tamamlanmışlığı önemli değildir. Gerçekleşen olayın bir şekilde gerçekleşme sürecine etki eden faktörler vardır ve bu faktörler süreç kazandırır. Süreç kazandırma durumu kimi zaman diğer hal türlerinde de görülür fakat hâlâ vurgu bu süreçte değil tamamlanmasında, erişme noktasında ya da anlık gerçekleşiminde olabilir. Aşağıdaki örnekler bu bağlamda görünüşsel kategoride birtakım ufak nüansların betimlenmesi şeklinde ele alınmalıdır.

(53) *Yatdığım yerde iki gözlerim kapuda idi. Anı **gördüm**¹, Nûruddehr Beğ orta kuşak ile bâzûların sığamış kapudan içeri yap yap girüp bir kerre **gerindi** ve **sündü** ve parmakların **çatırdatdı** ve belin **kütürdetdi** ve elin hançerine koyup kemerin onarup **gördüm**². (5: 13a)*

Görme olayı anlık ve erişme hal türlerine de örnek verilebilir yapıda bir aksiyondur. Fakat olayların süreçleri kimi zaman metindeki diğer olaylar ile olan etkileşime göre değişebilir. Bu örnekte *görmek*, aslında diğer belirtilen olayların aldıkları süreyi de kapsayacak şekilde uzamaktadır. Her bir ara olayın gerçekleşimi süresince ana olay gerçekleşmektedir. Ana olay metinde iki defa tekrarlanarak kendi zamansal kapsamını vurgulamaktadır.

Şekil 3.21: Ana olayın kapsadığı alt olayların zaman ekseninde gösterimi.

(54) ...cümle vüzerâ ve vükelâ ve ulemâ ve sulehâ ve kara ağalar ve avrat ve oğlanlar feryâd u figân ederek **geldiler**. (5: 76a)

Bu örnekte ana olaya süreç katan zarfın fonksiyonel değerinden bahsedilecektir. Bu durumu daha basitleştirerek aşağıdaki örneklerle açıklamak mümkün. Bu örneklerde *gelme* eyleminin her ne kadar bittiğine vakıf olsak da bu olayın zarf yardımıyla sürecine vurgu yapılarak bitirilmiştir.

Okuldan eve geldi.

Okuldan eve ağlayarak geldi.

Her ikisinde de *gelme* olayı tamamlanmıştır. Birinci olayın tamamlanma noktasına kadarki sürecine dair bir ayrıntı verilmediği için *gelme* olayının son noktası yani tamamlandığı nokta vurgudur. İkinci örnekte ise *gelme* olayı tamamlanmıştır fakat burada süreç vurgulanmış, ana olaya da süreç kazandırılmıştır.

Kimi örneklerde de olayın belli bir süreci içerdiği fiilin kılınışsal ya da anlam özelliklerinden belli olur. *Yatmak, uyumak* fiillerini buna örnek verebiliriz.

(55) *Gördüm ki Hân biheri başında serîr üzre câme-hâbında **yatmış***. (5: 12b)

Bu örnekte, olayın aktarıldığı zamandan önce gerçekleşmeye başladığı kontekstten sezdirilir ve olayın ne zaman bittiğine dair bir bilgi yoktur. Konuşucu durumu *gördüm ki* ifadesi ile başlayarak aktarır. Bu görülen sahnede biri yatmaktadır. *Yatma* olayının tam ne zaman başladığına dair bir kanıt olmasa da bunun en azından *görme*

olayından önce başladığı anlaşılır. *-miş* işaretleyicisi de bu durumu desteklemektedir. Olayın başlangıcına tanık olunmadığından olay geçmişe ötelenerek belirtilir.

Yatmak ilk dönüşümlü eylemlerdendir ve ilk kritik sınırdan sonra gerçekleşir ve kontekst sonlandığını bildirmediği müddetçe gerçekleşmeye devam ettiği söylenebilir. Burada *yat-* eyleminin kılınışsal özellikleri itibariyle sonuna dair metinde bir veri verilmediğinden sürece devam edebileceği ihtimali vardır. Bu nedenle tamamlanmış bir eylem olarak aşağıda gösteremeyiz.

Şekil 3.22: *Görmek* ve *yatmak* olaylarının zaman ekseninde gösterimi.

3.4.6.2. Sonuçsallık

Sonuçsallık, sonuçları ve izleri konuşma anında geçerli ve algılanabilir geçmiş eylemleri ifade eden kılınış bahsinde üzerinde durulan sonlu fiillerle ve ayrıca nesne-yönelimli edilgen çatılı fiillerle uyumlu bir görünüş-zaman kavramıdır (Bacanlı 2008: 5). Comrie'ye göre de sonuç durumu bitmişlik tiplerinden biridir ve tamamlanma hal türü gibi olayın tamamındansa son bölümüne vurgu yapar (1976: 21). Bu bağlamda bitmiş (perfect) ve sonuçsallık birbirleriyle iç içe geçmiş kavramlar gibi durabilir. Comrie ayrıca *bitmişliğin* sonuçsallığını İngilizceden örneklerle şöyle açıklamıştır.

John şimdi vardı. (John has arrived)

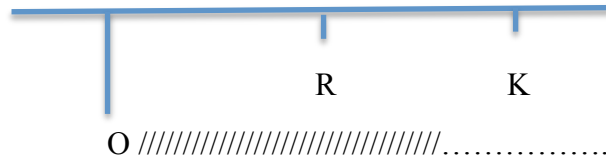
John vardı. (John arrived)

Buradaki fark birincisinde John'un hâlâ burada olduğu ikincisinde olmadığıdır. Bir başka deyişle, *şimdi banyo yaptım (I have had a bath)*, cümlesi kurulduğunda banyonun sonuçlarına gönderme yapılmaktadır. Bu da "ben temizim, başka bir banyoya ihtiyacım yok" bilgilerini içerir (1976: 56). Bizim bakış açımızdaki sonuçsallıkta ise ana olay farklı olaylar silsilesinin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Ortaya çıkan olay ise yaşananların bir izi gibidir. İz, hemen yok olmayacak bir müddet varlık sürdürebilecek bir durumdur. Bu bağlamda sonuçsallığı sürerlik ile yakınlaştırabiliriz fakat konuşma anına yaklaşacak potansiyelde devamlık özelliği ile ondan tamamen ayırt edebiliriz.

(56) *Ammâ şimdiki hâlde mürûr-ı eyyâm ile su yolları bozulup fiskıyye mu‘attal olmuştur.* (2: 224a)

Bazı bölümlerde yazar çevreye, bazen bir yapıya, bazen insanlara dair gözlemlerini aktarmaktadır. *Şimdiki halde* zarfıyla konuşucunun konuşma anından aktarım yaptığı düşünülse de olayların o anda gerçekleşmediği açıktır. Mikro olay olan *su yolları bozulmasının* bir sonucu olarak fiskıyye iş yapamaz duruma gelmiştir. Bir nesnenin terkedilmiş ya da iş yapamaz duruma geldiğini söyleyebilmek için iş yapamama durumunun bir süre gerçekleşmesi beklenir. Sonrasında çalışmama durumu tekrarlandığından nesne ancak terkedilmiş olarak betimlenebilir. *Muattal olma* durumu, konuşma zamanına yaklaşan hallerini *şimdiki halde* zarfı ve *-muş* ekinden sonra gelen *-dur* bildirme ekiyle de gösterir. *-muştur* birleşeni olayın daha önce gerçekleşmeye başladığı ve konuşmacının durumu aktardığı sırada dahi durumun devam ettiğini bildirir. Bu durum geçmişte bir yerde başlamış ve konuşma anına kadar devam etmesi söz konusu olduğundan aşağıdaki göstergede olay K’ye kadar uzatılmıştır.

Şekil 3.23: *Mu'attal olmak* olayının zaman ekseninde gösterimi.

(57) *Murâd Hân bu doğanı peftere ile ol kadar okuya da‘vet edüp bek gösterüp gelmek ihtimâli olmayup Gâzî Murâd Hân gazâb-âlûd olup "Kaskatı kal" deyince bi-emrillah ol doğan kuşu ol tâk üzre cılkısı ve kündesi ve üzüniyle hâlâ taş olup kalmıştır* kim alâ melei'n-nâs zâhir ü bâhirdir. (2: 224a)

Kuşa söylenen *kaskatı kal* sözünden sonra kuş taş olmuştur. Ana olay *kalmak* ise *taş olmanın* sonucunda doğan durumdur. Aktarıcı bu sonucun hâlâ insanlar tarafından görünebilir olduğunu bir sonraki cümlesinde belirtir. Yukarıda belirtilen zaman eksenini göstergesi yine bu örnek için de geçerli olacaktır.

(58) *Lâkin cânib-i erba‘asında bâğ ve bostânları çokdur. Ve iskele başındaki câmi ‘in der-i dîvârlarının rûyında şikâyetnâme-i müsâfirinden bir nokta tahrîr edecek yer kalmamıştır.* (2: 240a)

-mış eki evidensiyel kategori bağlamında duyma, çıkarım, kanıt gösterme, koklama, varsayma, algılama gibi nüanslar taşıyabilen dolaylı geçmiş zaman veya dolaylılık olarak değerlendirilir. Konuşurun dikkati olayın kendisinde veya oluşunda değil, sonrasında ortaya çıkan izlerde, bilginin elde edilişi üzerindedir (Demir 2012: 98). Metinde yazar edindiği bilgiler ve gözlemleri sonucunda bazı çıkarımlara varabilir. Konuşucunun durumu fark ettiği ya da çıkarımda bulunduğu zaman ile durumu aktardığı zaman arasında uzun bir süre yoktur. Söz konusu sonucun konuşucu fark etmeden önce de bir süredir gerçekleştiği gönderimi –mış ekiyle vurgulanır.

3.4.6.3. Yaklaşma

Bu bölümde olayın gerçekleşme sırasında yaşadığı dönüşümün tamamlanmadığına dair bir vurgu söz konusudur. Bu yapıdaki olaylarda başlatılan bir sürecin bir başka değişim sürecine olan yakınlığı ifade edilir.

Delice, *yaklaşma kipi* şeklinde isimlendirerek yapıyı asıl fiile yaklaşma, gerçekleşme durumuna gelme gibi anlam ilgileri yükleyen bir yapı olarak değerlendirir. Ayrıca bu yapıdaki iki fiil arasındaki -a ekinin ikinci fiili yardımcı fiile dönüştüren ve bu dönüşümü sağlarken de asıl fiile, yardımcı fiile dönüştürdüğü fiille birlikte çeşitli kip anlamları katan *öncül ve bütünleşik* ekler olarak değerlendirir (2009: 712-715). Sebzecioğlu ise bu tarz birleşik (tasvir) fiillerin görünüş taşıyan ekler arasında ifade edilmesi gerektiğini iddia eder. Bunlardan -(y)A *gel-*, -(y)I *ver-*, -(y)A *yaz-* şekillerinin anlık görünüşü aktardığını ya da pekiştirdiğini; -(y)A *dur-*, -(y)A *kal-*, -

(y)A gel- şekillerinin ise süreklilik aktardığını bildirir (2016: 266). Bu eklerin görünüşsel değerler taşıdığı doğrudur. Fakat -(y)A yaz- yapısının her zaman anlık durumlarda kullanıldığını belirtmek iddialı bir söylem olur. Aşağıdaki örnekler anlık bir durumu yansıtmamaktadır.

(59) *Roma şehrinde cüzâm zahmetine mübtelâ olup kaş ve kirpik ve saç ve sakal cümle dökülüp burnunun orta direği düşeyazup Şâm cinine **döneyazdı**.* (1: 13a)

Bu örnekte dış özellikleri belirtilen sebeplerden ötürü değişen bir kişinin elde edilen bu son görüntüsünün de Şâm cinine benzediği bilgisi vardır. -Ayaz- yapısını iki taraflı bir şekilde düşünmek gerekir. Bir taraf zaman ekseninde bir değişimin yaşandığını, bu değişimden sonra başka bir değişim noktasına yaklaşıldığını bildirirken diğer taraf ise bu yakınlığı olayın aslında tamamlanmamasıyla vurgular. Yani bir taraf dönüşümü/gerçekleşimi diğer taraf ise olayın tam olarak gerçekleşmediğini ön plana çıkarır. Konuşucu bu bağlamda abartılı bir uç nokta seçer ve bu noktaya ulaşımın kısmi olarak gerçekleştiğini vurgular. Örnekteki uç nokta *Şâm cini* olmaktadır. Gerçekleşen kısım, Şâm cinine benzemek, gerçekleşmeyen bölüm ise Şâm cini olamamaktır. Abartılı durumun ön plana çıkarılması, uç noktaya yaklaşma şeklinde vurgulanır.

Sınır öncesi bakış (postterminality) konusunda Aslan-Demir, *e-yaz-* yapısının eyleme çok yaklaşıldığını ancak eylemin gerçekleşmediğini bildirdiğini bu nedenle de bir görünüş işlemcisinden çok kılınış işlemcisi olduğunu öne sürer. Aslında sınır öncesi bakış eylemin gerçekleşmediğine dair herhangi bir bilgi vermek zorunda olmadığını bildirir (2016: 116). Bu bağlamda bir eylemin gerçekleşmemiş olduğunu söylemek çok da haklı bir bakış açısı olmayabilir. Konuşucu bir hedef, bir önemli kritik sınır belirlemiştir. Eylem bu hedefi gerçekleştirmek adına hazırlanır, bu hazırlık sırasında bir dönüşüm söz konusu olur, fakat neticede belirtilen sınır aşılmaz. Zaten konuşucu bu kritik noktaya ulaşılsın diye bir hedef koymamıştır. Vurgu bu noktaya varır gibi olma sürecindeki değişimdir.

(60) *"Beni sevenler ri'âyet eylesin" dedikde, Allâhu ekber cümle vüzerâ ve vükelâ ve musâhibînler mezkûr çelebiye ol kadar ihsân u in'âmlar etdiler kim üç günde çelebi, cerge ve katar ve mehâr sâhibi olup şâdmerk olayazdı.* (5: 83a)

Bu yapının kullanım sebeplerinden biri yazarın, konuşucunun üslûp özellikleri olduğu da söylenmelidir. Bu örnekte adım adım mal mülk sahibi olan kişi buna çok sevinir ve sevinçten ölecek gibi olur. Burada odakta olan *ölme* olayı değil, ölecek kadar insanın yaşadığı duygu yoğunluğu ve değişimidir.

Aşağıda bu türe örnek olabilecek birkaç alıntı daha yapılmıştır:

(61) *Bayrâm Ağa "Sultânım! Sıfet mâlından tahsîl ettiğiniz cümle mâlî bize teslim eylen!" dedikde "Çık bre hınzır!" deyü Bayrâm Ağa'yı katl edeyazdı.* (3: 44a)

(62) *İşte bu hakîr-i pür-taksîr mezkûr Çalikkavak'da böyle bir temâşâyâ düş gelüp aklım başımdan gideyazdı.* (3: 130b)

(63) *Ve bu Ac köyünde hakkâ ki açlıktan atlarımız ve kendilerimiz helâk olayazdık. Ba'dehu kral defterdârı yigirmi kîle arpa ve iki yüz etmek ve sekiz kuzu getirdiler. Meğer murâdları bizi imtihân imiş.* (7: 46b)

3.4.6.4. Plan-niyet

Bazı söylemler olayın gelecekte bir noktada gerçekleşeceğini vadeder. Bu bağlamda bitmişlik geçmişte gözlemlenebileceği gibi gelecekte yani konuşma zamanından sonra da gözlenebilir. Söz konusu gelecek olduğu için olayın kesinlikle gerçekleşeceği bilgisine sahip olmak zordur. Bu bağlamda bu başlığa niyet ve plan adı verilmiştir. Zaman eksenini göstergelerinde ise olay daha silik bir şekilde yazılarak belirsizliği vurgulanmıştır: ○

(64) *İşte şimdi bu gâzînin bu kâfir karındaşı olup bu müselmânı esîrlikden kurtarmış. şimdi bu kâfir bunların elinde esîr olup saklayup halâs etse gerek kim ahd [ü] emânı*

yerine gelüp kâfirden îmânın alup kâfire îmânın vermiş ola. Bu kerre şimdi kâfir katl olursa cennete **gitmiş ola**. (5: 137a)

Burada kâfir katl edilirse *cennete gitmiş olma* durumu tamamlanabilecektir. Zaman eksenindeki göstergelerin yerleri bu bağlamda değişecektir. Konuşmacı konuşma noktasından sonra bir noktaya işaret eder ve ileriye atıf yapar. Olay ise şartlar gerçekleşirse gerçekleşecektir.

Şekil 3.24: K-R-O gösterimi.

(65) “Çalab {Allâh} Ellâh korsa bizge {bize} pırsat {fırsat} ve **nusrat berirse** {verirse} **doyum bolğanda** {zengin olanda} barınızın {cümlemenizin} kollarında olan şuralar ve devgelerinizden carım {yarım} savka {öşr} alayım ve size **semmûr ton ve semmûr şıptırma kalpaklar vereyim**” deyü askere fevka'l-had istimâletler verüp gûnâ-gûn **dilnüvâzluklar eyledi**. (7: 115a)

Bu örnekte şartlı bir cümle vardır. Hân, askerlerine seslenir ve vaadettiklerini bildirir. Allah'ın izin vermesi durumunda askerlerine bir şeyler verecektir. Konuşma noktasından bakıldığında iki gerçekleşme noktası görünür. Birinci nokta “Allah'ın izin verip zengin olmaları” ikinci nokta “askerlere kalpaklar verilmesi”dir. Konuşucu nezdinde bu iki noktadan birincisi belirsizdir, muğlaktır ve gerçekleşeceğinden emin olmama durumu söz konusudur. Ama birincisinin gerçekleşmesi durumunda ikincisinin gerçekleşeceği konuşucu nezdinde kesindir. Gelecekte yapılacak planlardan biridir. Bu bağlamda birinci olay O¹, ikinci olay O² şeklinde gösterilecektir.

Hân'ın bu sözleri birinci zaman ekseninde gösterilmiştir. O eksende konuşucu Hân'dır. İkinci zaman ekseninde artık söylem hikâyeyi aktarana geçer ve konuşucu cümleyi aktarandır ve Hân'ın konuşması geçmişte bir olay şeklinde işaretlenmiştir. Burada iki farklı zamana mercek tutulmuştur. Hân'a ait cümlede Hân'ın bakış açısına

yani konuşma zamanına gidilmiştir. Onun cümlesinin bitiminde tekrar asıl metnin zaman eksenine dönüş yapılmıştır.

1: alıntı cümlesi (Hân'ın kendi cümlesi) 2: ana cümle (anlatıcının cümlesi)

Şekil 3.25: Alıntı ve ana cümlelerin zamansal eksenlerle gösterimi.

Konuşma anında geçmişte yapılması planlanan fakat gerçekleşmeyen olaylar ifade edilebilir. Modern Türkçede bu ifade *-AcAktIm* yapısıyla karşılanır. Yapının isimlendirilmesi tartışma konularından biridir. Gülsevin, bu yapının *gelecek zamanın hikâyesi* adlandırmasına karşı çıkar ve burada kullanılan zamanın geçmiş zaman olduğunu, *-acak* ekinin ise kip fonksiyonu yürüttüğünü dile getirir ve şu cümleleri kurar:

Yapacaktım

Ne zaman yapacaktım?

Dün yapacaktım.

Biraz önce yapacaktım.

Geçen hafta yapacaktım.

Bu cümlelerin hepsinde kullanılan zarflar zamanın geçmiş zaman olduğunu göstermektedir. Bu sebeple bu yapıya *geçmiş zamanda gerçekleşmemiş niyet kipi* denilmesini önermiştir (2000: 3-4). Delice ise bu ek için “geçmişte yapılması gelecekteki bir zaman dilimi temel alınarak planlanmış fakat zamanı geçtiği halde gerçekleşmemiş” eylemlerin anlatımında kullanıldığı açıklamasının ardından bu yapıyı *olmayası planlı geçmiş zaman kipi* şeklinde isimlendirmiştir (2012: 9). Bu bağlamda örnekler göz önünde bulundurularak bu bölüme hem niyet hem plan isimlerini kapsayacak biçimde plan-niyet adının verilmesi uygun görülmüştür.

(66) *Yâ Hasan, ecdâd-ı izâmım rûhıyçün cümlesin bu günkü gün âteş-i semendere yakardım, ammâ senin hâtırınçün cümlesin afv etdim.* (1: 210b)

Şekil 3.26: O-R-K gösterimi.

Her yapıda niyet edilen ya da planlanan olayın gerçekleştiğine ya da gerçekleşmediğine dair bir bilgi yoktur. Bu örnekte bir sonraki cümle olayın gerçekleşmediği bilgisini verir.

(67) "Ya paşa, sen da'vâ-yı merd edüp Seydi'yi **öldürürdüm** der idin. Niçün öldürmedin... (5: 186a)

Burada yine planlanan ya da niyet edilen öldürme olayının gerçekleşmediğini bir sonraki cümleden anlayabiliyoruz.

Aşağıdaki örnek planlananın gerçekleşmesi ve zaman göstergesi hususlarında yukarıdaki örneklerden ayrılmaktadır. Olay konuşma noktasından itibaren gerçekleşmeye başlar.

(68) *Osmâncık'dan bu âna gelince pâdişâhlarınıza beğ derdiniz, şimdengerü sultân deyin.* (1: 31a)

Şekil 3.27: Beğ demek ve sultan demek olaylarının zaman ekseninde gösterimi.

Seyahatnâme; izlenimleri, duyumları, şahit olunanları aktardığı gibi diyaloglara da yer verir. Bu diyaloglar bizzat kişilerin cümleleri alıntılanarak aktarıldığından okuyucunun nezdinde konu canlılığını korur, anlatıma hareketlik kazandırılır. Diyaloglarda yer alan her bir cümle bu durumda kendi R, O ve K noktaları olmalıdır. Yukarıda cümlede konuşma anında alınan ve uygunlanmaya başlanan bir karar söz konusudur. Birinci cümle gerçeği ikinci cümle konuşma anına

kadar sürmektedir. İkinci cümlede konuşma anından itibaren söz konusu olayın başlayacağı ve devam edeceği *şimdengerü* zarfı ile bildirilir. Bundan dolayı zaman ekseninde konuşma noktasından başlamak üzere geleceğe doğru bir olay gerçekleşimi tasavvur edilebilir.

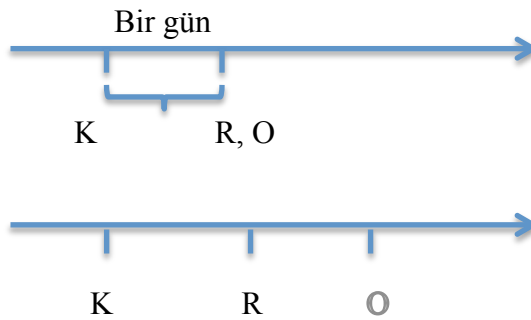
3.4.6.5. Gelecek

İncelemelerde genellikle konuşma zamanı öncesinde gerçekleşen olayların süremleri hakkında yorumlar getirildi. Konuşma zamanı öncesi gerçekleşen bu olaylar kimi zaman bitmişlik kimi zaman bitmemişlik bildirirler. Konuşma zamanından sonra gerçekleşecek olayların ise bu bağlamda hangi kategoriye girecekleri belirtilmelidir. Burada önemli bir fark vardır. İlk durumda gerçekleşen bir olayın ifadesi söz konusu iken diğerinde gerçekleşmesi beklenen, tahmin edilen, temenni edilen olaylar vardır. Bu bağlamda olay konuşma noktasından itibaren gerçekleşme ihtimalini taşır ve adeta zamanı gelene kadar askıda bekler. Aşağıdaki örnekler konuşma noktasından sonraki bitmişliğe işaret ederler:

Yarın buzdolabı alacağım.

İleride buzdolabı alacağım.

Her iki *almak* olayı da ileride bir noktada son bulacaktır. İlerideki noktanın konuşma noktasından ne kadar uzak olduğu her ifade de belli olmasa da yukarıdaki bu örnekleri bu bağlamda karşılaştırabiliriz:

Şekil 3.28: K-R-O gösterimi.

Birinci cümlede atıf ve olay zamanı *yarın* zarfı ile netleşmektedir. Diğerinde ise *ileride* süreci muğlaklaştırmakta ve atfî konuşma sonrasında bir noktaya yaptığı gibi olayı da gerçekleşmesi muhtemel bir duruma getirmektedir. Belli bir zaman diliminin belirtilmesi olayın gerçekleşeceğine yönelik inancı beslemektedir. Plan-niyet başlığında olduğu gibi kimi gelecek ifadeleri plan gibi görünmekte ve gerçekleşeceğine dair okuyucuyu ikna edememektedir.

Bu türün yaygın işaretleyicisi *-AcAk*'tır. Uğurlu tarafından "gerçekleşmemiş olayı ifade eden" şeklinde açıklanan ön görüşlü bakış (prospektif) yorumu getirilmiştir (2003: 129). Sınıra dayalı bir vurgulama içermediği öne sürülen ve gelecek projeksiyonu ile olayı bir bütün olarak gören *-AcAk* henüz gerçekleşmemiş olan olayları ifade eder fakat bunun bakışın ya da görüş açısının yokluğu biçiminde yorumlanmaması gerektiğine dikkat çekilir. *-AcAkt'*nın ise geçmişte öngörülük ifade ettiği belirtilir (Aslan-Demir 2016: 124-125). Bu ek genellikle sıfat-fiil eki olarak metinde karşımıza çıkmaktadır. Fiil çekimlerinde çıkan örneklerde genellikle anlatıcı yani seyyah bir başkasının sözlerini aktarırken kullanır. Dolaylı anlatım dışında kendi bakış açısından dolaysız bir anlatımı tercih ettiği, karakterin kendisini bizzat konuşturduğu bölümler vardır. Bu tarz kurgularda bakış açıları da değişmektedir. Konuşma ve olay noktaları iki konuşucunun bakış açısına göre farklı farklı konumlanır. Bu bağlamda iki farklı konuşma ve olay noktaları söz konusu olur.

$K^2 - R^2 - O^2 \dots O^1 \dots R^1 \dots K^1$

K^1 : Cümleyi aktaran anlatıcının konuşma noktasıdır.

O^1 : Olayın aslında (gerçek hayatta) gerçekleştiği noktadır.

R^1 : Cümleyi aktaran anlatıcının referans noktası.

K^2 : Aktarılan cümlelerin konuşma noktasıdır.

R^2 : Aktarılan cümleden yapılan göndermedir.

O^2 : Aktarılan cümledeki konuşurun kurguladığı tasavvurundaki olay noktasıdır.

Aşağıdaki örneklerde aktarma cümlelerdir:

(69) "*Kahpeẓâde beni uracak değılsin a! Celâliyi ur!" der.* (3: 31b)

(70) *Katircioğlu katırın depmesi bi-emrillah ne **olacaktır**?* (3: 32b)

Bazı ifadelerde olayların gerçekleştikleri bilinir. Bu örnekler gelecekte bitmişliğe iyi bir örnektir çünkü konuşma zamanına göre gelecekte tamamlandıkları bellidir:

(71) “...Şimden gerü var sana cemî’i ulûm-ı garîbe ü acîb keşf olup müfti’s-sakaleyn olup bu Bâyezîd oğlu Selîm nâm bir hümmâm Mısır fâtîhi **olacaktır**...” (3: 157a)

Bir diğer yapı ise *-AcAk imiş*’tir. Yapılması planlanan bir olayın başka bir konuşurun öğrenmesi ile kurulan anlatım yapısıdır. Buradaki *-AcAk* olayın referans noktasını konuşma anından sonraya taşırken *-mİş*, *-AcAk* ile ifade edilen planın başkasından belki plan yapan kişiden öğrenildiğini sezdirir ya da söz konusu olayın gelecekte bir yerde tamamlanacağına vurgu yapabilir. Eylemin gerçekleşip gerçekleşmediği bu bağlamda çok belli değildir ve K-R-O diziliminde kurgusal bir olay noktası belirlenir. Bu söylemde referans noktası ön plana çıkar ve tüm yoğunluk bu tarz ifadelerde referans noktasındadır.

(72) “*Ordu-yı İslâm’ı kırk bin tüfenk-endâz Dürüzî **basacak imiş***” deyüp niçe hây-hûy olup ol gice ordu-yı İslâm’ın cânib-i erba’asına niçe bin tüfenk-endâz kemîngâhları konulup **âmâde durdular**. (3: 38a)

O₁: âmâde durdular

O₂: basacak imiş

Şekil 3.29: K²-R²- O²-R¹-K¹ gösterimi.

Aşağıdaki örneklerde konuşma noktasından önce olması muhtemel bir olayın olmadığını bildirir yapılar kullanılmıştır. Birinde direkt olumsuzluk eki söz konusuyken diğerinde bağlamdan bu sonuç çıkarılır.

(73) "*Yohsa pâdişâhım bu Abaza kulun yetmiş gurusluk bir abd-i memlûkündür, âsî olup cihângîrlik ile pâdişâh **olacak değilim***" deyüp... (1: 65b)

(74) *Elbette kazâ ve kader **olacak idi** kim benim ve kralım Rakofçi ile üzerimizde nuhûset var idi....* (5: 44b)

-sA gerek gelecek zaman fonksiyonunda kullanılan diğer bir ektir.

(75) "*Vallâhi sizi Benî Zühed ve Benî Âl-i Umûr **ursa gerekdir**, gâfil olman*" (9: 265b)

Burada bir nevi uyarı vardır. Konuşma noktasından sonra süreci vurgulamadan gerçekleşecek bir olay söz konusudur. *Urmak* olayı tamamlama hal türünde değerlendirilebilir. Olay tamamlanmış mıdır bilinmez ama gerçekleşme durumu gelecekte bitmişliği ifade edecektir.

(76) "*Emir Hudâ'nındır, koç yiğit kurbân için doğar. Sere yazılan bozulmaz, elbetde **olacak olsa gerekdir***" deyü... (9: 67a)

Bu örnekte olayın gerçekleşmesine dair ikna edici *elbetde* zarfı bulunur ve olay gelecekte bir noktada vuku bulacaktır.

Geniş zaman eki belli zarflarla birleşmesi durumunda gelecekte yapılacak olayları ifade edebilir.

(77) "*İnşâallah akîbince yâ Bağdâd'ı yâ Diyârbekir'i **ihsân ederim***" (3: 182b)

Burada *İnşâallah* ile *ihsan etme* olayının gerçekleştirilmesi yönünde niyet belli edilmiştir.

Diğer örnekler aşağıdaki gibidir:

(78) ...siper edüp toplara âteş urmağa başladılar, ammâ Özü kal'asına eyle top ne **te'sîr etse gerek.** (5: 57b)

(79) "Pâdişâhım sabâh İpşir Paşa lalan alay ile der-i devlete **dâhil olacaktır,** fermân pâdişâhımındır" (3: 180a)

(80) Cenâb-ı İzzet'dir kim anların lisânından verelim lafzı sâdır olup er ve geç elbette anlar ol cezîreyi **vericilerdir** kim Fâtîha-i şerîf tilâvet olunup hedef-i icâbetde vâki' olup gülbâng-ı Muhammedî çekildi. (2: 274b)

(81) "Gördünüz mü yeniçeri askerine ne **edecektir.**" (3: 178a)

(82) Bir kimesne nisyâna uğrayup işitdiği hâtırında **kalmasa gerekir** kim tâ Ayasofya kubbesinin ortasında maslûb olan altun top altında yedi kerre sabâh namâzın kılup üç kerre... (1: 39a)

(83) İnşâallah mahallinde **tahrîr olunur.** (2: 249b)

3.5. Birleşik Yapılarda Bitmişlik

Bağımsız yapılar/cümleler görünüş, zaman, kiplik ve kişi için uygun işaretleyicilerle metin yapısının merkezini, kanonik yapıları oluşturmaktadır. Bu durum bir ağaca benzetilebilir ve cümle aynı ağaç gibi anlatı tabanına sıkıca kök salıp yerleşmiştir. Bağımsız cümlelerin her biri eşit anlatı kademelerine sahiplerdir ve sıralanabilir ya da birleştirilebilirler. Cümleler aynı zamanda alt birleştiriciler (zarf ya da sıfat fiil eki gibi) tarafından işaretlenen bağımlı yapılarla genişletilebilirler. Her ne kadar zaman, kiplik ve kişi işaretleyicilerine sahip olmasalar da bu bağımlı yapılar aspektsel bilgi sunabilir. Bu bağımlı yapılar artık sağlam bir kökten ziyade ağaç olarak düşünülen bağımsız cümlelerin gövdesindeki dalları gibidir. Bu durumda bu bağımlı yapıların açıklanabilmesi için kökten gelecek bilgiler gereklidir (Johanson 2007: 193). Çalışmamızda analiz bölümünü çekimli fiiller oluşturuyor olsa da burada kısaca cümlelerin bağımlı yapıları yani fiilimsi gruplarına değinilecektir. Öyleki onların da ana olay gerçekleşiminde payları vardır. Bu bölümde sıralı cümleler ve fiilimsili yan cümlelere sahip birleşik cümleler incelenecektir. Art arda gelen olayların birbirleriyle

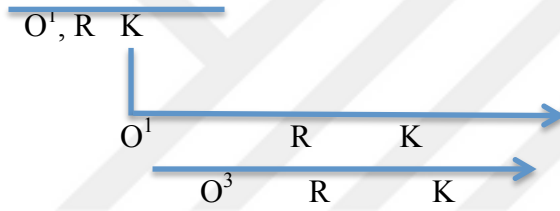
olan etkileşimine ve zaman eksenindeki gösterimine dikkat çekilecektir. Bu bağlamda bazı birleşik cümleler ele alınmış olaylar silsilesinin gerçekleşim aşamaları ekseninde gösterilmeye çalışılmıştır. Bu tespitler, olayların önünde ya da ardında gerçekleşen diğer olayların onları zaman ve görünüşsel açıdan nasıl etkiledikleri ve onların zaman çizgisindeki yerini nasıl belirlediği gösterilecektir.

(84) "Ya Selîm, âyeti sadâsı gelüp cümle huzzâr [u] züvvâr istimâ' edüp "Müjde pâdişâhım, sanâ Mısır fethi **tebşîr olundu**" deyü Selîm Şâh'ı **âgâh etdiler** ve Kemâl Paşazâde Ahmed Efendi bu niyyete "el-Fâtiha **dediler**. (2: 238b)

O¹: tebşîr olundu.

O²: âgâh etdiler

O³: dediler.

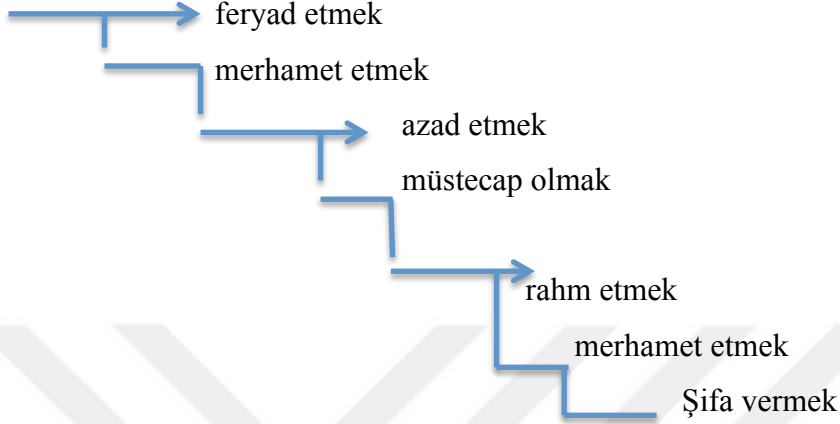
Şekil 3.30: Sıralı cümlelerin zaman ekseninde gösterimi.

Bu cümlede üç olay vardır: *tebşîr olunmak*, *âgâh etmek* ve *demek*. Birinci alıntı cümlesini kendi içinde bağımsız düşünürsek bu olay gerçekleşmiştir ve gerçekleşen olayın konuşulduğu bir nevi *tebşîr olunma* olayının duyurulduğu zamanda ikinci olay gerçekleşmeye başlar. *Tebşîr olunma* olayının duyurulmasından (konuşulmasından) sonra *âgâh etme* yani sıralı cümlelerin birinci olayı gerçekleşir. Bu ana olaylardan ilkidir. İkinci ana olay *dediler* ise hemen akabinde gerçekleşecektir. Bu iki olayın konuşma zamanları yine ardı sıra gelir.

(85) ...anlar dahi hâzır olup vâveylâ vü vâveledâ deyü **feryâd etdüklerinde** kıralım **merhamet edüp** cümle ma'sûmları **âzâd etdüğünüzde** du'âları **müstecâb olup** anlara **rahm etdüğünden** Hırîstos dahi sana **merhamet edüp şifâ verdi**. (1: 13b)

-Up ve -dUk fiilimsi eklerinin yardımıyla uzun bir olaylar silsilesi sıralanmıştır:

şifa verdi [feryad etmek (merhamet etmek (azad etmek (müstecap olmak (rahm etmek (merhamet etmek]

Şekil 3.31: Fiilimsili cümlelerin zaman ekseninde gösterimi.

Burada bir olayın bitişi diğer olayı başlatmış bazen de bir olay devam etse bile kendi sürecinde başka bir olayı da başlatmış olabilir. Örneğin, *merhamet etmek* olayı *feryad etme* olayının vuku bulması ile başlamıştır. Feryadın hemen kesildiği anlamına gelmediği için bu olayın zaman eksenini devamlı (→) gösterilmiştir. Olayın devam ettiği de kesin değildir. Bu bağlamda o kesinliği *-Up* eki daha iyi verebilmektedir. *Feryad etme* olayının gerçekleştiği noktada *merhamet etmek* olayı başlar. Fakat bu ikinci olay *-up* zarf fiili ile tamamlandığını/bittiğini bildirir. Bu yüzden zaman eksenini gösterimi (—) ile *merhamet etmek* olayının bittiği noktada *azad etmek* olayının başladığı gösterilmiştir. Yine aynı şekilde *müstecap olmak* olayı *azad etme* olayı gerçekleştiği zaman vuku bulmaya başlar ve *-up* ekiyle sınırlandırılarak son bulduğu vurgulanır. Tüm olaylar silsilesi en son *şifa vermek* ana olayına bağlanırlar.

(86) ...bire meded" deyü herbiri birer şî[şe]den **nûş edüp** on üç nefer kimesnenin ol mahalde ciğerleri ve bağırsakları tarfetü'l-ayn içre **taşra çıkup** merhûm olup vücûdları **âteşe yanup kaldı**. (1: 87b)

Yukarıdaki örnekte *ateşe yanıp kalmadan* önce üç kademeli gerçekleşim söz konusudur. *Nuş etmek* tamamlanmış bir olaydır. Bu tamamlanmışlık, belirtilen nesne ile de belli olmaktadır. Bu bağlamda nesnenin olaya etkisi şu örnekle açıklanabilir:

Elmalar yedi.

Üç elma yedi.

İkinci cümle olayın tamamlandığı algısını daha ön plana çıkarır ve olayın zaman çizgisinde kapsadığı süreç konusunda da bir fikir verir. *Elmalar* ifadesinde birden fazla elmadan birer ısırık alıp bırakmış olma söz konusu olabileceği gibi 1 ya da 10 elma yemiş olma ihtimali de vardır. Hatta *elmalar* konuşucunun abartılı söyleminin bir parçası da olabilir. Daha net sayısal bilgiler olayın süreci ve tamamlanmışlığı konusunda daha kesin bilgiler verecektir.

Örneğe dönülecek olursa ikinci olayımız *taşra çıkmaktır*. Bu olaya dair bir zaman bilgisi vardır. *Tarfetül'l ayn* yani göz açıp kapanana kadarki geçen süre, ikinci olayın ne kadar kısa sürede gerçekleştiğini bildirir. Üçüncü olayda ise anlatıcı *yandı* yerine *yanup kaldı* yapısını kullanmayı tercih etmiştir. Bu tercih olay süresinin uzatılmasını sağlamaktadır. Yanma bir müddet sürmüştür. Tüm bu olaylar silsilesinde en uzun süren, diğerlerine oranla zaman alan olay *yanmaktır*. Bu nedenle vücutların ateşte olma zamanına vurgu *yanmak* eylemine getirilen zarf fiil ve *kalmak* eylemi ile sağlanmaktadır.

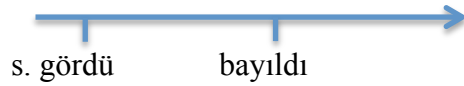
(olaylar)	(süre)	(olayın süresine etki eden parametreler)
nuş etmek		bir şişe
taşra çıkmak		tarfetü'l-ayn
kalmak		âteşe yanup

Bitmişlik konusunda nesnelerin önemine değinen Singh, cümlelerdeki ifadelerin yani cümlelerin diğer birleşenlerinin özelliklerinin de olayın gerçekleşim süresine etki etmekte olduğunu söyler. Öyleki söz konusu ismin (ifadenin) sayılabilir ya da

sayılamaz olması bir diğer faktördür. Sayılabilen bir nesne (elma gibi) doğal bütün bir yapıya göndermede bulunur. Sayılamayan nesneler ise (su gibi) bütün bir yapıya gönderme yapamazlar. Bu yüzden ki su için -şişe anlamında kullanılmadığı müddetçe- *beş su* ifadesi kullanılamaz. Ama sayılabilen yapılar için, örneğin *beş elma* söylenebilir. İfade biçimlerinde de iki farklı çeşidin olduğu ileri sürülür. Biri birikebilen özelliktedir diğeri sayılabilen değerdedir. Birikim ifade eden yapılar sayılabilen ve sayılamayan isimlerle birlikte kullanılabilir. Mesela su ve elmalar birikim ifade edebilen isimlerdir. Çünkü suya su, elmaya elma daha fazla eklenebilir. *Bir bardak su* ya da *beş elma* ibareleri ise birikimli değildir, fakat nicelendirilmiştir (1998: 175-176). Nesneye dair bu tarz bilgiler olayın zamansal ve görünüşsel özelliklerine etki etmektedir.

Çalışmamızda her ne kadar çekimli/bitimli fiiller incelenmiş olsa da fiilimsili zarfların yürüttükleri fonksiyonlara ve rollere de vurgu yapılmıştır. Burada, aşağıdaki örneklerle zaman ekseninde ana fiil ile zarf fiil arasındaki ilişkiye dikkat çekilecektir ve bu bağlamda zaman ekseninde bu defa zarf fiillere de yer verilecektir. Bu yan fiiller, kimi zaman ana fiilin neden gerçekleştiğine ve gerçekleşmeden önce hangi aşamaları geride bıraktığına dair bilgiler sunar. Olaylar silsilesini sıralı cümleler hâlinde, bağlaç ya da fiilimsi ile oluşturulan birleşik cümleler şeklinde aktarmak mümkündür ya da birbirinden bağımsız birer bitimli yapı şeklinde sunulabilirler.

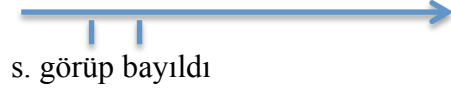
Sürprizi gördü. Bayıldı.

Sürprizi gördü ve bayıldı.

Sürprizi görüp bayıldı.

Şekil 3.32: Görmek ve bayılmak olaylarının zaman ekseninde gösterimi.

Bağımsız cümleler şeklinde ya da fiilimsi grubu ile ifade arasındaki fark olayların birbirine yaklaşması ya da uzaklaşmasıdır. *-up* zarf fiili ile iki olayın gerçekleşme noktaları oldukça yaklaşıp. Olaylar silsilesinin arada fazla beklemeden gerçekleştiği hissedilir; yani olayların zaman eksenindeki konumları cümle yapısına göre değişmektedir.

Cümledeki fiilimsili yan olaylar ana olayın sürecini etkiler. *Seyahatnâme*'den şu örnekler dikkat çekicidir.

(87) *Kör Hasan Paşa gelince cümlemiz ayağa kalkup ta'zîm eyledik. Zâhir Âl-i Osmân'ın bir yüğrük üç tuğlu vezîr-i âlîşânıdır. Bâ-husûs Kandiye kal'ası altında niçe gazâları [7a] var. Ve ol savaş-ı perhâşlarda gözünün biri şehîd olmağile Kör Hasan Paşa nâmıyla şöhret bulmuşdu.* (5: 6b-7a)

Birinci cümlede yer alan fiilimsi öbeği *ayağa kalkmak, tazim eyleme* olayının aslında çok önemli bir parçasıdır. *Tazim eyleme* olayının hangi yolla nasıl gerçekleştiğini bildirir.

Tazim eylemek farklı şekillerde (konuşma ile, farklı bir davranış ile) olabilir. Olayın sürecini belirleyen faktörlerden biri gerçekleştiriliş tarzıdır. Hürmet maksadıyla ayağa kalkmanın anlık gerçekleşime yaklaşacak kadar kısa süre olduğu hissedilir. Zamansal çizgide iki olay birbirine oldukça yakın noktalarda gerçekleşirken birbirlerini tamamlayan bir silsile olmasından dolayı da homojenlik gösterirler. Bu nedenle zaman ekseninin gösterimi şu şekilde olmuştur.

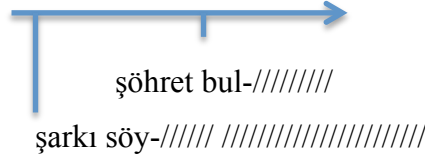

Şekil 3.33: *Ayağa kalmak* ve *tazim eylemek* olaylarının zaman ekseninde gösterimi.

Hemen akabinde gelen cümlede bir kişi gözlerinden birini kaybeder ve ismine eklenen *kör* lakabıyla şöhret bulur. Bu cümlede birbirine *-ile* ekiyle bağlanan fiillerin bir önceki cümlede olduğu gibi yakınlıklarından bahsedilemeyecektir. Bu, fiillerin anlamsal özelliklerinden kaynaklanır. *Şöhret bulmak*, zamana yayılarak gerçekleşmesi mümkün bir olaydır; yani gerçekleşmesi için belli bir süreye ihtiyaç vardır. Ayrıca olayların yukarıdaki örnekte olduğu gibi kaynaştıkları, buluştukları bir nokta da söz konusu değildir. Şu cümle farkı daha iyi gösterecektir:

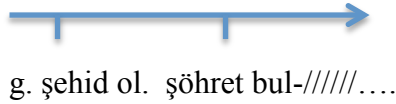
Şarkı söyleyerek şöhret bulmuştu.

Burada şöhret bulduğu ve şöhret olarak kaldığı her iki zamanda da şarkı söyleme eyleminin gerçekleşmeye devam ettiği yargısına varmak imkanı vardır. Ayrıca olaylar belli bir noktadan sonra paralel olarak devam etmiş olabilirler. Burada kesin olarak bilinen nokta *şarkı söylemek* olayının daha önce başladığıdır. Zaman ekseninde şöyle gösterebiliriz:

Şekil 3.34: *Şöhret bulmak* ve *şarkı söylemek* olaylarının zaman ekseninde gösterimi.

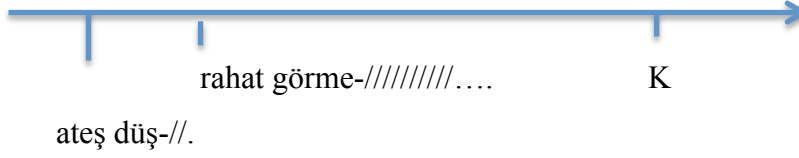
Şarkı söylemek daha önce başlamış olsa bile gerçekleşmeye devam edebilir fakat kendi örneğimizde *şöhret bulmak* ancak bir önceki olayın tamamlanmasıyla gerçekleşmiştir.

Şekil 3.35: *Şehid olmak* ve *şöhret bulmak* olaylarının zaman ekseninde gösterimi.

Birinci olay bu bağlamda tamamlanmış olarak gösterilirken ikinci olay devam etme potansiyeline sahiptir.

(88) *Artık derûnuma âteş düşüp bir gece hâb-ı râhatı görmedim.* (5: 10a)

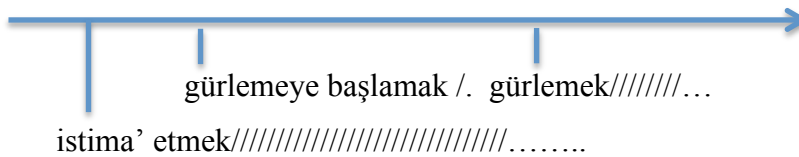

Şekil 3.36: *Rahat görmek ve ateş düşmek* olaylarının zaman ekseninde gösterimi.

Ana olay, ara olayın gerçekleşmesinin ardından gerçekleşir; yani *rahat uyku görmeme* durumu *ateş düştükten* sonra gerçekleşmeye başlar. Fakat burada ara olayın tamamlandığına ya da bittiğine dair bir bilgi yoktur. Ancak, ara olay ana olayın sebebi gibi görüldüğünden paralel şekilde beraber gerçekleşebildikleri yorumu da getirilebilir. Burada sorulacak soru sürekli bir ateş düşmesi mi söz konusudur yoksa düşen ateşin varlığını devam ettirmesi mi? Bu durumda ateşin sürekli düşüyor olmasındansa düşen ateşin varlık göstermesi daha doğru bir seçenektir. Bu yüzden ara olayın süremi zaman ekseninde ana olay kadar uzun gösterilmemiştir.

(89) ...cümle halk cân kulağıyla sâmi'inden olup **istimâ' ederlerken** beri tarafda mezkûr ihtiyâr Gülâbî Ağâ'ya kazâ-yı mübrim gibi tekâzâ-yı hâcet iktizâ edüp batn-ı kebîri Bağdâd kösü gibi **gürlemeye başlar**. (1: 37a)

-*ArkAn* zarf fiil eki olayın süreçteyken verilmesini sağlayabilmekte ve bu süreçte farklı bir olayın daha gerçekleştiği bilgisini vermeye uygunluk gösterir.

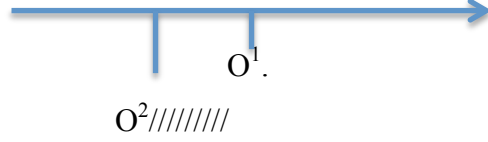

Şekil 3.37: Üçlü olaylar serisinin zaman ekseninde gösterimi.

Gürlemeye başladı ifadesi ilk dönüşümlü bir fiildir ve süreç bildirmez. Her ne kadar *gürlemek* olayının devam ettiğini anlıyor olsak da cümlede başlangıç noktasına dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda zaman ekseninde cümlede olmamasına rağmen devam eden bir *gürlemek* olayı ve ana olayın devam ettiği sürede başlayan ve biten

bir *gürlemeye başlamak* olayı söz konusudur. Bu tespit, Modern Türkçede bu ekin farklı olay türleri ile kullanımına bakılarak açıklanabilir.

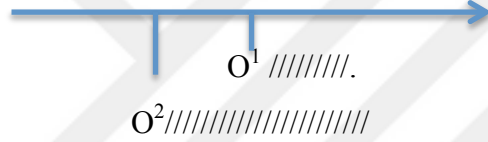
Ben kitap okurken Ali geldi. Gelmek: O^1 Okumak: O^2

Şekil 3.38: *Gelmek* ve *okumak* olaylarının zaman ekseninde gösterimi.

O^1 , O^2 'nin gerçekleşme sürecinde olmuş ve bitmiştir. O^2 hâlâ devam ediyor olabilir.

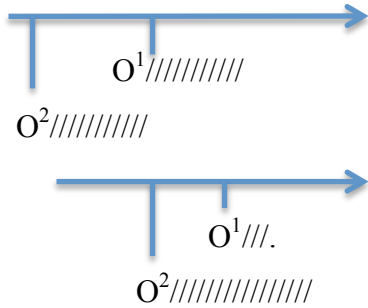
Ben kitap okurken Ali yemek yaptı. Yapmak: O^1 Okumak: O^2

Şekil 3.39: *Yapmak* ve *okumak* olaylarının zaman ekseninde gösterimi.

Burada birden fazla ihtimal söz konusudur. Her iki olay aynı zamanda başlamış ya da bitmiş olabilir. O^1 , O^2 'den hemen sonra başlamış olabilir ya da O^2 devam ederken tamamlanmış olabilir. Tüm bu olasılıklar içinde kesin olan O^1 ve O^2 'nin belli bir süre aynı zaman diliminde paralel olarak gerçekleştikleridir.

Ben duvarı boyarken (O^2) Ali kapıyı boyadı (O^1).

Şekil 3.40: *Ben duvarı boyarken Ali kapıyı boyadı*, cümlesinin zaman ekseninde ikili yorumu.

Burada iki olay aynı zamanda başlayıp bitmiş olabilir ya da kapı boyaması duvar boyanırken başlanmış ve bitirilmiş olabilir. Her ikisi de yukarıda zaman ekseninde gösterilmiştir.

Osmanlı Türkçesi söz diziminde fiilimsilerle uzayıp giden daha komplike yapılarla karşılaşmak mümkündür. Bu tarz yapılarda fiilimsileri göz ardı ederek görünüş ve zamana dair tespitlerde bulunmak zorlaşır. Çalışmamızda her ne kadar bitimli yapılar inceleniyor olsa da kompleks yapılarda fiilimsi öbeklerinin görevi daha uzun cümlelerle aşağıda gösterilmeye devam edilecektir.

(90) *Bunlar ikisi **lecc [ü] cidâl ederek** Ayasofya'nın hâcethânelerine **gelince** sipâh bir kazâhâneye **girirken** Gülâbî Ağa'ya sehel te'hîr eyle **deyüp** sipâh hâcethâneye girince Gülâbî Ağa kapuyu **alup bekler**. (1: 37b)*

Bu cümlede aşağıda dört şekilde kombine edilmiş olaylar silsilesi birbirine geçmiş bir şekilde zaman ekseninde gerçekleşirler. Bu gruplandırma her bir olayın bir diğer olay ile temasına dikkat çekilerek daha da çoğaltılabilir. Aşağıda temel kaynaşma noktalarına dikkat çekilmiştir.

1. *Lecc ü cidâl etme* ve *hacethanelere gelme* paralel gerçekleşirler.
2. *Kazahaneye girme*, *hacethaneye gelme* olayı tamamlanınca gerçekleşir.
3. *Kazahaneye girme* olayı gerçekleşirken *tehir eyle demek* eylemi tamamlanır.
4. *Hacethaneye girme* olayı bitince *almak* ara olayı gerçekleştikten sonra *beklemek* olayı başlar.

Bu tarz olaylar silsilelerinin birbirine bağlandığı yapılarda her bir olay, arkasında önünde gerçekleşen olayın niteliğine, süresine, aldığı morfolojik işaretleyiciye göre kendi zamanını tayin eder. Görünüş kategorisinin bu bağlamda daha önce de tanımlandığı gibi kompleks bir sistem olduğu görülür.

(91) *...bellerinde zünnârların **kuşanup** savt-ı a'lâlar ile **incîl okuyup çelipaların çalarak** kâfirlerin üzerlerine süpürgeler ile **sular seperek** aforos ve mandalos ve*

kiryelos ederek küffârları cenge terğîb ederek âheste âheste cümlesi topların çekerek gelüp bir yere cem ‘ oldular. (7: 114a)

Ana eylem olan *cem olma* durumunun gerçekleşmesi için ya da gerçekleşene kadar birçok alt olay vardır. Birinci grup fiilimsiler serisi (*kuşanup, okuyup, çalarak, seperek, kiryelos ederek*) *tergip etme* olayını tamamlayan alt olaylardır. *Tergip etme* ve *topların çekme* ise ana olayın alt olaylarıdır. *Cem olmak* tamamlanana kadar tüm bu alt olaylar sırasıyla gerçekleşmiştir. Alt olaylar bittikten sonra ana olay son noktasına varır ve tamamlanır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BİTMEMİŞLİK

4.1. Bitmemişlik Görünüşü

Bütün bir görünüş sistemini Smith'in (1991) de yaptığı gibi bir fotoğraf makinesine benzetirsek bu makinenin her bir fonksiyonu sistemin bir birleşeni gibi olacaktır. Makinenin yerine getirdiği iki önemli fonksiyon vardır: fotoğraf ve video çekmek. Bir fotoğraf makinesini kullanırken odağa alacağınız şeye göre ayarlama yapabilirsiniz. Kadrage nelerin gireceği ve resmedilecek çerçeve belirlenebilir. Bu çerçevede belki bir an, bir olay, bir aktivite, belki henüz tamamlanan bir eylemin görüntüsü yer alacaktır. Kimi zaman bir olayın aktarımında fotoğraflamak yetmeyecek video çekimi yapılacaktır. Bu çekimlerde videoların süreleri de farklılık gösterecektir. Kimilerinde iş biterken ya da işin başlangıcında görüntü mevcutken, bazıları bitişi gösterilmeden sanki sonrasında da iş devam ediyormuşçasına bir izlenim bırakarak görüntülenebilir. Bazı video ve kareler hakkında yorumlarımız kişisel bilgilerimize, bir önceki fotoğraf ya da videoda anlatılanlara ya da karelerde yer alan nesnelere göre değişebilir. Bu bakımdan tüm bu kompleks yapı koca bir makine gibidir. Makinanın her bir özelliği, düğmesi farklı fonksiyonlarda hizmet verir ama her biri bir bütünü ya da tek bir görüntüyü yakalamak için vardır. Görünüş sisteminde ise bu birleşenler şöyle özetlenebilir:

Zaman: Olayın ne zaman gerçekleştiğini gösterir.

Hal türü: Fiillerin gerçekleşme şekilleri.

Kılımlı özellikleri: Fiillerin kendi iç zamanları.

Çevre etmenler: Okuyucunun kişisel bilgisi, metnin konteksti, cümlelerin diğer öğeleri vs.

Bitmemişlik, bitmişlik gibi sınırları daha belirgin ve belirli çizgilerle olayın zaman ekseninde gösterilmesine kolaylıkla olanak verecek bir tür değildir. Bu kapsamlılık alt sınıflandırmalara ve derecelendirmelerin yapılmasına sebep olmuştur. Bu derecelendirmeden önce bu türün en önemli işaretleyicisi üzerinde durulacaktır.

-(X)r: Bir görünüş türünü bir işaretleyiciye bağlamak yani söz konusu görünüşün her zaman aynı işaretleyici ile ifade edildiği tespitinin Türkçe için hata getirme ihtimali olduğu söylenmelidir. Farklı zaman ekleri de cümlelerin içinde diğer birleşenlerin yardımıyla bitmemişlik gösterebilirler. İncelemelerde kimi zaman *-dl* kimi zaman *-mİş* ekinin bu bağlamda kullanıldığı görülecektir. Öncelikle bu görünüş türünün belirgin temsilcisi olan ve gramer kitaplarında *geniş zaman* isimlendirmesiyle yer alan ekin özellikleri incelenecektir.

Lewis, *aorist* isimlendirmesiyle yer verdiği geniş zamanın alışkanlık ya da sürekli aktiviteleri anlattığını belirtir ve kullanımlarını şu şekilde sıralar: 1) genel hüküm bildiren ifadeler: *İki iki daha dört eder.* 2) İstek ve duruma hazır olduğunu bildirir ifadeler: *Bana bir kibrit verir misin?/Evet veririm* (1953: 64-66). Bu bağlamda genel hüküm ifadelerinin alışkanlık bildiren söylemlere göre daha kuvvetli bir kapsamı söz konusu olduğundan çalışmada yer verilecek derecelendirmede bu hükümler birinci derecede değerlendirilecektir.

Geniş zamanda sınırlama ve kesinliğin olmadığını öne süren Ediskun, söz konusu zamanın eylemin başlayıp devam ettiğini ve edeceğini gösterdiğini ve gelecek, şimdiki zaman yerine kullanıldığını belirtir (1963: 180). Banguoğlu ise bu zamana *yan zamanlar* başlığında yer vermeyi tercih etmiştir. Ona göre geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanlar ana zamandır ve geniş zaman kipi “sınırsız denecek kadar geniş”tir. Kipin zaman içinde belirli bir yeri yoktur ve kullanışa göre değişebilir. Bu yüzden de çoğu zaman belirsiz şimdiki, geçmiş, gelecek, gereklik anlamlarında kullanıldığını; ayrıca *alışkanlık*, *süreklilik* ve *karakter* bildirdiği de belirtilir (1974: 442, 462). Vurgu burada şudur ki geniş zamanın aslında net bir zamanı yoktur, diğer üç zamanı (geçmiş, şimdiki, gelecek) ifade edebilecek kadar kapsamlıdır.

Ergin de, tüm zamanların kapsayıcılığına vurgu yapar: “her zamanı içine alan, fiilin her zaman ortaya çıktığını ve çıkacağını ifade eden zamandır. /.../ Geniş zamanda başlayıp şimdiki zamanda devam eden, böylece daimîlik vasfını kazanmış olan hareketler için bu fiil zamanı kullanıldığı gibi, gelecek zamanda olacak veya yapılacak hareketler için de bu çekime başvurulabilir” (2000: 291). Bu tanımda önemli nokta *daimîlik* vasfının öne çıkarılmasıdır. Ergin’in belirttiği bu daimîlik, bu

zaman ile işaretlenerek olayların zaman çizgisinde neredeyse her yerinde vuku bulabileceği anlamına gelir. Bu çalışmada ise bu daimîliğe farklı bir değerlendirme getirilecek, zaman ekseninin tümünü hesaba katmaktansa olayın vuku bulduğu olay anının daimîliğine dikkat çekilecektir.

Daimîliğe benzer başka bir terim *sürekli* olmuştur. Eker, *-mAktA* eki hakkında şimdiki zamanın ikiye ayrılması gerektiğini ve bunların şimdiki zaman ve sürekli şimdiki zaman olduğunu dile getirir. Sürekli şimdiki zamanı İngilizcedeki “present perfect continuous tense”e benzeterek bu zamanın geçmişte başlayıp hâlâ süren ve bir süre daha devam edecek kesintisiz bir oluş, iş, eylemleri ifade ettiğini anlatır (2003: 341). Aslında bu ifadelerle *-yor* ile *-mAktA* arasındaki görünüşsel fark ortaya konmuştur.

Geniş zaman eki için kullanılan diğer tanımlama kelimeleri şu şekildedir: *daimîlik*, *belirsiz*, *sürekli*, *esnek*, *süreklilik*, *kalıcılık*, *alışkanlık*, *karakter* vb. Korkmaz, üç zaman arasında gidip gelebilecek kadar esnek olan bu zamanın aslında her zamanı içine alan *süreklilik* işlevinden söz eder (2009: 637). Karaağaç ise *belirsiz* ifadesini kullanmayı tercih etmiş şimdiki zamanda gerçekleşmekte olan dil kullanımını, düşünce ve konuşmaları geçmişe ve geleceğe yönlendiren bir zaman olduğu için geniş zamanın süreklilik, kalıcılık ve alışkanlık bildiren bir çekim olduğunu ileri sürmüştür (2009: 88-89). Şahin, daha da farklı bir yaklaşımla “ek zaman eki olmanın dışına çıkmıştır” ifadelerine yer verir. Geniş zaman ekiyle yapılmış cümlelerde en önemli zaman yönlendiricilerinin zarflar olduğunu ve “bu kullanımlarda zaman ekinin zaman belirleyiciye uyduğu veya zaman belirleyiciyle birlikte dilde var olan ama dil bilgisi kitaplarında gösterilmeyen bir zaman dilimini *-yakın gelecek*, *yakın geçmiş* gibi- aktardığını” savunur. Şahin’e benzer bir açıklamayı yani doğrudan zaman işlevli çekimli fiil yapmadığı fikrini Günay da ortaya koymuştur. *Gördüm/gördü* cümlelerinde eylemin gerçekleşme zamanına dair bir fikir edinilirken *görürüm/görür* cümlelerinde “ne zaman görürsün?” sorusunun ortaya çıkabileceği ifade edilir. Bu zamanın her zamanı kapsayan bir anlamsal genişliğe sahip olmadığı belirtilir ve bu bağlamda bu zamanın cümlede zarf başta olmak üzere zamana ilişkin

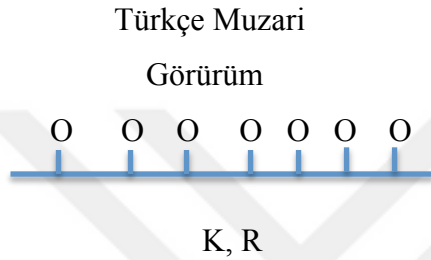
diğer tamamlayıcılara gereksinim duyulduğu belirtilir. Geniş zamanın öznenin varlığına bağlı bir sürerlik görünüşü içerdiği söylenir (2014: 534-535).

Ekin odaklı özelliklerine değinen Johanson, tarihî Türk dillerinin geniş zaman olarak adlandırılan, *at-ar* örneğindeki türden şimdiki zaman işaretleyicisine sahip olduğunu belirtir. Bu örnek *atıyor/atmakta* manasında kullanılabileceği gibi odaklı olmayan daha genel anlamlarda da kullanılabilir. Tarihî Türk dillerinde *atıyor/atmakta* anlamında odaklı şimdiki zamanı ifade edecek bir biçimin olmadığı vurgulanır (2009: 93). Bu bağlamda *Seyahatnâme*'deki *-(X)r* kullanımlarının kimi zaman odaklı şimdiki zamana işaret ettiği söylenebilir. Bunun tespitinde en önemli veri kontekst, konuşucunun içinde bulunduğu durum ve zamandır. Özellikle diyalog bölümlerinde bu tarz kullanımlarla karşılaşılır.

Johanson, çeşitli düşünceleri karşılaştırır. A. N. Kononov geniş zamanın bir olayı gerçekleşmesi sırasında, belli bir zaman noktasıyla ilişkilendirmeden gösterdiğini ileri sürerken, H.J. Kibling geniş zamanın her zaman üzerine yansıtılabileceğini bildirir. Johanson bu tarz görüşlerin boşlukta kaldığını düşünür. Genel bilgilerin genellikle geniş zamanla ifade edildiği tezine karşılık Johanson, bunun bu eke has olmadığını ve *iyorun* da aynı özelliğe sahip olduğunu dile getirir. Bu bağlamda bu genel ifadeler için *iyor* geniş zaman eki kadar önem arz eder. Bu iki zaman eki arasındaki anlatımı somutlaştırma ya da ifadede bir tarzı ön plana çıkarma açısından önemli ayrımlar söz konusudur. Kibling, *Reisliği Pertev Bey'e veririm ve odayı tutarız*, cümlesindeki *veriyorum* ya da *tutuyoruz* ifadelerinin belli bir süreci yansıtmayacağını belirtir. *Tutuyoruz*, *tutarızdan* daha somut bir tutmayı gösterecektir. İlk durum gerçekleşme ikincisi ise potansiyel bir durumu bildirmektedir. Koschmieder, bu bağlamda yasal ifadeler dışında günlük davranışlarımızın bir parçası olan ifadelere dikkat çeker: *rica ederim, özür dilerim, saygılarımı sunarım* gibi. Buna karşın “anlaşma benzeri bir ifadenin kararlaştırılmış, bağlayıcı tarzı öne çıkarılmak isteniyorsa” *iyor* tercih edilmektedir: *söz veriyorum, vaadediyorum, kabul ediyorum, yemin ediyorum* vs. (2016: 109-113). Tüm bu açıklamaların çoğu aslında temelde aynı şeyleri dile getirir ve tanımlamalar *zaman* kavramının çevresinde dönüp dolaştığı için araştırmacılar ya *zamansızlık* ya da *tüm*

zamanları içine alma şeklinde açıklamalara meyil etmişlerdir. Aslında her ikisi de pratikte mümkün değildir.

Reichenbach, tekrar ve süreç konularında özellikle tekrara vurgu yapıldığında geçmiş ve geleceği de kapsayacak şekilde kullanıldığını iddia ettiği muzari ekine aşağıdaki gösterimi ile dikkat çeker (2005: 73). Burada O ile işaret edilenler zaman ekseninde birden fazla gerçekleşen olaylar serisini gösterir.

Şekil 4.1: Reichenbach'in *görürüm* ifadesini zaman ekseninde gösterimi.

Akşehirli, $-(X)r$ morfemli ifadelerde konuşma ve olay zamanı arasındaki ilişkilerin tespitinin mümkün olmadığını dile getirir ve bu morfemin alışkanlık, süreklilik, evrensellik ya da genel geçerlilik kip ve görünüş özelliklerini bildirdiğine dikkat çeker. Lewis'in de, *iki kere iki dört eder*, örneğini verir ve burada belirlenebilir bir zamansal ilişki kullanılmadığını öne sürer. Ancak, *Atatürk 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkar*, cümlesinde konuşma zamanından önceki bir olayın anlatıldığı söylenebilir: $(O, R) < K$. Emir ve istek kipi ile ifade edildiğinde konuşma zamanından sonrasında bir eyleme yönelik olduğu ve herhangi bir referans noktası olmaksızın dile getirildiğini belirtir: $K < (R, O)$ (2010: 38-38). Konuşma, olay ve referans cümle tamamlandıktan sonra şekillenen noktalardır. Bir ek üzerinden bu noktalar hakkında yorum getirmek zor olduğu gibi hataya da neden olabilir. Ekler cümle sistemleri içinde fonksiyon gösterirler ve ancak cümledeyken zamansal noktalar belirleyebilirler.

Geniş, şimdiki ve gelecek zaman bildirimi gibi geniş bir yelpazede fonksiyon gösteren bu işaretleyicinin aslında bundan daha fazlasını da yaptığını belirtmek gerekir. *Geniş zaman*, aslında bir zaman olarak nitelendirilmesinde bile sakıncalar görünen bir ektir. *Her zaman yapılan olayları* işaretlediğini belirtmek geniş kapsamlı

bir ifade olduğu kadar göreceliği de içinde barındırır. *Her zaman* nasıl bir zamandır? Bu bağlamda zarflar bilgiler verir ve olay sıklığını bildirmeye çalışır: genellikle, ara sıra, bazen, haftada bir vs. Bu durumda tekrarlanan ve her seferinde tıpatıp aynısının yaşandığı olayların gerçekleşme periyotları vardır. Bu periyotlar zarflar ile belirtilebilir fakat zarfların olmadığı yerde olayın zaman ekseninde kapsamı nasıl değerlendirebilir? Bir olay ne kadar tekrardan sonra alışkanlık görünüşü ya da bitmemişlik görünüş türünü ifade edebilir? Bu bağlamdaki son soru: *geniş zamanın* genişliğini derecelendirmek mümkün müdür? Bu sorunun yanıtı metin analizleri ile ortaya çıkacaktır. Söz konusu kapsamın sınıflandırılmaya, derecelendirilmeye ihtiyacı vardır ve çalışmamızda bu yapılmaya çalışılmıştır. Bu görünüş türü derecelendirilmeye çalışılacağı gibi hal türleri itibariyle de bir sınıflandırmaya gidilecektir.

Aynı zaman işaretleyicilerini alarak bir kontekste ifade bulan olaylar arasındaki farklılıklar kimi zaman fiillerin kendi iç zamanları yani kılınış özellikleri ile bulunabilir. Örneğin *selam vermek* ön sınırı aşıldıktan sonra tamamlanan bir eylemdir ve bu kritik sınırdan sonra devamlık göstermesi beklenmez. *Şinâverlik etmekte* ise, ilk kritik sınırdan sonra devamlığı fiilin semantik değerinden belli olmaktadır. Olay bir süre gerçekleşmiştir.

(1) ...herkes yârânlarıyla havz içre girüp kimi perr-i tâvûsî ve kimi kebûter taklası atup kimi gavvâs-vâr dalup bir dilberin huzuruna çıkup **selâm verir**... Kimisi futasını habâb gibi kıbâb edüp **şinâverlik eder**. (2: 228a)

Analizlerde söz konusu etmenler uygulamalı olarak gösterilecektir. Öncelikle bahsedilen derecelendirme çalışması ile başlanacaktır.

4.2. Bitmemişlik Görünüşünün Derecelendirilmesi

Bitmemişlik türü açıklamalarında odakta kimi zaman özne ya da nesne ya da diğer sistem birleşenleri olabilir. Özne ya da nesnenin cinsinin de farklı yorumlara yol açacağı söylenmektedir. Soysal (generic) şeklinde adlandırılan bu bakış açısında, örneğin bir köpeğin 4 bacağıнын olması gibi, kalıcı durumlar belirtilebilir. Berninetto ve Lenci bu bağlamda soysal ve alışkanlığı birbirinden ayırmış, alışkanlığın daha çok

olaylara dayanan yüklemlemlere dayandığını vurgulamıştır. *Ali her zaman pencereyi bilerek açık bırakıyor*, cümlesindeki *bilerek* alışkanlık algısını desteklemektedir (2012: 861). Olayın kendi doğasından gelen kalıcılık ile, bir zarf desteği ile belirtilen kalıcılık arasında bahsedilen çalışmanın da vurguladığı gibi bir fark muhakkak olacaktır. İşte bu bağlamda derecelendirme yöntemi bize bu farklılıkları açıklama olanağı sağlar.

Sosyal durum, bahsedilen şeyin doğasına, soyuna özgü özelliklerin ifade edilmesi söz konusu olduğundan en yüksek dereceyi temsil eder. Fakat doğal olmasa da insanların koyduğu kural ve sistemler de bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu derecelendirme çeşitli birleşenlerin katıldığı bir sistemi tanımlayacaktır. Bu sistemde konuşucunun ve hatta dinleyenin sahip olduğu bilgiden cümledeki zarflara kadar geniş bir yelpazede yönlendiriciler gösterilecektir. *Alışkanlık* ve *tekrar* görünüş türleri bu derecelendirmenin birer parçalarıdır. Fakat gösterdikleri süreç bakımından derecelendirmenin düşük seviyelerini oluştururlar. Aslında onların da kendi içinde derecelendirilmesi mümkündür. Olayların gerçekleşim sıklıkları ölçülebilir bir parametre olduğu gibi bu gerçekleşimlerin cümlede spesifik olarak bir kelime ile belirtilmeden ne kadar yaygınlık gösterdiği kontekst başta olmak üzere diğer parametreleri de (cümle öğelerinin niceliği/niteliği gibi) ilgilendirmektedir.

Çalışmalardan yapılan aktarımlarda bahsedilen *genişlik* ve *kapsamlılığı* anlamak için bir derecelendirme yöntemine gidilecektir. Bu bağlamda toplam altı derece vardır. Üçüncü dereceden sonrasında literatürde bir isimlendirme söz konusu olduğu için bu bölümler isimleriyle anılmıştır. *Dördüncü derece: Alışkanlık Görünüşü* gibi.

4.2.1 Birinci Derece

Banguoğlu, geniş ve adeta zaman üstü anlatımı sebebiyle geniş zaman kipinin genel yargılar, kanunlar, kurallar, hikmetler, vecizeler ve atasözleri vb. ifadelerinde kullanıldığını ve bu sebeple de bu kullanılışa *yargılik geniş zaman* adının verildiğini söyler (1974: 462). Bilgegil, bu zamanın konuşma anı ile bu andan önceki ve sonraki zamanlara taşarak ifade bulabileceğini dile getirir ve *Kızılırmak Karadeniz'e dökülür*, örneğini verir ve bu bağlamda geniş zamanın ortaya koyduğu kapsama

dikkat çeker (1963: 268). Aslında bu kapsamının neleri içine alabileceği ifadenin kendi anlamında saklıdır. Mesela doğa olayları, insan gücü ve tahayyülünden çok daha öte bağımsız bir sisteme sahiptir. Bu sisteme dair bir olayın anlatımında zaman eksenindeki sınırları konuşucunun koyabilmesi zordur. Çünkü bu bağlamlarda konuşucu ancak bir betimleyici ya da aktarıcı pozisyonundadır. Koyulan sınır ancak konuşucunun söz konusu olayı ne kadar gözlemleyebildiği ile ilgili olabilir.

Bitmemişliğin zaman ekseninde en fazla yayılım gösteren derecesine *birinci* ismi verilmiştir. İnsan müdahalesinin mümkün olmadığı ya da çok az mümkün olduğu bu durumların gerçekleşim süreçleri uzundur. Bu bağlamda konuşucu bu durumların gerçekliğini kabul ederek bir aktarıcı, gözlemci ya da betimleyici pozisyonunda yer alabilir. Birinci derece kapsamında doğa, din ve bilim konusunda ifade edilmiş olaylara yer verilecektir.

En yüksek derecede doğa olayları yer alır. Burada insanın olaya etkisinin en az olmasına ve doğanın kendi özelliklerinden kaynaklanan gelişimlerine dikkat çekilmiştir. Bir nehrin akışı ya da bir yere dökülmesi, bir ağacın gölgesi her an ve her gün olagelen olay ve durumlardır. Doğadaki olayların gerçekleşimleri devamlı bir olaylar ya da durumlar silsilesidir. Nehir aynı yere dökülmeye devam ederken, ağaç aynı şeklini koruyarak gölge yapar.

(2) ...nehr-i Tasma (---) (---) dağlarından tulû' edüp niçe kal'alar ve tahrîr etdiğimiz kal'a ve palankalara uğrayup kal'a-i Çehriliçse kurbunda nehr-i Özü'ye **munsab olur**. (5: 48a)

(3) Bu nehr-i sağîr küffârın Pirespirim kal'ası dağlarından tulû' edüp bu mahalden ubûr edüp cânib-i kıbleye cereyân ederek kal'a-i Tabyasa kurbunda buhayre-i Balatin'e **munsab olur**. (7: 24b)

(4) Ve bu kûh-ı bülendin kıble ve şark ve cenûb cânibinden hurûc eden enhârlar cümle Tat eli nâhiyelerin rey edüp Karadeniz'e **munsab olur**. (7: 133a)

Nehir doğanın bir parçasıdır ve bir denize dökülmesi ya da başka bir nehirle birleşmesi bu sistemin olağan bir parçasıdır. Doğa, dolaylı yollardan insan eliyle değiştirilmedikçe ya da doğa afetleri gibi sebeplerle kendi kendini değiştirmedikçe söz konusu olaylar gerçekleşedururlar. Bu yüzden bu olayların zaman ekseninde geçerlikleri oldukça yüksektir.

(5)...kara ağaçlar ve bîd-i ser-nigûn ve ar'ar u şimşâd ve servî dirahıtları var kim sâye-i zill [u] himâyesinde on bin âdem meks etse **kifâyet eder**. (2: 229a)

Bu örnekte ise bir ağacın tasviri söz konusudur. Bu tasvirde ağacın gölgesinin ne kadar çok insanı gölgesine alabileceği ifade edilir. Bu dolaylı da olsa ağacın oluşturduğu gölgenin kapsamı hakkında, bu da ağacın büyüklüğü hakkında bilgi vermektedir. Doğadaki oluşumların büyüklüklerine karar verilmesi ya da belirlenmesi mümkün değildir.

(6) *Menzil-i Kızılırmak: Bu mahal (---) sancağı hududundadır. Dağlarında ma'mûr kurâlardır. Nehr-i azim Kızılırmak bu mahalde deryâya mahlut olur. ...Kızılırmak bu mahalle karîb Karadeniz'e mahlût olur kim Künânâbâd nâhiye{sinden berü gelüp Bafra'nın garb cânibinden cereyân eder... Bu nehrin tulû'u (---) sancağında (---) mahalden hurûc edüp Tokat kal'asına uğrayıp andan Amasiyye önünden ubûr eder.* (2: 247a)

Bu paragrafta yine bir nehrin hareketleri tasvir edilmiştir. *Mahlut olmak, cereyan etmek, ubûr etmek* olayları yine doğal oluşumların doğal sonuçlarıdır ve bu şekilde devam etmesi beklenir.

Birinci derecenin ikinci önemli maddesini din oluşturmaktadır. Dine dair ifadelerin doğa olayları kadar hükmü kati, değiştirilme imkanı olmayan durumlar şeklinde görülebilir. Din, insanlara değiştirilmesine izin verilmeyen birtakım kurallar getirir, kayıtsız şartsız inanılması gereken durumlardan oluşur. Aslında insanlar da kendilerine kurallar getirir ve uygularlar. Bunlar her ne kadar çoğunluk tarafından uygulanan kurallar olsa da, neticede yine insanın kendisinin yaptığı bir organizasyondur ve değişme olasılığı her zaman vardır ve ayrıca zaman zaman

değişebilir. Din konseptinde durum farklıdır çünkü söz konusu olan kutsal kitaplardır. Burada hükümler katılaşır ve hükümlerin geçerliliğinin getirdiği geniş ve belki sonsuz bir kapsam söz konusudur. Bu noktada şuna dikkat çekmek gerekir. Dine dair ifadelerin yorumu okuyucunun dine bakış açısına, neye inandığına göre değişebilir. Okuyucunun dine dair sahip olduğu bilgi ve perspektif söz konusu ifadeleri kesin ve değişmez de yapar, tamamen geçersiz de yapabilir. Bu bağlamda aşağıdaki örneklerin yorumlarında bu istisnai durum göz ardı edilecek ve dinin genel kabul görülen değeri bağlamında yorumlar getirilecektir.

(7) *Hallâk-ı âlem Kur'ân-ı Azîm'inde **buyurur**. Âyet [1] buyurmuşlardır.* (2: 229b)

(8) *...cenâb-ı Allâh Kur'ân-ı azîminde ve Furkan-ı mecîdinde sûre-i (---)(---) (---) âyeti **buyurmuşdur**...* (5: 76b)

(9) *Ya'nî "Habîbim, biz dağları yer yüzüne kilid gibi kilidleyüp halk etmişiz", diğer âyet-i şerîf [2]âyetleri bu ma'nâyı **ihâm eder**.* (2: 229b)

Bu tarz ifadelerde iki nokta önemlidir. Ayet direkt mi aktarılıyor yoksa ayetin yorumunu yapıyor? Yorumlar mezheplere, insanlara göre değişebilir. Yorum ifadesinin kutsal kitaptan direkt âyet aktarımı kadar kuvvetli bir ifadeye sahip olmadığı açıktır. Kutsal kitaptan direkt aktarım ise bu değişebilirlik ihtimalini ortadan kaldırır. Bu yüzden aynı paragrafta geçen iki örnekte *ihâm etmek, buyurmak* olayı kadar kuvvetli olamamaktadır.

Birinci derecenin diğer önemli birleşenini bilim ile ilgili ifadeler oluşturur. Çeşitli bilim dallarından örnekler vermek mümkündür fakat kendi metnimizde matematik ile ilgili örnekler tespit edilmiştir.

Matematik söz konusu olunca iki farklı bakış açısı sunulabilir. Birincisi, *iki artı iki dört eder*, ifadesinde olduğu gibi değişmeyecek olanlardır. Diğerisi ise bir varlığın değeri ya da ağırlığının bildirildiği ifadelerdir. Aslında bir varlığın ağırlığı bakış açısına göre değişebilir bir veri değildir ancak yanlış tartı ile bilgi farklı aktarılabilir. Tartı hatası metinde söylenmediği müddetçe sadece bir ihtimaldir ve insanın

düşüncesinde yer alabilir. Metinde belirtilen sayısal değer neyse aslında ona inanılır ve ne olursa olsun gerçek bilgi odur. Bakış açısına göre değişme ihtimali olan bazı hesap işlemleri mümkündür ve bunların ifadesi her zaman bir muamma bırakabilir. Bu bir varlığın değerinin (ağırlığının değil) belirtildiği durumlardır. Değer ifadesi söz konusu olunca bu aktaranın değerlendirme süzgecinden (bilgi kanalları, bulunduğu zaman, değer biçtiği şeyin önemi vs.) geçmektedir. Bu değerlendirmeye etki eden birçok etmen vardır ve bu etmenler kişiden kişiye değişebilir. Öyle olduğu için de geçerlikleri çok güçlü değildir.

(10) *Ve âbdâr engür-i gûnâ-gûnu ve kaysısı ve âbdâr kirazı ve kestânesi rub‘-ı meskûnda olmak ihtimâli yokdur kim her bir dânesi kırkar dirhem **gelir**. (2: 231b)*
*Hattâ bir gömleği on dirhem **gelir** helâl bezleri olur ve beyâz çarşafı dahi memdûhdur. (5: 181a)*

(11) *İslâmbol Hisârî'nin ta‘mîr ü [termîmin] fermân etdükde mi‘mâr arşını hisâbı üzre fermân edüp vech-i dîvârın taşrasından kullelerin devr ederek hisâb olundukda İslâmbol zirâ‘-ı bennâ ile kâmil seksen yedi bin arşınla **ihâta etmişdir**. (1: 15a)*

Bu örneklerde meyvenin ve gömleğin ağırlıklıkları ve son örnekte uzunluk birimi söz konusudur. Bu tutar, duruma ve zamana göre değişmeyecek bir bilgidir, ancak ölçü birim isimleri değişiklik gösterebilir. Bu da yine gerçek hayatta bir objenin ağırlığını bir yerin uzunluğunu değiştirecek bir etmen değildir.

(12) *Senevî ber-vech-i adâlet on tokuz bin guruş cevz-i ma‘dûdu var. Ta‘addî ile zabt olunsa senevî otuz bin guruş **dutar**. (2: 249a)*

(13) *Ve eğer peştemâlin yok ise hammâmdan peştemâl alup kise sabun sürünürsen iki akçe **verirsin**. (3: 140a)*

(14) *On bir yerde hâs voyvadaları vardır, ammâ bu hâslardan ve bâc u bâzâr ve cürm [ü] cinâyet ve bâd-ı havâdan ber-vech-i adâlet paşasına seksen yedi bin guruş **dutar**. (5: 117b)*

Bu cümlelerdeki sayısal değerler ise objektif veriler değildir ve insanların bir “şey” için biçtikleri değeri bildirir. Bu tutar duruma, zamana, kişilere göre değişebilir. Bilginin değişime uğramadan geçerliği zaman eksenine yayılımıyla doğru orantılıdır. Bu yüzden söz konusu varlığın ağırlığının ifadesi değişmeyecek bir bilgi olarak uzun bir zamanı kapsar.

4.2.2. İkinci Derece

Birinci dereceyi insan müdahalesinin olmadığı yani insan eliyle değişimi pratikte mümkün olmayan doğa, din ve bilim konuları oluşturmaktaydı. İkinci derecenin en önemli özelliği ise insanın oluşturduğu ya da insan eliyle değişimi mümkün olan durumları içermesidir. Atasözleri bu bağlamda iyi bir örnektir. Bunun dışında bu derecede zarfa, özne ya da nesne niteliğine göre bitmişlik derecesi yüksek bazı ifadeler örnek verilecektir.

Aksan, atasözlerinin ilk anlamını kaybetmeksizin farklı yüzyıllardaki farklı şekillerine yer veren çalışmasında her birinin uzun yaşam deneyimi içermesine ve insanlara öğüt veren niteliklerine dikkat çeker (2008: 165). Bu bağlamda, atasözlerinin uzun yaşam deneyimlerini aktarması ve yüzlerce yıldır oluşturulan bir kültür olması bu ifadelerle olan aspekteki yaklaşımımızı belirlemiştir.

İnsanın sorgulamadan inandığı, kabul etme noktasında tereddüt yaşamadığı yargılar söz konusudur. Bu, kutsal kitaplara gösterilen itaata benzetilebilir ve kişinin bildiklerinin ve algı/anlayış sisteminin ürünüdür. Din bağlamı dışında insanın zamanla öğrenip yanlışlığından şüphe duymadığı deneyimler söz konusudur. Bunlar atasözleri ve deyimler ile ifade bulmuştur. Deneyimlenen olay o kadar kendini tekrar etmiştir ki sık sık zikredilen bir kalıp içine yerleşir. Bu kadar kalıplaşmasına rağmen birinci derecede değerlendirilmemesinin sebebi insan kaynaklı ifadeler olmasıdır. Pek çok yaşanmışlığın bu kalıp sözleri teyit etmesiyle insanların yaşadıkları ve edindikleri tecrübeler sonucu söylenen bu sözlerin zaman içinde kullanım alanı genişler. Bu genişliğe rağmen kaynağın insan olması doğa, bilim ve din sıralamasında onu bir aşağı dereceye iter.

(15) *Paşa bildi kim "Balık başdan **kokar**."* (5: 76a)

İkinci derecede ayrıca insanların kendilerince çizdiği sınırlar, koyduğu kurallar ve tabulardan bahsedilebilir. Bu sınırlar farklı gramatikal yapılarla ifade bulabilir. Bunlardan biri edilgen yapılarıdır: *Çimlere basılmaz*, gibi. Cümlelerin farklı birleşimleri de yine aynı sınırlıkları farklı boyutlarda getirebilirler. Zarfların bu bağlamda önemli etkileri vardır. Bu konuda *asla* zarfı oldukça güçlüdür. Konuşucu, ifadelerinde netliğini ve kesinliğini bu zarfla bildirir. Geçmişe ait ya da geleceğe dönük bir olay ve durumun gerçekleşmediği/gerçekleşmeyeceği kesinliğini veren zarf, bitmemişlik derecesi bağlamında önemli bir fark yaratır.

Kimi bağlamlarda konuşucunun kişisel özellikleri ya da dinleyicinin daha öncesinde sahip olduğu bilgiler ile ifadeye olan inanç azalabilir ya da inanılmayabilir de. Fakat şunu belirtmek gerekir ki *asla* zarfı konuşucuyu ikna eden ve inandıran bir anlam gücüne sahiptir. Şimdiye kadar gerçekleşen ya da gerçekleşmesi muhtemel olaylar zaman ekseninde gösterilmişti. *Asla* ile olayların zaman ekseninde hiçbir noktada gerçekleşmediği vurgusu yapılır. Burada bitmemişlik negatif bağlamda ele alınır.

(16) *Ana her bâr Kalmuk kavmi varmaları sahihdir kim Kalmuk kavminde asla kizb ü iftirâ **olmaz**.* (2: 230a)

İftira olmamak durumunun hiçbir şekilde gerçekleşmesi mümkün değildir ve bu bağlamda güçlü bir zamansal kapsam gösterir. Aşağıdaki örnekte de yine bu duruma benzerdir:

(17) *Tuna nehrinin ba'zı yerinde niçe bin delikler halk eder kim ol mahallerde asla Tuna buzı **olmaz**.* (3: 118b)

İfadelerde bağlamın, zarfların ya da öznenin özelliklerine göre olayların süreçleri belirlenmektedir. *Asla* zarfının bu güçlü etki alanının gösteriminden sonra nesnelerin de olayların zamansal kapsamlarını etkiledikleri söylenmelidir. Diğer bir etken Johanson'un bahsettiği odaklılık anlayışıdır. Örneğin, Türkiye Türkçesinde odaklılık açısından *-İrdİ* ve *-yordU* yapıları karşılaştırılır. Eylemin gerçekleşiminde

tek bir ana yoğunlaştırılması, bağlamda sınırlı niceliklerde odaklı ifadeler gerekir. *Şu an babana çok benziyorsun*, cümlesi zamanın belli bir anı ile ilgilidir. Bu sebeple, *Locanın merdivenleri barın giriş kapısındaki hole inerdi*, cümlesinde *iniyordu* uygun düşmeyecektir (2016: 144). Bu bağlamda, *babasına çok benzer*, ile odaklı bir ifade olan, *şu an babasına çok benziyor*, arasında görünüşsel fark söz konusudur. Odaklılık arttıkça süreç azalır. *Seyahatnâme*'de odaklılığı vurgulayacak bir *-yor* eki mevcut olmasa da var olan *-Ir* biçimbirimlerin bu bağlamda kontekste bağlı olarak odaklılık yorumu yapılabilir. Aşağıdaki örnek *yatıyor* anlamında odaklı bir ifade olsa bile konsepti öznenin özelliği değiştirir. Burada kalıcılığı ağır basan bir olayın ve yerin tasviri söz konusudur. Söz konusu olan bir mezardır. Gramatikal açıdan her ne kadar *yatıyor* denilebilse bile olayın niteliği bakış açısını değiştirir. *Yatma* olayı bir ölü tarafından yapılır ve mekan *kubbedir*.

(18) *Revân kal'asında mütehasın olup bizzarurî Van'ı kızılbaş veran Şehîd Murtazâ Paşa Ebû İshâk ile bir kubbede **yatır***. (2: 239a)

Aşağıdaki örnekte yine bir mezarın hacimsel özellikleri hakkında bir bilgi söz konusudur.

(19) *Ve beş mezarın başları ayakları on ağaç **eder***. (3: 110b)

4.2.3. Üçüncü Derece

Bu derecedeki olaylar ve ifadeler insan isteği ile kolaylıkla değişebilir. Burada kritik nokta gerçekleşen olayın her an değişme ihtimaline açık olmasıdır. Bu bağlamda *Seyahatnâme*'de fazlaca kullanılan bir fiile dikkat çekilecektir. Evliyâ Çelebi gezdiği gördüğü yerlerde mimari yapıların, bölgelerin, insanların vs. isimlerini de aktarmıştır. Bu aktarımlarda *demek* fiili ön plana çıkar.

(20) *Yeşil Câmi nâmıyla müsemmâ olmasının aslı, cümle kıbâbları ve bir tabaka minâresi tâcî cümle yeşil Kâşî çîn(i) ile mestûr olup zümrüd-i üstüvân gibi âfitâb şu 'lesinden şa 'şa 'a urur, anınçün Yeşil İmâret **derler***. (2: 224b)

(21) *Ve bâğı ve bâğçeleri hadden efzûndur. Memdûhâtından inciri ve üzümü ve şîre-i engûr ve sirkesi meşhûr-ı âfâk olup dünyâyâ sirkesi müstevlî olduğundan büldân esmâları içre bu şehre Dârıhal **derler**.* (2: 221b)

(22) *Sizin Türk askeri size uzak kalır. Bu vilâyetlere Alman vilâyeti **derler**.* (7: 4a)

(23) *Kavm-i Yörükânkösten derler. Bursa halkı kaplıca derler. Sofya halkı bana derler. Çıtak kavmi koza derler. Arab kavmi hummâ derler. Acem kavmi germâb derler. Türkman kavmi ılı su **derler**.* (5: 174b)

Aşağıdaki örneklerle bazı farklar gösterilecektir. Bu fark *Seyahatnâme*'de gramatikal işaretleyici ile değil, kontekstten anlaşılmaktadır.

Bu şehre Dârıhal diyorlar.

Bu şehre Dârıhal derler.

Derler, diyorlara göre zaman ekseninde daha kapsayıcıdır. Ayrıca ifade olarak daha net ve kati olduğu sezilir. Burada odaklı bir nüans da söz konusudur. *Diyorlar*, belli bir zaman dilimine (şimdiki an) yönelik odaklı bir kullanımdır. Zamansal kapsamın ve odaklılık durumunun yarattığı fark her zaman işaretleyicilerle belli olmamakta kontekstin okuyucuya sezdirdikleri de önem kazanmaktadır. Burada metin türünün seyahatnâme olması okuyucunun yorumları için anahtar bir bilgidir. Böyle bir metin seyyahın gördüklerini, duyduklarını, izlenimlerini aktarır. Bu bağlamda seyyahın öğrendiği bilgiye ne kadar inandığı, bilgiyi ne kadar sahih bir kaynaktan edindiği, o bilgiye ne kadar uzun süre sahip olduğu, bunların hepsi seyyahın üslûbuna yansiyarak net ve kati ifadelerin var olmasını ya da olmamasını sağlayacaktır. Netlik durumunun kuvvetli olması olayın zaman eksenindeki kapsamını da büyütecek, metinde aksi iddia edilmedikçe devam ettiği inanılabilir olacaktır. Bu bağlamda *derler, diyorlara* nazaran ifadeye güvenilirlik ve inanç kazandırır.

Aşağıdaki iki örnekle açıklama şöyle genişletilebilir:

Nesnenin olayın kapsamı konusunda belirleyici rol oynadığı ifadeler olabilir. Söz konusu *demek* olaylarının karşılaştırılmasında bitmemişlik türünde kullandığımız derecelendirme yöntemine başvurursak daha açıklayıcı olacaktır. *Demek* olayının kontekste, cümledeki nesneye göre nasıl değişebildiği geniş kapsamdan daraya doğru gösterilecektir.

Demek olayında temel ayrım bir insana verilen isim ile yer ismi arasında yapılmaktadır. Kişi isminin değiştirilmesi ihtimali yer isimlerine göre çok daha azdır ve çoğu durumda imkansızdır. Bu sebeple bir insanın isminin aktarıldığı bağlamdaki *demek* olayı kalıcılığı en yüksek ve bu bağlamda kapsamı en geniş olay türünü gösterir.

(24) *Yanko ibn Mâdyân Amlâk oğullarındandır. Ays ibn İshâk Nebî'ye müntehîdir. Bir rivâyetde Yanko, kısrakdan tevellüd etdüğüçün Yanko ibn Mâdyân derler.* (1: 8b)

İkinci derece ise yer isimleri aktarılırken kullanılan *demek* olayıdır. Bunlar da kendi içinde derecelenebilir. Yer isimleri zamanla değişebildiği gibi toplumlarca da değişik isimlendirilebilirler. Bu bölümde birinci cümlede şehre verilen isim, ikincisinde kasabaya, sonuncu da ise bir ismin farklı isimlendirilişleri belirtilmektedir ki en zayıf basamak budur. Şehir isminin kasabaya göre az değişilebilir olma ihtimaline karşılık bu ifadeyi ikinciye göre daha güçlü kapsamlı tutabiliriz. İsmi konusunda tam bir fikre varılamamış bir yer isminin ise bu bağlamda diğerleri kadar kalıcılığının kuvvetli olduğu söylenemez, bu da *demek* olayının kapsamına yansır ve bu kapsamı zayıf tutar.

(25) *Ve Hazret-i Yûnus Nebî diyâr-ı Musul'a meb'ûs oldukda bu Kefr-i Sevsâ'da halkı dîne da'vet edüp hitâbet etdüğüçün beyne'l-müverrih bu şehre Beledü'l-Hatîb derler.* (5: 2a)

(26) *Anınçün Hersek kasabası derler.* (3: 4b)

(27) *Ba'zılar Ahşehir derler, ba'zı Etrâkler Ahşer derler, ba'zılar Akşâr **derler**.* (3: 8b)

Üçüncü derece *demek* olayını bir cümle aktarımı değil bir rivayet aktarımı oluşturacaktır. Bir olayın sonucunda toplum tarafından söylenegelen bir anlatı söz konusudur. Bir yere verilen isim kadar güçlü bir hatırlanma söz konusu olmayabilir.

(28) *Ba'zı tevârîhde avretde hakikat olmaduğunda derûn-ı kal'ada kral kızı küffârın geldiğin görüp fırsat ganîmetdir, deyüp kal'adan Seydî Battâl üzre taş bıraktı, **derler** ammâ bu galat rivâyetdir.* (3: 7b)

Dördüncü derece *demek* olayı bir kişinin ya da kişilerin söylediklerinin aktarıldığı durumlardır. Hatta bu durumlar arasında da süreçsel fark olduğunu söylemek mümkündür. Denilen cümle uzun ise olay uzun, kısa ise olay kısa sürecektir.

(29) *"Melek Ahmed Paşa'yı bu şehre seksen bin askerle getiren ol Haydar değil miydi? Buldu cezâsın" **derlerdi**.* (5: 10a)

(30) *"Bu şehirden on Mısır hazînesi [11a] mâl alup dahi bakâya yigirmi kîse kaldı" **der**.* (2: 10b-11a)

(31) *"Kırk akçeye ancak alırdum" **der**.* (3: 9a)

Demek olayı	
Birinci derece	İnsan ismi aktarımı
İkinci derece	Şehir ismi aktarımı
	Kasaba ismi aktarımı
	Bir yerin farklı kesimlerce isimlendirilişinin aktarımı
Üçüncü derece	Rivayet aktarımı
Dördüncü derece	Uzun cümle aktarımı
	Kısa cümle aktarımı

Tablo 3.1: *Demek* olayının görünüşsel derecelenmesi.

Bu derecede anılması gereken bir diğer yapı ise edilgen yapılardır. Delancey'e göre İngilizcede edilgen yapılar aslında bitmişlik bildirmezler fakat progresif yapı ile de uyumlu değillerdir. Bunun için *the house is being built* yerine *the house has been/is built*, denir (1982: 173). Bu bağlamda cümlede gerçek öznenin (iş bizzat yapan kişinin) olup olmaması da zamansal kapsam skalasını ve ifade şeklini etkilemektedir. Edilgen yapılar genel hüküm bildirmeye müsait yapılardır. Bu nedenle etken yapılara göre derecelerinin yüksek olması mümkündür.

Bu durumu bir dil ile tabir etmem.

Bu durum bir dil ile tabir edilmez.

Tabir edilmeme durumu ikincisinde daha vurgulu bir ifade içindedir. Olayın bir özneye bağlanması ile genel bir ifade arasında bu bağlamda bir fark söz konusudur. Öznenin bir kişi olması olayın yapılabilme ya da yapılamama sayısını sınırlandırır ve ifadedeki hüküm edilgene göre kati değildir. Edilgen yapılardaki özne belirsizliği yani aslında öznenin bir nev "herkes" olmasını sağlamaktadır. Bu sebeple yukarıda ikinci ifade daha geniş bir kapsamı belirtir ve hükmünü okuyucunun tahayyül edebildiği kadar özne üzerinden yürütür. *Seyahatnâme*'den şu örnekler verilebilir:

(32) *Her sene mâh-ı temmûzda kiraz mevsiminde cümle İslâmbol'dan ve gayrı büleydelerden niçe bin âdem cem' olup çadırlarında bir sâz [u] söz u ayş ve nûş edüp kırk gün kırk gice leb-i deryâda top u tüfenk ve fişenk şâdmânları olur kim diller ile ta'bîr ve tavsîf olunmaz.* (2: 242a)

(33) *Nehr-i (---) kenârında sevâd-ı mu'azzam Kazak vilâyetinin Mısır'ı bir bender şehri müzeyyendir kim dâ'iren-mâdâr beş sâ'atde devr olunur.* (5: 49a)

(34) *Ve ba'zı gurus sikkelerinden açık başlı krallar vardır kim bu gorona anların ellerinden giden krallardır kim mahalliyle anlar dahi tahrîr olunur.* (7: 67a)

Edilgen ifadelerde bir durum, sistem, obje ya da işleyiş betimlemesi söz konusu olabilir.

(35) *Cânib-i etrâfindan altışar kademe mermer nerdübânlar ile **inilir**.* (2: 227b)

Burada bir yer tasviri söz konusudur ve *inme* olayının farklı bir şekilde gerçekleşme ihtimali oldukça düşüktür. Bu ancak ifadenin belirttiği şekilde yapılabilir. Tarif edilen yapı değişmedikçe olay tekrarını ve geçerliğini koruyacaktır. Aşağıdaki örnek de yine bir yerin tarifini içermektedir.

(36) *Kible tarafındaki dağlara bu kapudan **gidilir**.* (7: 122b)

Bu derecede ele alınması gereken diğer ifade şekli yeterlidir. Yeterlik ifadeleri de gerçekleşim sıklıklarının fazla olabilmesi ile zamansal kapsamı oldukça geniştir. Bu bağlamda alışkanlık ve tekrardan daha fazla gerçekleşme olanakları olduğundan üçüncü derecede belirtilmesi uygun görülmüştür. Tabii bu yapının ihtimal, rica vs. fonksiyonları bu bağlamda ele alınmamaktadır. Bu yapı bir olayın her an gerçekleşme ihtimalini taşıyabileceği gibi olay hiç gerçekleşmemiş de olabilir. *Araba sürebilirim* ifadesi bir kişinin her zaman araba sürdüğü anlamına gelebildiği gibi araba sürmeyi bilen birinin hiç araba sürmemiş ya da çok az araba sürmüş olabileceğini de ifade edilir. Öyleki aşağıdaki örneklerde aynı yapı kullanılmasına rağmen hepsi üçüncü dereceyi yansıtmamaktadır.

(37) *Ammâ cemî'i kuvveti dallarına müstevlî olmuştur. Cümle şu'beleri üç yüz daldır. Ve her dalın cüssesi birer ve ikişer ve üçer âdem **dirâguş edebilir**, eyle kalındır.* (9: 105b)

Burada bir dalın özellikleri açıklanmaktadır. Açıklanan doğal bir yapı yani bir ağaç olduğundan *dirâguş edebilme* olayının zamansal kapsamı geniştir.

(38) *'Bak a Paşa, şimden gerü ne sen benim ehlim **olabilirsin** ve ne ben senin hatunun olurum.'* (5: 76b)

Bu örnekte aslında olumsuz yani bir olayın gerçekleşmemesi söz konusudur. *Ehl olabilme* olayının konuşma zamanından sonra gerçekleşmeyeceği bilgisi verilir.

(39) *Eğer kuşu bir nezâketle sayd edebilirsən bu bezâstende **kâr edebilirsən** demek işâretidir.* (1: 200a)

Bu ifade üçüncü derece örneği değildir. Yeterlik yapısı kullanılmıştır ama bir şarta karşılık olayın gerçekleşme ihtimalinden bahsedilir. Bu durumda her yeterlik yapısına ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

4.2.4. Dördüncü derece: Alışkanlık

Bitmemişliğin dördüncü derecesidir ve literatürde bir ismi olduğundan bundan sonraki dereceler o isimlerle verilecektir. Derecelendirme metoduna göre sayı numarası arttıkça kapsam daralmaktadır. Bu bağlamda olayların dördüncü derecede üçüncü dereceye göre gerçekleşme süreleri ya da sıklıkları azalmaktadır.

Alışkanlık (habitual) mikro olayların tekrarını bir yasaya benzer genelleştirme gibi sunmaktadır. *Ali saat sekizde okula gider*, ifadesinde olayın tekrarını en yüksek derecede verir yani Ali her gün bu olayı düzenli olarak tekrar etmektedir. *Ali nadiren lobide sigara içer*, ifadesinde yine geniş zaman (gnomic) yapısı korunmakla birlikte tekrarlanma bağlamında düşük bir derecededir. Buna karşılık, *iki kere iki dört eder*, ifadesi artık tekrar boyutundan çıkmış geniş zaman (gnomic) düzleminde en yüksek dereceye sahip olabilmektedir (Bernineto, Lenci 2012: 876). Bitmemişlik görünüşü işaretleyicisi olan zaman eklerini kesin sınırlarla görevlerini tayin etmek oldukça güçtür. Örneğin *-(X)r* geniş zaman eki ya da şimdiki zaman ekinin yalnızca bu görünüş türünü temsil edebileceği tespiti bazı örneklerde çürütülmektedir. Bu konuda Kibling (1960) ve Koschmieder (1953) aynı görüşü savunurlar. Kibling, “aktarılan hareketin tabiatı itibariyle anlık olması veya olmamasının” di’de bir öneminin olmadığını gösterir ve şu örneği verir: *odaya girdi uzun zaman ayna önünde durdu, sonra kendini yatağa fırlattı*. Kononov da *çok okudum, çok öğrendim, çok düşündüm, çok tahlil ettim*, cümlelerinin Rusça bitmemişlik biçimleri ile (çitala, uçlas’, dumala,

razmışlyala) ile çevrilmesi gerektiğini savunur. Kononov, yine dil biçiminin bir kerelik hareketleri gösterdiği gibi tekrarlanan hareketleri gösterdiğinin de altını çizer ve şu örnekle pekiştirir: *Ziya'yla kaç kere kahve içtik o çınarın altında* (Johanson 2016: 90-92). Bu yüzden tespitler yapılırken görünüş sistemini birden fazla işleyen çarklara sahip bir sistem gibi görmeye devam ederek bu bağlamda işaretleyicilerin, zarfların, kontekstin, nesnenin sisteme etkileri ve katkıları bir bütün içinde değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

(40) *Anıniçün hâlâ şerî'atdan taş koparanların boğazına **sekel taşı asarlar** yâhûd ta'zîr ederler, ol sekel taşın ma'nâ-yı dervîşânı budur.* (1: 149b)

Bu örnekte konuşma noktasından önce başlayan bir olayın konuşma noktasına kadar gerçekleşegelmiş olması söz konusudur. Bu olayı alışkanlık derecesinde görmenin kontekstsel bağlamı Musa peygamberin kıssasına dayanmaktadır. Bir olayın tekrarlanıp tekrarlanmadığına okuyucuyu ikna eden kimi zaman cümle işaretleyicileri kimi zaman zarflar kimi zaman kontekst olabilir. Dinsel kontekstin desteklediği ifadeler bu bağlamda güçlü ifadeler olabilirler.

Okuyucuya sezdirilmek istenen bilgiler ifadede kullanılan kelimelere de bağlı olabilir. Öyle ki aynı anlama gelen iki kelimedenden biri okuyucuyu daha çok ikna edebilir. Bu inandırıcılığın birçok parametresi vardır. Söz konusu örnekte ifadeyi inandırıcı kılan olayın bir peygamber kıssasına dayandırılması olabilir. Hakkında konuşulan milletin ve olayı aktaranın müslüman olması bir kontekstin farklı ve derin okumalarıdır. Bu sebeple *sekel taşı asmak* olayı dinsel arka planının da desteği ile tekrarlana gelmiş bir olay olduğu sezilmektedir.

4.2.4.1. İşaretleyicileri

Alışkanlık görünüşü bildiren ifadelerde genellikle aşağıda belirtilen işaretleyiciler kullanılmaktadır. Bu bağlamda *Seyahatnâme*'den örneklerle ekler gösterilecektir.

-(X)rdl: Gülsevin, İngilizcedeki *used to* kalıbının karşılığının *-(A)r-idi* olduğunu dile getirir. Bu yapıdaki ilk ekin zaman, ikinci ekin kip olduğu düşüncesinden hareketle söylenen *geniş zamanın hikayesi* adlandırmasını eleştirir ve *geçmiş zamanın terkedilmiş alışkanlık kipi* adını önerir (1997: 4). Geçmişte düzenli olarak yapılan alışkanlık durumu bu işaretleyici ile ifade edilmektedir.

Fiillerin semantik ayrımları Johanson’un deyişiyle *süreklilik ve kesintilik* boyutunda bir noktaya ışık tutar. *-Iyor(du)* ve *-mekte(ydi)* kesintisiz olarak yorumlanabilen süreklilik hissini ortaya koyabilmektedirler. Özellikle *-iyordu* ve *-irdi* ayrımı bu bağlamda değerlidir. Bu yapılarla ifade edilen olaylar arasında niteliksel fark yoktur; ama “iyordu; bakış açısını kapsayan bir süreklili[ği] (her zaman böyleydi) [belirtirken], irdi; olayları bir yeterliğin bazen ifade edilmesi (bazen öyle olabilir) biçiminde yorumla[yabilir]”. *Mütemadiyen, durmaksızın, boyuna, günden güne* vb. zarflar süreklilik vurguladığında genellikle *ir(di)* kullanılmadığına dikkat çekilir. Bu yapıyla vurgulu süreklilik ifadeleri kullanılır ama burada ‘tekrar’ yorumlanabilecek eylem öbeği söz konusudur. Bu nedenle sürekliliğin serinin kendisiyle değil dizinin her bir ögesiyle ilgili olduğu savunulur ve şu örnek verilir: *Tarlada çapa çapalarken, evde yemek pişirirken, derede çamaşır yıkarken durmaksızın şarkı çağırır* (YKK, Yaban, 43). Bu bağlamda her fiilin okumasının farklı olduğu söylenebilir. Örneğin *giyinmek* ‘bir kerelik’ ve ‘tekrar’ okumalarına sahiptir. *Bulunmak* bunlara sahip olduğu gibi süreklilik yorumuna da açıktır (2016: 149-151). Bu bağlamda eklerin yürüttükleri fonksiyonlara sığmayan anlam nüansları fiilin kendi öz anlamlarında gizlidir. Bu bağlamda kimi zaman ekler fiili, kimi zaman fiil ekleri yönlendirici pozisyonadadır. Tekrar bildirmede kullanılan bir eki, anlamı itibarıyla tekrarlanmaya müsait olmayan bir fiile getirmek bir değişim yaratmayacak tam tersi ifadeyi anlaşılmaz kılacaktır. Örneğin *ölürdü* ifadesinde dinleyici bunu mantıklı bulmadığı için arkasında farklı bir kontekst aramaya çalışacaktır. *Onu her gördüğünde bir kez daha ölürdü* cümlesinde sezdirilen hikâye ile ancak anlaşılır bir ifade olabilecektir.

Aşağıda *Seyahatnâme*’den bazı örnekler vardır:

(41) ...Serçeşme-i meddâhân Kurbânî Alîsi Hamza nâmında yeğâne-i asr idi. Ve meddâh Şerîf Çelebî Şâhnâme-i Firdevs[i]-i Tûsî'de gûyâ Firdevsî kendi idi kim firdevs melekleri gibi pençe-i âfitâb kıssasına oturup **hayrân kalırlardı**. (2: 228b)

(42) Mâh-ı temmûzda İslâmbol mukabelesinde İskender Çamlıca dağında **yaylalanırdı**. (2: 242b)

(43) Bir kaç kerre zamânımızda üç tuğlu vüzerâlara ber-vech-i arpalık **ihsân olunurdu**. (2: 242b)

-(X)rmIş: Bu yapının *meğ*er zarfı bile birleşimi ile aktardığı görünüş türü diğer alışkanlıklardan biraz farklıdır. Olay konuşma zamanından önce gerçekleştiği gibi *meğ*er zarfı yardımıyla olay daha da öncelenir.

(44) *Meğ*er gulâmlar Monla Mehemmed'i **bilirlermiş**. (5: 11b)

-m(X)ş: Aşağıdaki örnekte bağlam itibariyle tekrarlanan olaylar söz konusudur. Fakat bu olaylar yazarın aktarım yaptığı noktaya göre geçmişte kalmış ve devamlılık söz konusu olmadığı için *-mIş* işaretleyicisi ile aktarılmıştır.

(45) *Hukemâ-yı kudemâ yetmiş hâssasın yazmışlar*. *Ammâ çok nûş edenin dişlerin dökmüşler, demişler ve sahîh yazmışlar*. (2: 227a)

-mAdA: Köktekin, eylemin bir süre önce başladığını, içinde bulunulan anda devam ettiğini ve bir süre daha devam edeceğini belirten şimdiki zaman ekleri *-mAkta*, *-mAdA*'nın tarihî olarak Çağatayca kullanılmaya başlandığını, günümüzde hem konuşma hem de yazı dilinde sıklıkla kullanıldığını özetler (2001: 638). *-mAdA*, *-mAktA* eklerinin *-yor* ekinden ayrıldığı fark, hareketin mutlaka başlamış olduğu manasını vermesidir ve buna sebep olanın da bulunma eki *-DA*'dan kaynaklandığı bildirilir (Ergin 2000: 298). Aşağıdaki örneği kuvvetlendiren parça, cümlelerin

zarfıdır. Daima zarfı ile birleşen *-mAdA* işaretleyicisi olayı süreç hâlinde yansıtabilmektedir.

(46) *Eyle olur hânım Allâhu a'lem bu şehir-i Bitlis'in tâli'-i binâ-yı imâreti burc-ı akreb ve mirrîhde ve beyt-i nârîde bulunmuş gibi derûn-ı şehirde cellâd-ı mirrîh dâ'imâ kılıç urmadadır.* (5: 13a)

4.2.4.2. Etkenler

Aslında alışkanlık görünüşüne etki eden etmenler daha önceki bölümlerde belirtilen görünüş birleşenleridir. Tekrar olmaması için tüm bu birleşenlere dikkat çekilmeyecek ilginç bulunan bir kaç örneğe yer verilecektir.

Tekrar görünüşünde olduğu gibi alışkanlık görünüşünde de zarflar olayların tekrarı konusunda bilgiler sunar. Bu bilgilere kontekst ya da olayın niteliği de katılınca tekrarın ya da alışkanlığın ne kadar kuvvetli olduğu bilinecektir. Bazı bölümlerde her ne kadar *her gece* gibi düzenli gerçekleşim bildiren zarflar kullanılıyor olsa da olayların niteliklerinden dolayı okuyucu bunun tekrardan öteye gitmediğini sezinlemektedir. Bu bağlamda olayın kendisinin de ikna edici olması gerekmektedir.

(47) *Sene 1045 Ramazân-ı şerîfinin leyle-i kadrinde Ayasofya-i Kebîr'de her sene üç gece ihyâ olunup niçe bin âdem cem' olur.* (1: 68b)

Bu örnekte olayın gerçekleşme sebebi Ramazan ayındaki Kadir gecesidir. Olayın gerçekleşme sıklığı zarfla bildirilmektedir fakat yine de mevcut bilgilere göre bu bir ritüeldir ve bu bildirilen sıklığa inanılır. Her sene tekrar eden olay üç gecelik bir zaman dilimini kapsamaktadır.

Diğer bir husus ise yeterlik ifadesidir. İnsanlar yapabileceklerini ifade ederken *-abil-* yapısını kullandıkları gibi öncesinde deneyimlemişlerse ve daha sık yaptıkları bir eylemse geniş zaman ile de ifade edebilirler.

Sabahları erken kalkabilirim.

Sabahları erken kalkarım.

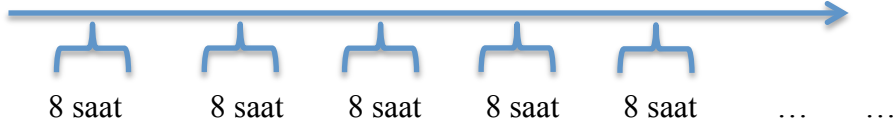
İkincisi hiç kuşkusuz çoktan deneyimlenerek alışkanlık hâline getirilmiş bir yapıdır. Birincisinde olay hiç gerçekleşmemiş bile olabilir. Bu bağlamda bu farkı aşağıdaki örnekte yeterlik ifadesiyle sorulan bir soruya geniş zaman ile cevap verilmesi ile görebiliriz.

(48) "*Kaç sâ'atde hatm-i şerîf edebilirsin*" dediler.

*Pâdişâh'ım sür'at etsem yedi sâ'atde ederim, ammâ lahn-i hafî ve lahn-i celî olmasın için ne ifrât ve ne tefrît olmadan sekiz sâ'atde inşâ'allâhu Ta'âlâ **hatm-i şerîf ederim**...* (1: 69a)

Evliyâ'ya kaç saatte hatim edebileceği soruluyor. Soru *-abil-* yapısı ile sorulmasına rağmen Evliyâ'nın cevabı *ederim* şeklinde oluyor. Her bir *hatm etme* olayını ne kadar sürebildiği bilgisi de ayrıca veriliyor. Evliyâ, cevabında söz konusu olayı daha önce belki de defalarca gerçekleştirdiğini ve hâlâ bunu yapabildiğini sezdirir bir ifade olması için geniş zamanı tercih etmiştir. Aynı yapı ile yani yeterlik ile cevap vermiş olsaydı bu onun bir işi yapabildiğini ama bunu özümseyecek kadar tecrübeye sahip olmadığı sonucuna vardıracabilirdi. Bu nedenle cevap cümlesi alışkanlık görünüşüne iyi bir örnektir.

Her bir *hatm-i şerîf etme* olayı ise 7-8 saatlik bir süreyi almaktadır. Bu bağlamda büyük tabloda eylemin zaman çizgisinde kişinin alışkanlığı (kimi zaman yeterliği) olacak kadar defalarca tekrarlandığı vurgulanıyor. Ayrıntıda ise her bir olayın kapsadığı zamana dikkat çekiliyor.

Şekil 4.2: *Hatm-i şerif etme* olayının zaman ekseninde sürelerle dağılımı.

4.2.4.3. Olumsuz Biçimi

Olumsuzluğun görünüş sistemi bağlamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusunda Aslan-Demir, “olumsuzluğun Türkçede kılınış modifikasyonuna yol açmadığı, basitçe eylemi olumsuzlukla nitelediği ve bu durumun, görünüş kategorisi üzerinde etkiler oluşturduğu”nu kabul eder. *Sandalyeye oturmadı* cümlesinde eylemle kritik sınıra ulaşma görünümünün olumsuzlanması söz konusuysa *üç haftadadır gelmiyor* cümlesindeyse olumsuzluğun, sınırlar arası bir durumun yokluğunu bildirdiği öne sürülür (2016: 110). Bir olayın gerçekleşmemesi aslında başka bir olayın gerçekleşmesine neden olmaktadır. Sandalyeye oturmayan kişi ya koltuğa oturmuştur ya da ayakta durmuştur. Bu bağlamda her olumsuz yapının paralelinde bir olumlu yapı olacaktır.

Olumsuzluk yapısı ayrıca bir üslûp özelliği olarak da karşımıza çıkar. Geçmişte yaşanan olayları geniş zaman eki ile aktarma ya da bir olayı tersinden ya da olumsuzuyla ifade etme metne renk veren üslûp özellikleridir.

(49) *Edirne'de merhûm olup na'ş-ı şerîfin Bursa'ya getirüp bu câmi'in sâhasında medfûndur, ammâ câmi'-i pür-envârı eyle rûhâniyyetli câmi'-i dilküşâdır kim âdem oğlanı şeb [u] rûz i 'tikâf niyyeti ile yatup kalkup taşra çıkacağı gelmez.* (2: 224b)

Bu örnekte caminin güzelliğinden dolayı insanlar camiden dışarı adımını atamamaktadırlar, dışarıya çıkmak istemezler. Söz konusu olay kuvvetli bir alışkanlığı göstermektense insanlarda genel temayülü ve güzelliğin insanlarda bıraktığı etkiyi anlatmaktadır. Burada ayrıca abartma yoluyla anlatıma dikkat çekme ve hareket getirme gayesi olduğundan güçlü bir alışkanlığın olamayacağı bellidir. Yine de bu olumsuzluk yapısı kendi içinde insanların camide kalmayı tercih ettikleri, buna olan temayüllerinin kuvvetli olduğu bilgisi de vardır.

Daha önce yeterlik yapısına değinilmiş, görünüş özelliklerinden bahsedilmişti. Bu yapının olumsuz formu bazı kontekstlerde farklı vurgulara sahip olabilir. Olumsuz hâlinde bir olayın zaman ekseninde hiçbir noktaya dokunmadığı hiçbir şekilde gerçekleşmediği vurgusu vardır. Çalışmada genel itibariyle bir olayın zaman ekseninde bir noktada gerçekleşimini ve bu noktada geçirdiği süreyi değerlendirmeye aldık. Aslında yine bir olayın zaman ekseninde hiçbir noktada gerçekleşmediğini ifade etmek ona sonsuz bir genişlik ve bitmemişlik vermektedir.

Her olumsuzluk durumu geniş bir bitmemişlik göstermeyebilir. Aşağıda aynı yapıya sahip farklı bağlamlarda kullanılmış cümleler var.

Mesleğim mühendislik, hayatta roman yazamam.

Domates kalmamış, bu yemeği yapamam.

İki cümlede yeterlik yapısı farklı bağlamlarda kullanılmıştır. Birinci cümlede olay zaman ekseninin hiçbir noktasında gerçekleşme ihtimali yoktur. İkincisinde ise o anki duruma bağlı bir olumsuzluk durumu söz konusudur ve bu durum çok hızlı değişerek olumluya dönebilir. Domates olunca yemek yapılabilir. Bu bağlamda olumsuz yapıların süremi konusunda da yorum getirilebilir. Geniş bir bitmemişlik söz konusu olabileceği gibi geçici anlık durumlar da söz konusu olabilecektir. Bu bağlamda olumsuzluğunda derecelendirilmesi mümkün olabilir.

(50) *El-hâsıl bin kadar ebyât-ı hüsnîyât ile mersiyesin tahrîr etsem güneşde zerre ve deryâda katre kadar hüsnîyât ve mersiyesin **tahrîr edemem**.* (5: 15a)

Alışkanlıklar her zaman olumlu yönleriyle ifade edilmeyebilirler. Aşağıda *süüd verme* olayı da bu olayı yapmadan önce bismillah deme ara olayı da her zaman gerçekleşmiştir.

(51) *Ben seni ceddin Hazret-i Muhammed'in himâyesine **saldım** ve ben sana aslâ âbdestsiz ve bismillâhsız **süüd vermedim**.* (5: 83a)

Diğer örnekler:

(52) *Belî sahihsiz. Ammâ iflâs ve ibtizâl ile geçen ömre ben ömür deyü **add etmem.***
(9: 43a)

(53) *"Seni beni yıldırak tavı olı canı(?) yasadandır" dedi, ya'nî hâşâ sümme hâşâ
hele bu sözü yazmağa **cür'et edemem...*** (7: 176b)

(54) *Hemân paşa buyurdular kim "Behey Evliyâm, ben bu ciğerpâreye **ağlamam.*** (3: 184a)

4.2.4.4. Alışkanlık ile Tekrar Arasındaki Fark

Beşinci dereceye geçmeden önce bu derecenin dördüncüden ayrılan yönleri üzerinde durmakta yarar olacaktır. Birbirine benzeyen ve karışan bazı noktalara sahip olmakla birlikte farklarının da belli olduğu iki derecedir alışkanlık ve tekrar.

Bu iki derece arasındaki farklar aşağıdaki gibi dört bağlamda ele alınmıştır. Burada bizim çalışmamızdan ayrılan en önemli nokta “tekrar”ın bir bitmişlik olarak değil bitmemişlik görünüşü olarak ele alınmasıdır.

	Bitmişlik- tekrar (Perfective-iterative)	Bitmemişlik-alışkanlık (Imperfective-habitual)
1. Tekrarlanabilirliğin belirlenebilmesi (Reiteration specifiability)	belirlenebilir	belirlenemez
2. Zamansal lokasyon (Temporal localization)	Sadece geçmiş ve gelecek zaman	Bütün zamanlar
3. Zaman çerçevesi (time-frame)	Sınırlandırma konusunda sıkı	Belirsiz sınırlandırma
4. Sınırlanabilirlik (determinability)	Sınırlandırılma potansiyeli var	sınırlandırılmaz

Tablo 4.1: Berninetto ve Lenci'nin alışkanlık ve tekrar arasında belirttiği farklar.

Kısaca tabloyu açıklamak gerekirse birinci özellik daha çok mikro olayların sayısal olarak belirlenebilmesi ile alakalıdır. *Ara sıra*, *sık sık* zarfları da mikro olayların sayılarını belirtememektedir. Aşağıdaki örneklerde belirtilen bir zaman aralığı söz konusudur fakat ikinci örnekle bu zarf uygunluk göstermemektedir:

Küçük Meryem 10 dakikadır ağlıyor.

* *Küçük Meryem 10 dakikadır ağlıyordu.*

Diğer bir nokta ise alışkanlık görünüşünün en iyi geçmiş zaman çerçevesinde incelenebileceğidir. Birçok dilde bitmişlik/bitmemişlik karşıtlığı gelecek zaman çerçevesinde işaretlenememektedir. Tekrar ve alışkanlık karşıtlığı da kontektsten çıkarılmaktadır. Zaman çerçevesi konusunda özellikle kullanılan zarflara dikkat çekilmiştir. Zamanı spesifik olarak daraltan/belirten zarfların uygun kullanım alanları değişmektedir. Bu bağlamda bitmişlik ve tekrar için zamanı sınırlandırabilen (1 Mayıs 2009 ile 31 Mart 2010 tarihleri arasında) zarflar daha uygundur. *Geçen yıl Can annesini sık sık/ara sıra ziyaret etti* cümlesindeki geçen yıl zarfı bitmişlik ve tekrar için sınırlandırılabilir, bu ziyaretlerin sayısı dahi sayılabilir. Bitmemişlik ve alışkanlık için durum farklıdır ve ziyaret olayı sayılandırılmayabilir (Berninetto, Lenci 2012: 853- 860). Bu tespitlerin çoğu söz konusu farkları belirtmek adına doğrudur. *Tekrar*, bitmemişlik başlığının en düşük derecesi konumundadır. Her iki aspektsel yapıda olayın başlama ve bitme işlemleri tamamlanabilir. Genellikle bitmemişlik görünüşünde olay gerçekleşir ve bittiği bilgisi kimi zaman kontektste verilir kimi zamansa hiç verilmez, dinleyicinin hayal dünyasına bırakılır. Fakat bu iki görünüş yapısında bir olayın birden fazla başlama ve bitişi düzenli olarak gerçekleşir. Yani bir olay tıpatıp aynısı olan alt olaylara bölünür ve düzenli olarak zaman ekseninin belirli noktalarında vuku bulur. Bu gerçekleşme sıklığı birini alışkanlık birini tekrar yapar. Lenci ve Berninetto'nun aksine her ikisi de sınırlandırılabilir. Olay sıklığının en az ve sınırlandırmanın en çok olduğu bakış açısında *tekrar* görünüşü vardır.

(55) *Halkı ekseriyyâ çuka ferâce ve bogasi hil'at giyerler.* (2: 246a)

O - R – K (alışkanlık)

Şekil 4.3: *Giymek* olayının zaman ekseninde gösterimi.

(56) *Kadıya senevî iki bin guruş hâsıl olur. Ba'zı zamân Bursa müvellâsına paşmaklık-bahâ ihsân olunur.* (2: 221b)

O - R – K (tekrar)

Şekil 4.4: *İhsân olmak* olayının zaman ekseninde gösterimi.

Art arda gelen iki örnek, aslında alışkanlık ile tekrar arasındaki ince çizgiye işaret ediyor. *Senelik ödeme* ve *ihsan olunma* olaylarının gerçekleşme sıklıkları arasındaki fark, cümlelerdeki zarflardan kendini belli etmektedir. *Senevî* düzenli bir eylemi desteklerken hemen akabinde zikredilen eylem bundan çok farklı bir periyoda sahip olamazdı; fakat yazar bu farklılığı bildirmek adına *bazı zaman* zarfı ile başlayarak bir sonraki eylemin kapsam derecesini düşürmüştür.

Bazı cümleler bitmişlik görünüşü işaretleyicisi ile yapılmış olsa da semantik bağlamı, cümlelerin diğer üyeleri sayesinde belli bir zamanda bitmemişliğe vurgu yapabilir. Zarfların bitmişlik derecesinin belirleyicilerinden biri olduğu ortadadır. Bu durumda aşağıdaki örnekte *daima* zarfının kuvvetli ifadesi olayın alışkanlık boyutunu kuvvetlendirir.

(57) *Zîrâ dâ'imâ anda yatmağı mu'tâd-ı te'eddüb etmişdim.* (5: 12b)

Bu ufak ayrımların gösteriminden sonra *tekrar* türü daha ayrıntılarıyla bir sonraki başlıkta açıklanacaktır.

4.2.5. Beşinci derece: Tekrar

Derecelendirmenin beşinci kısmını tekrar görünüşü (iterative) oluşturmaktadır. Tekrarın alışkanlıktan ayrımı çok kısa bahsedilmişti. Bu bölümde bu tür daha ayrıntılı açıklanacak ve bu bağlamda kendi içinde bir derecelendirme yapılacaktır.

Geniş zaman eki, alışkanlık derecesinde sık gerçekleşen olayları bildirdiği gibi aralıklı tekrarlanan eylemleri de ifade edebilmektedir: *Hulusi Bey bayramdan bayrama camiye gider* (Bilgegil 1963: 269). Belirli aralıklarla gerçekleşen olayların kendi içinde bir sıralaması yapılabilir. Birden fazla gerçekleşen her olayı tekrar ya da alışkanlık kategorisine koymak bitmemişlik derecelendirmesinde karmaşıklığa neden olacaktır. Bu derecelendirmede en önemli yol göstericiler yine zarflar, fiillerin kılınış özellikleri ve konteksttir.

Her bitmemişlik kendini bir zarfla kanıtlamayabilir ama olayların sıklıkları konusunda en güvenilir bilgiyi de yine onlar verir.

(58)...her birinde birer güne hâssa-i azîm olduğun ahâlî-i Bursa bilüp ehl [u] iyâlleriyle bu Eski Kaplıca kasabasına gelüp beşer onar gün âşinâlarının hânelerinde sâkin olup ehl [u] iyâlleriyle gûnâ-gûn ılıcalara girüp *cân sohbeti ederler*. (2: 227b)

Beşer onar gün zarfıyla aslında olayın kapsamının oldukça dar olduğu ve birkaç tekrarın dışına çok çıkılmadığı anlaşılır. Bu sebeptendir ki tekrar, bitmemişlik görünüşü kapsamında en düşük dereceye sahiptir.

Mikro olayların tekrarlı gerçekleştirmeleri zarflar yoluyla bildirildiği gibi bağlamdan da sezilebilir. Örneğin *dediler* şeklinde ifadesi mümkün olan aşağıdaki cümlede kullanılan *-(X)r* işaretleyicisi dikkat çekicidir.

(59) *Semerkand, Belh, Buhârâ ve Lûristan ve Moltan seyyâhları, böyle musanna‘ binâ-yı metin ve azîm hammâm görmedik, derler.* (2: 227b)

Burada görünüşsel nüansı ortaya koymak adına seçilmiş bir kip söz konusudur. Söz konusu hamam o kadar güzeldir ki bunu gören seyyahlar hamam hakkında yorum getirirler. Hamam aynı hamam olarak kalmaya devam ettiği sürece söz konusu yorum tekrara müsaittir. Burada dikkat çeken soru geçmişe dair bir iki kere söylenip geçilebilecek bir yorumun neden geçmiş zaman ile ifade edilmediğidir. *Dediler/derler* arasında hamamın güzelliğini derecelendiren bir semantik ayrım söz konusu olabilir. *Deme* olayının birden fazla kişi tarafından birçok defa yapıldığı hissini veren ifade ile olayın zaman eksenindeki yeri daha kapsayıcı hale getirilerek güzellik tasvirinin güçlendirilmesi sağlanmış olabilir. Bu güzellik belli ki kısa süreli bir etkiye sahip olmamıştır.

(60) *Her pâresi gûya billûr ve necef ü morandır. Elmaspâre gibi şa‘şa‘ası çeşm-i insânı hıyrelendirir.* (2: 230b)

Bu örnekte suyun insan gözüyle olan etkileşimi anlatılır. Su doğal bir varlıktır ve özellikleri değişmez. Burada anlatılan suyun kendisi değil suyun insan gözündeki etkisidir. Burada, *akmak* gibi suyun kendi kendine doğal bir hareketi söz konusu olsaydı bunu tekrar kapsamında ele alamazdık. Fakat söz konusu durum suyun hem kendi özelliğinden kaynaklanmakta hem de bunun için bir insan gözüne ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple su ile insan gözünün buluşmasıyla meydana gelecek bu olay ancak tekrarla sınırlandırılabilir bir olaydır.

4.2.5.1. Birinci Derece

Tekrar için yapılan derecelendirmeyi daha çok zarflar yönlendirmektedir. *Sabaha kadar, her gece* ve *her cuma* gibi zaman bildiren ifadeler olayların kaç defa gerçekleştiklerine dair farklı tekrarlar sunmaktadır. Bu tekrarların sıklıkları değişim gösterir ve bu da derecelendirme yoluna gidilmesine neden olmuştur. Bu bağlamda olayın tekrarı konusunda kontekst de bize zarflar kadar önemli veriler sağlayacaktır. Örneğin *her gece* kapsamlı bir zarf gibi görünse de bağlamdan bazen bir savaşıla

ilgili olduğu ya da belli bir duruma yönelik tekrar silsilesi olduğu sezilir. Bundan dolayı bağlama göre *her gece* ifadesi devamlılık konusunda şüphe uyandırabilir.

(61) *Her şeb böyle deyüp **nevbet beklerler**.* (2: 246a)

(62) *...yiğit ma'zûlcü askerîleri var kim dirlikde alâkaları yokdur, yine kal'ada her gece **pâsbânlık ve nighbânlık ederler**.* (7: 36a)

Aşağıdaki durumun *alışkanlık* olmamasının sebebi belli bir mevsimle sınırlandırılmış olmasıdır. Bağlamda kış aylarından bahsedilmektedir ve bu nedenle söz konusu olay tekrarlanmış bir olayın ötesine taşınamamaktadır.

(63) *...ammâ her gün atlar binüp kar ve boranlar söküp Rahova yolların ve Kefender kal'ası yollarının karın söküp hânın ve gayrının çiftliklerine uğrayup ba'zı ta'âmlar tenâvül edüp yine şehre **gelirdim**.* (5: 12a)

4.2.5.2. İkinci Derece

Bu bölümde mikro olaylar arasındaki zaman aralığı artar, gerçekleşme sıklığı azalır. Bunun yanında bu olayların devamlılığı konusunda net ve kesin bir sezdiriliş yoktur.

(64) *Haftada iki kerre mukâbele-i Mevlânâ olup cümle ehibbâ vü dûstân cem' olup ders-i Mevlânâ'ya hâzır olup semâ'-ı safâdan sonra çemenzâr sahrâsında cavk cavk dilârâ ve üftâdeler **zevk u safâ ederler**.* (2: 229a)

(65) *Ve her cum'a gicesi pilav, zerde ve yahni **tevzî' ederler**.* (2: 252a)

(66) *...bu Eski Kaplıca kasabasına gelüp beşer onar gün âşinâlarının hânelerinde sâkin olup ehl [u] iyâlleriyle gûnâ-gûn ılıcalara girüp **cân sohbeti ederler**.* (2: 227b)

(67) *Bunda üç bin kadar gilmân-ı hâssa şeb [u] rûz ilme meşgûllerdir ve halîfeleri ve yedi dersiâmları ve cenâbınız dahi haftada iki kerre bunda **ders dersiniz**.* (1: 71)

(68) *Her hafta âşikân anda cem' olup kahve **nûş ederler**, zîrâ cânib-i erba'ası kah-vehâneler ve çârsû-yı bâzârdır.* (9: 47a)

(69) ...şehir kadıları her Cum'a hutbeyi kılıç ile **tilâvet eder** ve ol feth günü mahpûs-hânenen binden mütecâviz ümmeti Muhammed esîrleri çıkup... (7: 10b)

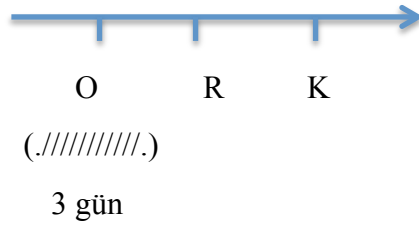
(70) Ammâ anlar yılda bir kerre olur, ammâ bu Nâzlı bâzârı her hafta olup anlardan ziyâde **kâr olur**. (9: 47a)

(71) Ve yeniçeri serdârı ve hâs hâkimi dahi her cum'a bunda **hâzır olurlar**, zîrâ gavgâ ve nizâ' eksik değildir. (9: 92a)

4.2.5.3. Üçüncü Derece

Bu derecede artık olayın gerçekleşme sıklığı oldukça daralır. Zaman daralır ve olay sayısı da azalmaktadır.

(72) Bir kerre Yıldırım Hân, cümle ulemâya gazab edüp cümlesin bir dama doldurup âteşe yakmak ister, üç gün üç gece niçe bin âdem **ricâ eder**, ricâları kabûl olmayup ulemâ yakmağa dağlar gibi odun yığılmada. (1: 210b)

Şekil 4.5: Ricâ etmek olayının zaman ekseninde gösterimi.

Ricâ etme olayı üç günlük bir zamana sıkıştırılmıştır ve zaman diliminde olayın tekrar silsilesi gözlemlenir.

(73) Ol asrdan berü her şeb ikişer yüz âdem bölükbaşuları ve çavuşlarıyla tâ sabâha dek dîdebân ve nîgehbân ve gafîrlik edüp ba'de't-tabl ve nefîr nevbetciler **feryâd ederler**. (2: 246a)

Şekil 4.6: Feryâd etme olayının zaman ekseninde gösterimi.

Yukarıdaki örnekte zaman dilimi daha darlaşır ve bir gecelik bir süreyi kapsar. Bu gece süresince olaylar tekrarlanagelmiş sabah olunca son bulmuştur.

4.2.5.4. Dördüncü Derece

Bu derecede zarflar ile belli edilmiş bir bilgi olmayabilir. Fiillerin anlamlarından, kılınış özelliklerinden tekrarlı bir yapı olup olmadıkları yorumu getirilebilir. Hatta bazılarının ancak birkaç tekrarla sınırlı kalabilecekleri anlaşılabılır. *Feryat etme* olayını buna örnek gösterebiliriz.

(74) ...âşık-ı cân vakt-i Şâfi'î'de hammâma giderken bu cısr mahallinde bir sadâ zâhir olup "Çıkayım mı, varayım mı" deyü **feryâd eder**. (2: 229a)

Aşağıdaki örnekte gerçekleşme sayısı verilmiştir:

(75) Birkaç kerre acele ile mezkûr kol **işâret eder**. (5: 11b)

4.2.6. Altıncı derece: Süreç

Bu bölümde olaylar gerçekleşirken yansıtılmaya çalışılır ve odaklık en yüksek bu türde gözlemlenmektedir. Süreç görünüşünün (progressive) diğer derecelerden, alışkanlık ve tekrardan farkı, zaman ekseninde birden fazla gerçekleşim göstermiyor olmasıdır. Tek gerçekleşim üzerine odaklanılmıştır ve burada olay tam gerçekleşirken aktarılmaktadır.

Modern Türkçede bu görünüş türünün en belirgin işaretleyicisi *-yor* ekidir. Erguvanlı-Taylan'ın incelemelerinde bu ek bir progresif aspekt işaretleyicisidir ve durum bildiren ve bildirmeyen fiillerle uygunluk gösterdiğine vurgu yapılır:

Annesine benziyor.

O sekiz dil biliyor.

Diğer bir özellik ise telik olayların sonuçsal safhasına odaklanmasıdır:

Binanın kapısında PTT yazıyor. (1992: 160)

Seyahatnâme'de şimdiki zaman genellikle *-mAdA* ve *-(X)r* ekleri ile kimi zaman *-yor* ile karşılanmaktadır. Bu görünüş türü yüksek odaklık göstermektedir. Gerçekleşme anına yaklaşır ve o anın süresi bu görünüş türünde önem kazanır.

(76) *Bire meded Tatar'ı kovalım, fursat bizimdir" deyü taburlarından alarka olmağa cür'et edüp üzerimize küffâr geldikçe Tatar alak bulak gerü gerü **gıtmede**.* (7: 114a)

(77) *Ey nedîm Hasan Cenâb-ı İzzet seni sa'âdet-i dâreynde mesrûr [u] şâdân eyleye. Zîrâ sen dünyâda mahzûn kalbleri dil-şâd, vîrân gönülleri **âbâd etmedesin**.* (1: 211a)

(78) *"Nihâyeti tâ Bahr-i Harez'e **varır**" deyü yine Maskov esîrleri haber verdiler.* (7: 115b)

(79) *Sultânım, bu devlet-i Âl-i Osmân'ın bir yanı Venedik tarafından **oyuluyor** dedim.* (5: 32a)

(80) *İlâ hâze'l-ân Bursa ma'mûr [u] âbâdân **olmadadır**.* (2: 222b)

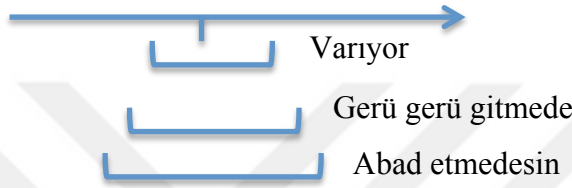
Konuşma anında gerçekleşen olayın aktarımında zamansal noktalar birleşecektir. Konuşma, olay ve referans noktaları zaman ekseninde birbirlerine yaklaşırlar. Bu noktada gerçekleşen olay daha dar ya da daha geniş bir kapsamda geçerlik gösterebilir. Yüksek odaklı süreç görünüşünde O, R, K noktalarını genel itibarıyla zaman ekseninde aynı noktada yer alıyormuşçasına yakın göstermek mümkündür. Olay, konuşucunun konuştuğu anda gerçekleşir ve atıf da o noktadadır.

Şekil 4.7: Yüksek odaklı süreç görünüşünde O-R-K gösterimi.

Fakat olayların etki ettikleri alan yani konuşma noktasının önünde ya da arkasında gerçekleşegelen ya da gerçekleşemeye bir müddet daha devam eden olaylar olabilir. Öyleki bazı olaylar zaten gerçekleşmekteyken sadece olayın aktarılması,

konuşulması yani kelime düzlemine aktarılması daha sonra olmuş olabilir. Örneğin yukarıdaki örneklerde *âbâd etme* (77) olayı belli konuşma noktasından önce başlar ve devam da edebilir. Bu süreler belirsizdir. Hemen ardından gelen cümledeki *varmak* (76) ise bir mekâna varma anlamındadır ve bu işin süresi bir öncekine göre dar bir kapsama sahiptir ve konuşma noktasından öncesi ve sonrası itibariyle sınırlıdır. İlk üç örneği karşılaştırsak şöyle bir gösterge çıkacaktır.

Şekil 4.8: Üç olayın zaman ekseninde kapsamsal farkının gösterimi.

(81) "Sen bin elli Muharrem'inin yevm-i aşûrasında gâ'ib olduğun leyle-i mübârekede niçe ed'îye-i mü'essire tilâvet edüp ve sûre-i innâ a'teynâ'yı bin kerre kırâ'at edüp ol gice vâkı'amda seni **görürüm**. (2: 241a)

(82) Bursa'da Emîr Sultân hazretlerin ziyâret edüp rûhâniyyetinden istimdâd taleb {idüp} seyâhat ricâ edüp **bükâ ederdin** ve ol gice bana niçe kibâr-ı evliyâullahlar ricâ edüp senin seyâhata gitmen için izin **taleb etdiler**... (2: 241a)

Buradaki ana olay kendi içinde mikro olaylarını barındırır ve bu, ana olayın sürecini uzatmaktadır. Gerçekleşen alt olaylar *görme* olayını tamamlar. Görülen bir rüyanın anlatıldığı bölümde sırasıyla görülenler aktarılmaktadır. Bu rüya kapsamında gerçekleşen olaylar tamamlanınca *görme* olayı da tamamlanacaktır. Süreçte aktarılan kapsamlı bir olay söz konusudur: Gör- **[(bükâ et- , (taleb et-)...]** Söz konusu örnekteki *görürüm* aslında tüm paragrafta hâkim olan geçmiş zaman çekim silsilesini bozmuş ve *rüyamda gördüm* şeklinde ifade edilmemiştir. Cümlelerin hemen devamında rüyada gerçekleşenler anlatılır. Birçok olay bu rüya kapsamında gerçekleşir ve hepsi *-dl* morfemiyle işaretlenir. Bu olayların ana başlığı olan *görme* kapsayıcı fiil olarak süremi uzatılmıştır.

Şekil 4.9: Kapsayıcı fiil gösterimi.

Süreç şimdi olduğu gibi geçmişte gerçekleşen olayların da süremini vurgulayabilir. Burada fark olay noktası referans noktasından sonraya çekilir. Burada geçmişteki bir olay süreç hâlinde yansıtılmaya çalışılır. Modern Türkçeden şu iki örneği verebiliriz:

Gençken kitap okuyordum. (alışkanlık)

Odada kitap okuyordum. (süreç)

Birincisinde belirli aralıklarla gerçekleşen olaylar serisi söz konusudur. Diğerinde bir serinin bir parçası değil bağımsız bir olay aktarılmaktadır. Aşağıdaki örnekte de her ne kadar alışkanlık görünüşü işaretleyicisi yer almış olsa da olay zaman ekseninde bir kez ve süreci vurgulanarak gerçekleşmiştir, alışkanlık bildirmez.

(83) ... *ammâ yine hânın ve beğlerin sohbetlerinde, "Haydar Ağa'yı şöyle çaldık, şöyle urduk, şöyle urdu" deyü niçe zamân dillerinde dâsitân olup, "Melek Ahmed Paşa'yı bu şehre seksen bin askerle getiren ol Haydar değil miydi? Buldu cezâsın" derlerdi.* (5: 10a)

-(X)rd(X)m morfemi daha önce alışkanlık kullanımı bağlamında ele alınmıştı. Geçmişte alışkanlık değeri kazanmış eylemlerin ifadesinde kullanılan morfemlerden biridir. Bu alışkanlık görevi dışında “tekrar” söz konusu olmaksızın süreci vurgulamak için de kullanılır. Örneğin şu cümle alışkanlık bildirir:

(84) *Cânım Paşa, sen gâyet mu‘abbirsin. Babam Gazi Murâd Hân ba‘zı vâkı‘aların sana ta‘bîr etdirir idi.* (5: 75b)

Bu cümle ise süreci vurgulamaktadır:

(85) *Ol on bin aded altuna on bin altun dahi zamm edüp kendü yetîm ve yetîmelerine ve cümle huddâmlarına versin' deyü Cevher Ağa ile **haber gönderüp** imâmın karısın tâ Bâğçekapusu'na dek **götürdüklerin** pençereden **nazar ederdim**.* (5: 76a)

Daha önce kapsayıcı olay ifadesi geçmişti. Bir olayın başka mikro olayları kapsayacak şekilde gerçekleşimi söz konusu olabilmektedir. Örnekteki *nazar etme* olayı bir defa gerçekleşen ve alt olayları ile süreçte aktarılan bir olaydır. Alt olaylar ise *haber göndermek* ve *götürmektir*: Nazar et- [(h. gönder- , (götür-)...]*Nazar etmenin* başlangıcı ya *haber gönderme* olayı ile aynı anda ya da ondan önce başlaması mümkündür. Bitimi için de yine aynı şey söylenebilir, *götürmek* ile tamamlanmış olması muhtemeldir. Olayın kapsayıcılık derecesini bu tarz yan olaylar değiştirebilecekken mekânlarda buna etki edebilir. Her ne kadar o anki mekân gözlemlenemiyor olsa da *Bâğçekapusu'na dek* kullanımı *götürmek* olayını sınırlar ve doğal olarak *nazar etme* olayına da bu kısıtlama yansır.

Yazar gördüğü bir kesiti aktarırken mevcut olayı progresif olarak aktarabilir. Çünkü burada durum yazarın gördüğü kadarıyla sınırlıdır ve bu sınırlar içerisinde olay aktif bir şekilde gerçekleşmektedir:

(86) *...çıkarken gördüm ki cümle nöbetçiler hâb-âlûd **yatırlar**.* (5: 13b)

Yine başka bir olay kesiti “kaçıyorduk” şu şekilde verilmiştir:

(87) *Bizler üç kişi kalup atlara havfımızdan teklîf-i mâlâ-yutâk edüp dolu dizgin seğirdüp Van deryâsı kenârınca **kaçardık**.* (5: 14a)

Evliyâ bazı olayları şu an yaşanıyor muşçasına aktarır. Mevcut olayı bu şekilde daha canlı kılmakta okuyucunun dikkatini de çekmektedir. Bu bağlamda kişilerin sözlerine dolaysız aktarımla yer verilmektedir.

(88) "*Vallâhi efendim, Boynueğri Mehmed Paşa gibi rüsvây-ı âm u bednâm olur, zîrâ, sizin henüz Bitlis şehrinde kırdığınız beş on bin âdemlerin kanları kurumadan bu azilde ne cür'etdir kim Bitlis'e gidem **dersiz**?*" deyince... (5: 14b)

(89) "*Buyurun sizi sa'âdetlü Pâdişâh **ister***" deyü elimden yapışup... (1: 69a)

Olay sürecinin vurgulandığını anlatan en iyi işaretlerden biri söz konusu olayın bir önceki ve sonraki cümlelerinin *-dI* ya da *-muş* ekleriyle tamamlanmasıdır. Örneğin aşağıdaki cümle paragraftaki *-ArdI* işaretleyicisinin yer aldığı bölümdür. Karşıdan karşıya geçiş sürecinin hemen ardından gelen cümlede İstanbul'a varıldığını (İslâmbol'a dâhil olduk) öğreniriz. Dâhil olma noktasının tamamlanması için gerçekleşen ve süreci vurgulanan olay *ubur etmek* olmuştur. *Ubur etme, dâhil olmak* olayına nazaran zaman ekseninde daha fazla noktayı kapsamaktadır.

(90) *Anı ziyâret edüp bâğçe üstâdından atlar alup cümle refiklerimiz ile süvâr olup leb-i deryâ ile temâşâ ederken esbâb-ı iskâlimiz olan gemi dahi kürek çekerek **ubûr ederdî**. Hakîr dahi bin elli Saferü'l-muzafferinin yigirmi beşinci günü Belde-i Tayyibe ya 'nî İslâmbol'a dâhil olduk.* (2: 241a)

Bu görünüş türünün işaretleyicilerinden biri de zarf fiil ve fiil birleşimi ile oluşan *-Up dUr* yapısıdır. Bu yapı olayın beklenenden daha fazla süreye yayılarak gerçekleştiğini göstermektedir. Olay referans noktasından önce gerçekleşir fakat olay ve referans zamanı arasında gerçekleşen olayların süremi net bilinmemekle birlikte kısa olmadığı sezilir.

(91) *Bu çavuşbaşı, Hasan Paşa'yı görüp aslâ yerinden zerre kadar hareket etmeyüp dahi ziyâde ayağın **uzadup durdu**.* (5: 7a)

(92) *Hakkâ ki amber râyihası şemm olundu. Ve hâlâ bu şehri harâb içre böyle niçe yüz aded câmi'ler **harâb olup dur[ur]**.* (7: 138b)

4.3. Hal Türlerine Göre Bitmemişlik

Hal türü, bitmişlik görünüşü incelenmesinde anahtar rol olarak ele alınmıştı. Bitmemişlik konseptinde derecelendirme yöntemi ana iskeleti oluşturmuştur. İlk bölümde kısaca değinilen hal türleri bölümü dışında *sürerlik*, *sonuçsallık*, *yaklaşma plan-niyet*, *gelecek* gibi literatürde ele alınmayan yeni başlıklar bitmişlik kategorisinde eklenmiştir. Bu bölümde ise derecelendirme yöntemi kullanılmış ve olayların kapsadıkları süreçler vurgulanırken fiilin hal türüne değinilmemiştir; çünkü bitmemişlik tespitinde anahtar rol oynamamaktadır. Her ne kadar yönlendirici bir rol sahibi olmasa da bitmemişlik bağlamında belli başlı hal türlerine yer verilerek bu kategoriye farklı bakış açısından bakmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda sadece durum, tamamlama ve etkinlik türlerine örnekler gösterilecektir.

Durum

Bu tür belli bir süreci sezdirerek durumu belirtmektedir. Bu, fiilin semantik özellikleri ile tespit edilmiştir. Bu bağlamda *sevinçli kalmak* ya da *hayran kalmak* durum bildiren fiillerdir ve bitmemişlik görünüşü ile de uyumluluk göstermektedir.

(93) *Her ıydeynde ve donanmalarda azîm şâdmânlar olur.* (2: 223a)

(94) *...bu şehre nazar olunsa dâmen-i Cebel-i Ruhbân'da rasâs-ı nîl-gûn ile zeyn olmuş şems-i âteş-tâbın şu'lesi bu şehre pertev urdukda hân ve hammâm ve mesâcid ve câmi'-i selâtînlerin ve gayrı hayrat [u] hasenâtların ve yine kurşum örtülü sûk-ı sultânîlerin kat-ender-kat zeyn olduğun âdem görünce hayrân kalır.* (2: 223b)

Caminin görünümünü gözleyen seyyah aşağıdaki gibi bir betimlemeye başvurmuştur:

(95) *Yeşil Câmi nâmıyla müsemmâ olmasının aslı, cümle kıbâbları ve bir tabaka minâresi tâci cümle yeşil Kâşî çîn(i) ile mestûr olup zümrüd-i üstüvân gibi âfitâb şu'lesinden şa'sa'a urur, anınçün Yeşil İmâret derler.* (2: 224b)

Bazı durumlarda kritik sınırın aşımından önceki bir hazırlık aşamasından bahsedilir. Aşamalı bir süreçten sonra kritik sınır için yeterli zemin sağlanır. Bu yeterlik sonrası kritik sınır aşılar ve olay durağan halde devamlılığını gösterir.

(96) *Bu nâm ile müsemâm olmasının sebebi oldur kim Ayasofya'dan bitrîk ve râhibler riyâzat ile tayerân edüp bu cebelde meks edüp sâkin olurlardı.* (2: 229b)

1.aşama: tayerân et- / 2.aşama: meks et- / kritik sınır: sâkin ol- / süreç: sakinlik

(97) *Hakîr eyitdim: "Vallâhi sultânım! Yigirmi yıldan berü kesret-i seyâhatden sehel hâtırında kalmış" dedim.* (5: 32a)

Hatırda kalma ön sınırlı bir fiildir ve aynı zamanda bitmişlik bildiren bir işaretleyici almıştır. Semantik bağlamda *hatırda kalma* kritik sınırdan sonra süreçte gözlenir. Örneğin ön sınırlı *yatmak* eyleminin kullanıldığı her durumda olayın süreçte gözlemlendiği iddia edilemez; fakat bu örnekte kontekstsel ilişkide bitmemişlik görünüşü hâkimdir çünkü *hatırda kalma* olayının devam ettiği sezilir.

Tamamlama

Kritik ön sınırı aşıldıktan sonra da olayın devamlık gösterdiği semantik bağlamdan sezilir. Aşağıdaki örnekte büyük bir *cemiyet olma* olayı senede bir defa tamamlanmaktadır. Söz konusu zarf ile olayın tekrarlı olduğu da anlaşılmaktadır.

(98) *Ve eşcâr-ı müsmirrâtı ve gayrı müsmirresi ve ezhâr-ı bî-pâyânı, bâ-husus dıraht-ı şükûfe-i erguvânı firâvân olur kim senede bir kerre Emîr Sultân hazretlerinin "Erguvan Cem'iyeti" faslı olup cemî'î diyârdan deryâ-misâl âdem cem' olup bir cem'iyet-i kübrâ olur.* (2: 223b)

Etkinlik

Bu tür, süreçte gözlemlendiği gibi hal türü itibariyle aktiviteyi vurgulamaktadır. *Ziya verme*, bitmiş bir eylem olarak ele alınmamıştır. Bir yapının özellikleri anlatıldığından devamlı olacağı bu bağlamda bellidir.

(99) *Her kubbenin alemleri, şems-i afitâb gibi ziyâ verir.* (2: 223b)

Bu yapıda diğer örnekler şöyle verilebilir:

(100) *Herkes savma'asından imâma iktidâ edüp ibâdet ederler.* (2: 224a)

(101) *Cümle Nakşivân ve Şirvân ve Lahicân ve Isfahân-ı nısf-ı cihândan gelen Acem sevdâgeri cümle bunda meks ederler.* (2: 226a)

(102) *"Ey fakîr Evliyâ sen bu diyârda n'ışlersin?" dedikde cânım dişime alup... (5: 13a)*

4.4. Şarta Bağlı Bitmemişlik

Bazı olayların kapsamı bazı kontekstlerde bir şarta, duruma ya da öncesinde gelişmesi beklenen bir olaya bağlı olabilir ve bu kapsamın genişlemesi her zaman mümkündür. Bu imkânın ne derece olduğu bazı yerlerde okuyucuya bırakılsa da kimi yerlerde yazar tarafından direkt sınırlamalar ve şartlar getirilir. Şart aşılsa olay zaman eksenine yayılır ya da bazı durumlarda ise yayılma ihtimalini yazar okuyucuya sadece sezdirir. Ana olay bazı mikro olayların gerçekleşme şartına bağlanmıştır.

(103) *Cümle (---) aded medârisi bânîsiyle ve pâyesi ve mahallesiyle tavsîf ve tahrîr eylesek bir tomar olur.* (2: 225b)

Bu örnekte *tomar olma* zaten kesinleşmiş bir kapsama sahiptir fakat *tavsîf ve tahrir eyleme* ara olayı gerçekleşmesi durumunda bu kapsam kendini zaman ekseninde gösterecektir.

(104) *Zîrâ havzda eprimiş vücûd taşra sovuksa emraz-ı muhtelifeler hâsıl eder.* (2: 227a)

Oluşacak bazı durumlar karşısında gerçekleşme ihtimalinin olduğu olaylar meydana gelirken yine bir şarta bağlılık vardır. Bu örnekte olduğu gibi koşul, vücudun soğukta kalmasıdır. Sonuç ise soğukun çeşitli hastalıkları meydana getirecek olmasıdır.

Şart durumlarında bir olayın hemen ardından ana olayın gerçekleşmiş olması söz konusudur. Bu silsilede sırayla gelişen olaylardan birincisinin iç süresi ana olaydan muhakkak ki azdır ve birinci olay ana olayın gerçekleşmesinin temelini ve hazırlığını oluşturur.

Şart durumuna diğer örnekler:

(105) *Ve Bursa şehrinin cemî'î tarîk-ı âmları çakmak taşıyla döşenmiş pâk şâhrâhlardır kim bu dahi bu gûne kaldırımıyla meşhûrdur ammâ el'iyâzen billah kaldırımı çakmak taşı olmağıla at ayağı tayansa elbette **zîr [ü] zeber olur.*** (2: 228b)

(106) *...rûy-ı zemîne kilid urmuşdur kim vech-i arza zelzele vâkı' oldukda bu dağlar mismâr gibi zemîni **zabt eder.*** (2: 229b)

(107) *Ol taşa bir âdem dokunsa ırğalanır, Lenduhâ atdı **derler.*** (2: 230b)

(108) *Ve ser-i sa'âdetleri mahallinde yeşil imâme-i Hüseyinî ile bir mehâbet [u] salâbet üzre âsûdedirler kim âdem bu âsitâneye girdikde berk-i hazân gibi dir dir **ditrer.*** (2: 238b)

(109) *Ta'addî ile zabt olunsa senevî otuz bin guruş dutar... Nâ-mevcûd bulunsalar ze'âmet [ü] timarları âhara **tevcîh olur.*** (2: 249a)

(110) *Evliyâ sen elem çekme, lâkin eğer sen ölürsen, hazînedâr sağ kalırsa hazînedârı **öldürürüm.*** (5: 79b)

(111) ...*bu hâl üzre ma'sûmların kanyla her gün havzı pür edüp girirsen bu cüzâm zahmetinden **halâs olursun***" dedikde... (1: 13a)

4.5. Gelecekte Bitmemişlik

Gelecek konusuna bitmişlik kategorisinde de yer verilmişti. Olaylar geçmişte bitmişlik-bitmemişlik gösterebildikleri gibi gelecekte yani konuşma zamanından sonra da aynı karşıtlıkta varlık gösterebilirler. Bazı kontekstlerde olayın her zaman gerçekleşeceğine dair kesin bir inanç ve kanıt olmayabilir ve bu durumda olay **O** şeklinde gösterilecektir. Olaylar konuşma zamanından önce olduğu gibi sonrasında da gelişimleri sırasında süreç gösterebilirler. İşte bu zamansal dilimde süreç gösteren olaylara bu bölümde yer verilecektir.

Bitmemişlik görünüşünün karakteristik işaretleyicisi $-(X)r$ farklı fonksiyonlarda da ortaya çıkar. Konuşma noktasından hemen sonra ya da çok sonra gerçekleşeceği işaret edilen olaylar zaman ekseninde belli bir süreyi kapsayabilirler ya da tipik bir bitmişlik özelliği gösterebilirler. Burada söz konusu morfem ile kurulan K-R-O sıralamasına dikkat çekilecektir. Bu sıralamada olayın atfı konuşma zamanından sonraya yapılır ve olay gelecekte bir noktada gerçekleşir. Gelecek aslında okuyucu için bir bilinmezliktir. Olayın ne zaman gerçekleşeceğine ve ne kadar süreceğine dair belirsizlikler onu bitmemişlik kategorisine yaklaştırmaktadır. Bu bağlamda olay kritik sınırını aşmaz.

Bu bağlamda dilek-temenni, ihtimal, tahmin bildiren cümlelerden örnek verilebilir.

(112) *Ey birâder, bunlar bizim izimiz gördüler, bunlar bize de **gelirler***. (2: 13b)

Bu örnekte izlerinin belli olduğu ve söz konusu grubun *gelme* olayını konuştukları andan itibaren yapmaya başladıkları sezdirilir. Buna benzer aşağıdaki örnekler verilebilir:

(113) *Bursa üzre gelirken Hazret-i Emîr'e derler kim: "Sultânım, Bursa üzre bâğî geliyor. Ahvâl-i fukarâ neye **müncer olur**" derler. (2: 238b)*

(114) *'Biz bu avrati tâ pâdişâha dek **götürürüz.**' (5: 76a)*

Aşağıdaki kontekste Gülâbî Ağa yeniçerinin peşinden gitmektedir ve yeniçeri Gülâbî Ağa'yı bir pîre götüreceğini burada çileye girip dünya kelamı etmemesi gerektiğini tembihler. Buradaki *götürürüm* şimdiki zamana işaret etmemekte ve konuşma anından sonraki bir zamana atıf yapmaktadır. Ardından gelen *gösterir* aynı şekilde *gösterecek* şeklinde ifade edilebilir.

(115) *Ammâ seni bir pîre **götürürüm**, içeri girüp selâm verüp sana dediğim köşede kırk gün çille-i merdân çeküp otur... Görelim âyîne-i devrân ne sûret gösterir. (1: 38a)*

Durum bildiren ifadelerde bitmemişlik daha kolay vurgulanabilir. Çünkü bu durumlar belli bir süreci takip edeceklerdir.

(116) *"İsmâ'îl Paşa karındaşım, aşk olsun ve beni öldürmeğe niyyet etmişsin. Gazân kutlu **olacak ola.** (5: 184b)*

Olay konuşma noktasından itibaren başlayacaktır ve ne kadar süreceği bu bağlamda belli değildir.

SONUÇ

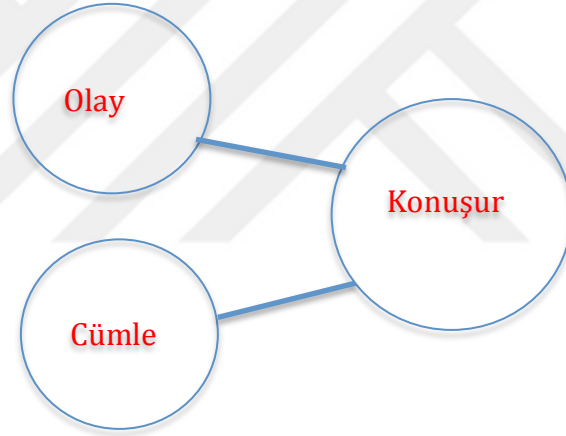
Zaman, yüzyıllardır tartışılan ve tartışılmaya devam edilecek bir kavramdır. Zamanın dildeki ifadesi, farklı argümanları bir araya getirir ve kusursuz bir sistem oluşturur. Mükemmel işleyen karmaşık sistemleri inceleme ve betimleme komplike bir açıklamayı beraberinde getirir. Bu sistem birden fazla işleyiş şekline sahiptir ve her bir şekil farklı parametrelerle değişik bir yol kullanarak sistemi tamamlayan öğelerden biri olur. Zamanın ifadesini tamamlayıcı rol oynayan bu işleyiş şekillerinden biri aspekt yani görünüştür. Görünüş, zamana açılan farklı bir pencere, ona yönlendirilen bir yaklaşım ve zaman denilen büyük sistemi açıklamaya çalışan alt bir mekanizma gibidir. Bu mekanizmanın her bir üyesi dil düzleminde zamana dair bilgiler verir. Bu üyeler fazladır ve her birinin bir diğeriyle etkileşimi farklı bilgileri ortaya koyar. Görünüş mekanizması bu çalışmada incelenmiş ve sistemin her bir işleyişi tanımlanmaya ve örneklendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada iki hedef gerçekleştirilmiştir:

- 1- Görünüş kategorisine yeni bir yorum getirilmiştir.
- 2- Farklı anlatım türlerine sahip Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâmesi* dilbilimsel açıdan görünüş kategorisi çerçevesinde incelenmiştir.

Çalışmamızda metin inceleme kısmına geçmeden önce teorik açıdan görünüş kategorisi ortaya konulmuştur. Comrie (1976) ve Johanson'un (2000, 2016) çalışmaları görünüş teorisinin ne olduğu, kategorinin zaman bağlamında ne ile ilgilendiği konusunda yönlendirmiş, Smith'in (1991, 1997) hal türleri teorisi bitmişlik görünüşü incelemesinde sınıflandırma yapabilmemizi sağlamıştır. Reichenbach (2005), Klein (1994) ise üç zaman (referans, olay, konuşma) teorisi ile zaman ekseninde olayın gerçekleştiği yer konusunda yorum getirmemizi sağlamıştır. Bu beş temel çalışma ya sistemi farklı şekillerde çalıştırmış ya da çalışan bir sisteme farklı açılardan bakma imkanı sunmuştur ve geliştirdiğimiz inceleme tarzına ilham vermişlerdir. Kendi incelememizde metnimize tuttuğumuz mercek ne tamamen Johanson'a ait olmuştur ne de Reichenbach'ın üç zaman kuramı her noktası kabul edilerek uygulanmıştır. Burada mevcut teoriler bizim bakış açımızı desteklediği ve

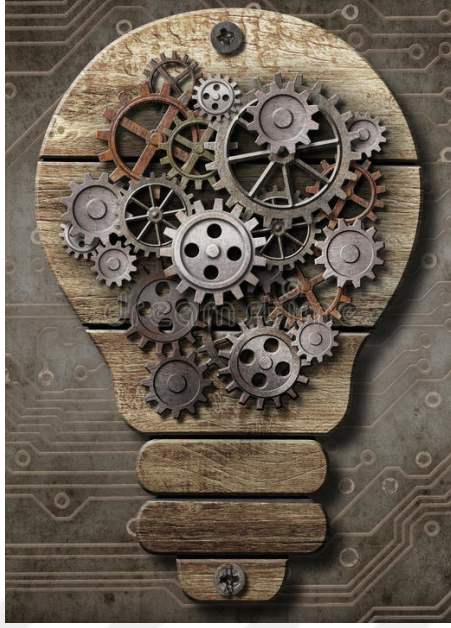
metnimizi açıklayabildiği kadar rol oynarken aslında kendi merceğimiz yani bakış açımız oluşturulmuştur.

Görünüş sistemini konuşur, olay ve cümle arasındaki ilişki şekillendirir. Gerçek hayatta vuku bulan olayın konuşur tarafından nasıl ele alınacağı, hangi noktanın daha görünür kılınacağı (süreç, son nokta, başlangıç gibi) konuşurun anlam dünyasında şekillenir ve ardından bu cümleye yansır. Bir cümle içinde aktarılan olay artık daha komplike bir sistem içindedir çünkü burada cümlenin birleşenlerinin ilişkileri söz konusu olacaktır. Olay ile konuşur arasında başlayan ilişki cümle düzleminde farklı bir aşamaya girer. Bu aşamada dinleyici, okuyucu meydana gelen olayı farklı perspektiflerle duyma imkânına sahiptir.

Şekil 5.1: Olay-konuşur-cümle ilişkisi.

Cümle düzleminde ise öğelerin ve cümleye dair kategorilerin yürüttükleri her bir fonksiyon incelendikçe akla birçok çarktan oluşan ve her birinin çalışmasıyla işleyen bir sistem gelir. Aşağıdaki resme bu düşünceyi temsilen yer verilmiştir.

Şekil 5.2: Çarklı sistem.

Çarklı sistemin üzerinde bulunan şekil tıpkı bir insan beyni gibidir. Bu kompleks sistemi işleten her bir dişli belli bir fonksiyonu yerine getirerek oluşan düşüncüyü söz dizimine taşıyacaktır. Burada şu belirtilmelidir ki her düşünce bir dişliyi bazen birkaçını vurgulayacak, onu sistemde daha aktif hale getirecektir. Bu sembolik açıklamada sistemimizin adı görünüş, her bir dişli çarkların adı görünüş sisteminin birleşenleridir. Bu birleşenler zarf, fiilimsi, nesne, fiil çekim ekleri, özne, fiil şeklinde sıralanabilir ve her biri bir cümleyi -bir düşüncüyü- inşa etmek için vardır. Bu çalışmada herhangi bir birleşen odağa alınarak sisteme dair yorum getirilmemiş, sistemin odağına aldığı birleşene göre hareket edilmiştir. Sadece bir cümleyi kendi içinde bir sistem olarak düşünebiliriz. Bu bağlamda sistem odakta herhangi bir birleşenine yer verebilir. Buradaki odaktan kasıt olayın zamanına en çok yönlendirici etkisi olan parametreyi belirlemektir.

Burada temsili iki örneğe yer verilecektir. Aşağıdaki göstergelerde iki sistem vardır. Birincisinin odağında zarf, diğerinin ise nesne vardır. Çevre birleşenler çoğalabilir, azalabilir, yerleri ve önem dereceleri değişebilir. Bu sistemde odağa konulan birleşen analizci tarafından belirlenmez, bunu cümlenin zaten kendisi belirlemiştir. Analiz, merkeze alınan birleşen etrafında görünüş kategorisinin nasıl şekillenip işlediğini

gösterir. Burada merkezde belirtilen öge cümlede yönlendirici vasfı en ağır basan birleşendir. Aşağıda her ne kadar zarf ve nesne incelenmiş olsa da söz konusu merkezde kılınış, özne ya da zaman eki de bulunabilir. Burada varılan sonuç, bir cümle ya da metin analiz edilmeden önce ana yönlendirici unsurları incelemenin doğru tespitleri getireceğidir. Metin bağlamında kontekst, cümle bağlamında cümleyi meydana getiren ögeler ve ekler bu yönlendirici görevleri üstlenebilirler.

Şekil 5.3: Zarf merkezli cümle birleşenlerini gösterir çarklı sistem.

Zarfların olayların süremini belirlemede etkili rol oynadıkları örnekler verilecektir. Burada aynı olay ele alınacak ve böylece süreçsel fark daha net izlenebilecektir.

(1) *Beri tarafında Kakan meliki ve Daho kara Arablari ticâret için **toksan günde** Nîl başına varırlar.* (7: 159a)

toksan gün

(2) *Ammâ Cenâb-ı Bârî eyyâm-ı muvâfık ihsân ederse Hindustân gemileri Süveys iskelesinden engine salup **on gün on gecede** Cidde'ye varır.* (9: 370b)

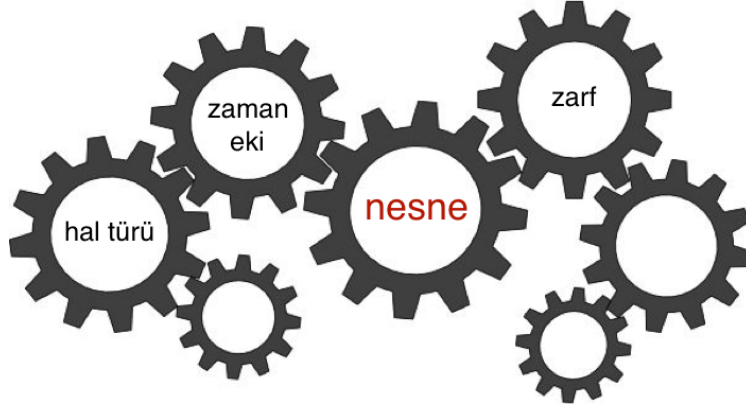
on gün

(3) *Medîne'ye dörd menzil yerdir. Murâd edinen **iki günde** varır.* (9: 369b)

iki gün

(4) *Piyâde âdem **bir günde** varır...* (3: 53b)

bir gün

Şekil 5.4: Nesne merkezli cümle birleşenlerini gösterir çarklı sistem.

Nesnenin olayın kapsamı konusunda belirleyici rol oynadığı ifadeler olabilir. Bu bağlamda *Seyahatnâme*'de çok fazla geçen *demek* olayını temsilî olarak örnek verebiliriz. Bu olayda temel ayrım bir insana verilen isim ile yer ismi arasında yapılmaktadır. Kişi isminin değiştirilmesi ihtimali yer isimlerine göre çok daha azdır ve çoğu durumda imkansızdır. Bu sebeple bir insanın isminin aktarıldığı bağlamdaki *demek* olayı kalıcılığı en yüksek ve bu bağlamda kapsamı en geniş olay türünü gösterir.

(5) *Yanko ibn Mâdyân Amlâk oğullarındandır. Ays ibn İshâk Nebî'ye müntehîdir. Bir rivâyette Yanko, kısrakdan tevellüd etdiği için Yanko ibn Mâdyân derler.* (1: 8b)

(6) *Ve Hazret-i Yûnus Nebî diyâr-ı Musul'a meb'ûs oldukda bu Kefr-i Sevsâ'da halkı dîne da'vet edüp hitâbet etdiği için beyne'l-müverrih bu şehre Beledü'l-Hatîb derler.* (5: 2a)

(7) *Anınçün Hersek kasabası derler.* (3: 4b)

Konteksti değiştirip *demek* olayını rivayet ya da bir kişinin cümlesinin aktarımında verebiliriz. Rivayet, toplum tarafından söylenegelen bir anlatı olduğundan kişinin ya da kişilerin söylediklerinin aktarıldığı ifadelere nispeten süreçsel bir fark yaratır. Cümle aktarımlarındaysa aktarılan cümlenin uzunluğu ve kısalığı olayın sürecini belirler.

(8) *Ba'zı tevârihde avretde hakikat olmaduğunda derûn-ı kal'ada kral kızı küffârın geldiğın görüp fırsat ganîmetdir, deyüp kal'adan Seydî Battâl üzre taş bıraktı, derler ammâ bu galat rivâyetdir.* (3: 7b)

(9) *"Melek Ahmed Paşa'yı bu şehre seksen bin askerle getiren ol Haydar değil miydi? Buldu cezâsın" derlerdi.* (5: 10a)

(10) *"Bu şehirden on Mısır hazînesi [11a] mâl alup dahi bakâya yigirmi kîse kaldı" der.* (2: 10b-11a)

Belirtildiği gibi görünüş kategorisi cümledeki olayın zamanı hakkında bilgiler verir. Burada bahsedilen, fiilin zamanı değildir. Bu sebeple inceleme bölümünde cümlenin ana birleşeni olan yüklem ele alınırken fiil terimi kullanılmamıştır. Fiilin özellikleri görünüş kategorisini etkileyen birleşenlerden birisidir fakat amacı değildir. Amaç, olayın kendi içindeki zamanını göstermektir. Bu zaman fiile eklenen zaman ekleri ile belli edilebilir fakat bu ekler olayın zamanı hakkında daha sınırlı bilgiler verecektir. Görünüş kategorisi bu bağlamda olayın daha geniş bağlamda zamansal verilerini sunar.

Zamana dair yorumlar getirmemizi sağlayacak, onu tanımlayacak bir bakış açısı sunan görünüş sistemi bir karşıtlık üzerine kurulmuştur: bitmişlik-bitmemişlik. Bu iki konsept farklı şekillerde ele alınarak işleyişleri açıklanmıştır. Bitmişlik konseptinde fiillerin gösterdikleri anlam ve kılınış özellikleri yönlendirici olurken bitmemişlikte olayların ne kadar süreye yayıldıkları kontekstsel veriler üzerinden yorumlanır. Bu durumda:

1- Bitmişlik, hal türleri esas alınarak incelenmiştir.

2- Bitmemişlik derecelendirme yöntemiyle incelenmiştir.

Burada şu noktaya açıklık getirilmelidir ki hal türleri bitmişlik görünüşüne has bir kategori değildir. Bitmemişlik görünüşü üzerinde de hal türü tespitleri yapmak mümkündür. Hal türü fiilin içkin anlamı ve çevresindeki argümanları ile şekillenen bir kategoridir. Derecelendirme yöntemi ise bitmemişlik görünüşüne has bir

yaklaşımıdır. Bu yöntem ile karmaşıklığa mahal vermeden kapsamı etkileyen parametrelerin net açıklanabildiği bir inceleme şekli oluşturulmuştur (Çalışmamızın oluşturduğu sınıflandırma için bkn. tablo 2.7).

Bitmişlik, olayı bitmiş bir bütün olarak ele alır. Bu olayların da gösterdikleri belli süreçler vardır fakat vurgu olayın tamamlanmasında ya da bitmesindedir. Bu bağlamda olayların gerçekleşiş tarzları üzerinde bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Bir bütün olarak ele alınan olaylar farklı tarzlarda bitimlik gösterirler. Durum türünde daha durağan bir seyir gözlemlenirken etkinlikte olayın gerçekleşme süresi boyunca aktif olarak zaman ekseninde yer alması söz konusu olmuştur. İki bitimli yapının gerçekleşiş tarzları farklıdır ve bu farklı tarzlar olayın süremi hakkında farklı bilgiler verir.

Hal türleri bağlamında çalışmamızda literatürden farklı olarak yeni başlıklar eklenmiştir. Bu başlıklarda belirtilen kriterlerin olayların zamanlarına dair nasıl bilgiler sunduğu gösterilir. Bunlardan biri *sonuçsallık*tır. Birtakım olayların artlarında bıraktıkları sonucu bazı olaylar temsil ederler. Aşağıdaki örneklerin birinde su yollarının bozulması ile fiskıyyelerin kullanılamaz olması diğeri ise bir olayın gerçekleşmesi söz konusudur. Buradaki zamansal fark, sonuç bildiren durumun bir süre daha devamlılığını hissettiriyor olmasıdır; bu nedenle son noktası belirsizdir. Diğeri ise tamamlanmış, tamamen son bulmuştur.

Sonuçsallık:

(11) *Ammâ şimdiki hâlde mürûr-ı eyyâm ile su yolları bozulup fiskıyye mu'attal olmuştur.* (2: 224a)

Tamamlama:

(12) *Bu vâkı'ât sene 1035 târîhinde karîbü'l-ahd olmuştur.* (9: 269a)

Yaklaşma, hal türlerine eklenen diğeri yeni başlıktır. -*Ayaz*- yapısının yer aldığı ifadeler bitmişlik bildirmekle birlikte klasik hal türlerinden biri gibi incelenememiştir. Bu yapının var olduğu cümlelerde farklı bir birleşenin ifadeyi

yönlendirmesi beklenemez, olayın yönlendiricisi fiile eklenen bu yapıdır. Genellikle anlık olayları ifade etmede kullanılan bu yapı her zaman anlık durumlara işaret etmeyebilir. Bazı mikro olayların gerçekleştiğini ama bu olayların bir noktaya kadar gelip durduğunu ifade etmede kullanıldığı gibi, mikro olaylar olmaksızın bir olayın sadece son noktaya ulaşmadığını bildirir şekillere de rastlanır. Bu sebeple farklı süreçlere sahip olayların gösterimine yardımcı olduğu için bu yapı özellikle ele alınmış ve adına *yaklaşma* denmiştir.

Mikro olaylar ile yaklaşma:

(13) *Sizin sizde ve bizim bizde" deyü azîm gavgalar olup sehel kaldı kim {miyân-ı askerde} bir azîm ceng [ü] cidâl ve harb olayazdı. (5: 136a)*

Anlık durumu bildiren yaklaşma:

(14) *"Çık bre hınzır!" deyü Bayrâm Ağa'yı katl edeyazdı. (3: 44a)*
Ammâ Hudâ âlimdir bu boğazda cânımız boğazımızdan çıkayazdı. (9: 67a)

Dilde ifade bulan sadece gerçekleşmiş, gerçekleşiyor olan olaylar değildir. Gerçekleşmediği halde ifadede yer alan olay ve durumlar üzerinden görünüşsel bilgiler verilebilir. Bu sebeple *niyet/plan* başlığında gelecekte bitmişlik bildiren ya da geçmişte gerçekleşmesi planlanmış durumlar incelenmiş ve olaylar **O** şeklinde belirtilmiştir. Gelecekte olanın gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda net bir bilgiye sahip olunmazken geçmişteki durumun gerçekleşmediği ve sadece niyet ya da plan aşamasında kaldığı vurgulanır. Gelecek ile ilgili olaylar konusunda iki farklı durumu belirtmek gerekir. Bu olaylar konuşucu tarafından tasarlanır, niyet edilir, planlanır ve bu yüzden gerçekleşeceğine dair bir ihtimal vardır. Bazı olayların ise gelecekte gerçekleşeceklerine dair sezdiriliş yüksektir ve hatta kimi durumlarda kanıt da ifadede yer alır. Kanıt olsun olmasın bu tarz durumlar *gelecek* başlığında işlenmiştir.

Gerçekleşmemiş niyet:

(15) *Yâ Hasan, ecdâd-ı izâmım rûhıyçün cümlesin bu günkü gün âteş-i semendere yakardım, ammâ senin hâtırınçün cümlesin afv etdim. (1: 210b)*

Gerçekleşeceği kesin gelecek (dini veriler ifadeyi kuvvetlendirir):

(16) *Ve Mîkâ'îl sûreti cânib-i garbdan düşmen zuhûr eder ve kaht [u] galâ olur deyü haber verirmiş. Ve İsrâfîl sûreti cânib-i şimâlde olacak. (1: 35a)*

Bitmişlik-bitmemişlik karşıtlığında olay bir bütün olarak nasıl bitmiş ve olay nasıl gerçekleşmiş sorularının zaman türünden yanıtları verilmektedir. Bitmemişlik ifadede sonsuz bir zaman seçeneği sunar okuyucuya. Cümlelerin tüm parametreleri bu sonsuzluğu bir şekilde sınırlandırarak bir zamana hapsedebilir ya da sonsuz genişlikte bırakır. Bu genişliğin ne derece bir genişlik olduğunu ne sayısal veriler ne işareyleyicilerle ne de cümlelerin herhangi bir birleşeni anlatabilir. Bu sebeple derecelendirilme yöntemiyle uçsuz bucaksız bir deniz görüntüsünde olan bitmemişlik bölümlere ayrılmıştır. Her bir derecede hangi birleşenin ne tür görevlerle dereceyi temsil edebildiği açıklanır.

Birinci derecede din, doğa olayları ve bilim ile ilgili ifadelerin zaman kapsamı değerlendirilmiştir. Bu derecede ele alınan ifadelerin insanlar tarafından değiştirilmesi mümkün görünmemektedir. İkinci dereceyi değişmesi muhtemel olmayan kalıcı görünen durumların ifadesi oluşturur. Çok ufak da olsa değişim ihtimali olabilir. Üçüncü derecede değişebilir, insanın müdahalesinin kolaylıkla olabileceği durumlar yer alır. Dördüncü derece, yapıla yapıla alışkanlık hâlini almış aksiyonları vurgular. Diğer ismi *alışkanlıktır*. Beşinci derece tekrarlanan ama alışkanlık olacak kadar yinelenmeyen olaylardan ibarettir ve *tekrar görünüşü* şeklinde isimlendirilir. Altıncı derece kapsamı en dar bitmemişliktir ve ifadenin söylendiği anda gerçekleşen olayların süremine vurgu yapar. Olayın tekrarlanması söz konusu değildir. Olay süreçte verilir. Aşağıda her bir dereceden birer örnek verilirken, derecelerin kapsamı temsili olarak dairelerle gösterilmiştir.

Birici derece:

(17) *Kütâhiyye sahrâsına nüzûl eder ve nehr-i Gedüs dahi bu cebel-i âlîden hurûc edüp garb tarafına cereyân ederek Kara Foça kal'ası kurbunda Akdeniz'e munsab olur. (9: 21a)*

İkinci derece:

(18) *Sâhibü'l-hayrât Alî Beğ dahi câmi'î hazîresinde bir kurşumlu kubbe-i âlî içinde âsûde-hâl yadır.* (7: 84a)

Üçüncü derece:

(19) *Hâlâ dervîşân mâbeyninde boğazlarında asılan balgamî taşlara sekel derler.* (1: 149b)

Dördüncü derece:

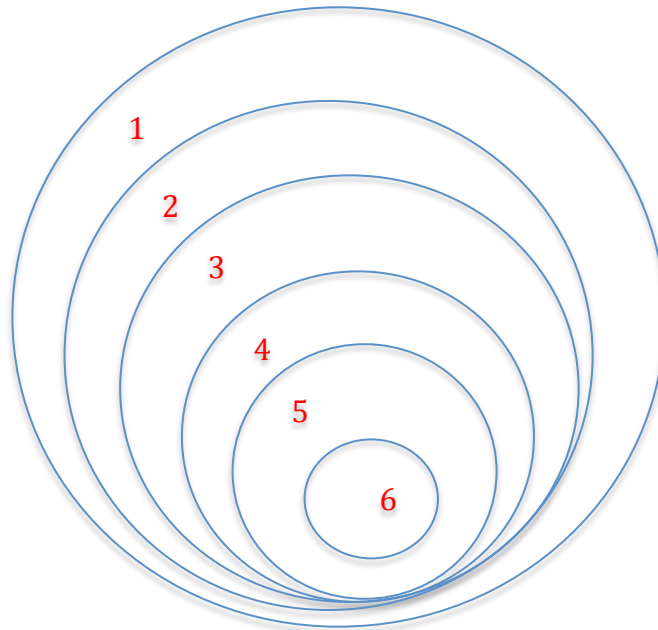
(20) *Dâ'imâ hânın öni sıra gidüp kolunda bir mehîb ü musanna' teber taşırdı.* (5: 11b)

Beşinci derece:

(21) *...üç gün üç gece eğer ordu-yı Melek Paşa'da ve şehirde eyle şâdumânlar ve bezegîler olup şeb [ü] rûz kal'adan bin pâre toplar atılırdı.* (5: 135a)

Altıncı derece:

(22) *Ammâ öte tarafda Hasan Paşa günden güne şîrînleyüp başına deryâ-misâl asker cem' {edüp} memâlik-i mahrûseleri urmada ve yakup yıkmada.* (5: 70b)

Şekil 5.5: Derecelendirme yönteminin kapsamsal gösterimi.

Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si dil çalışmaları için uygun bir metin olarak görülmüştü ve çalışma boyunca görünüş kategorisini açıklayacak veriyi sundu. Evliyâ anlattığı hikâyelerde olaya tanıklık etmiş, olayı bir kaynaktan duymuş ya da olayı bizzat yaşamıştır. Bu tarz farklı bakış açılarının olması görünüş kategorisini izahta en iyi veriyi sunmuştur. *Seyahatnâme* kendi malzemesiyle kendi görünüş kategorisi verilerini göstermiştir. Oluşturulan kategori farklı bir döneme de pek tabii uygulanabilir. Kategori, dil değişmediği müddetçe büyük farklar ortaya koymaz. Bir dilin farklı dönemleri ancak ufak nüanslarla aynı verileri sunabilir. Çünkü işlemciler ve sistem aynıdır. Ancak üslûbun, metin türünün ya da dilin dönemsel farklılığı işlemcinin niteliğini farklı kılabilir. Örneğin, odaklı şimdiki zaman Modern Türkçede *-yor* ekiyle karşılanırken Osmanlı Türkçesinde *-(X)r* bu görevi yerine getirebilmekteydi. Metin türünü, metnin içeriğini düşünürsek farklı bir metinde *demek* fiiline bu denli dikkat sarfedilmeyebilirdi. Bu nedenle şu sonuca vurgu yapmak yerinde olacaktır: sistemler diller arasında farklılık göstermezler fakat sistemi kuran işlemci farklılığı söz konusu olur. Bir dilde zaman eki yoksa bunu karşılayan farklı bir argümanı vardır ama bir şekilde olayın zamanı hakkında bilgi verir. Bu bağlamda bir dilin farklı dönemleri arasında da sistem farkı yoktur fakat bu defa sistemi oluşturan işlemcilerin nitelikleri farklılık gösterir. Bu şu demektir, dönemler arası kullanılan ekler, fiil şekilleri (*mu'tâd-ı te'eddüb etmişdim, nevbet beklerler, uzadup durdu* vs.) ya da cümle yapıları nitelik farkını ortaya koyar. Bu sebeptendir ki bir dilde görünüş kategorisi yoktur demek yerinde olmayacaktır. Yalnız, söz konusu kategoriyi bildiren belirli, spesifik bir entrümanı olmayabilir. Türkçenin de spesifik bir parametresi bu bağlamda yoktur. Bu sebeple daha karmaşık bir işleyiş analiz edilmeye çalışılmıştır.

Söz dizimine taşınan her bir cümlemin zamana dair farklı bakış açıları vardır. Görünüş kategorisi bu bakış açısını analiz etmeye yarayan bir kategoridir. Bu kategori belirli parametrelerle ele alınmıştır. Eklencek yeni parametrelerle zamana dair farklı yorumlar getirilebilir ve görünüş kategorisinin birleşenleri incelenecek metne göre genişleyebilir. Dil sürekli değişen bir sistem olduğundan birleşenlerin önemi, sayısı ve fonksiyonu farklılık gösterebilir. Dilin zaman bağlamında işleyiş

tarzını ortaya koyduğundan kategorinin farkında olunması ve öğretilmesi dil incelemelerine yarar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksan, Doğan: **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Ankara, C. II, Türk Dil Kurumu yayınları, 2007.
- 2008 **Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü**, İstanbul, Bilgi yayınevi.
- Aksu-Koç, Ayhan: (1976) **The Acqouisation of Aspect and Modality The case of past reference in Turkish**, Cambridge, Cambridge Üniversitesi yayınları, 1976.
- Akşehirli, Soner: (2010) “Türkçe’de Konuşma Zamanı, Olay Zamanı ve Referans Zamanı İlişkileri, **Turkish Studies**, Volume 5/4 Fall, s.15-73.
- Aslan, Sema: “Türkiye Türkçesinde Ol- yardımcı fiilli yapıların Görünüş-Zaman bildirimindeki işlevleri” **Bilig**, Güz, sayı: 63, 2012, s.11-30.
- Aslan-Demir, Sema: **Türkçede İsteme Kipliği**, Ankara, Grafiker yayınları, 2008.
- 2016: **Görünüş Kategorisi Türkmence Örneği**, Ankara, 2. Baskı, Grafiker yayınları.
- Atabay, Neşe;
İbrahim Kutluk,
Sevgi Özel: **Sözcük Türleri**, Ankara, Türk Dil Kurumu yayınları, 1983.
- Aydemir,
İbrahim Ahmet: **Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi**, Ankara, Grafiker yayınları, 2010.

- Bacanlı, Eyüp: “Türkiye Türkçesindeki –miş ekinin dolaylılık ve dolaylılık-dışı kullanımlarında zamansal atıf”, **Bilig**, Kış, sayı: 44, 2008, s. 1-24.
- 2009 “Türkçe Fiil, Slav Türü Bitmiş Görünüş Bildirebilir mi?” **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Cilt 6/1 (Mart), s. 43-58.
- 2014 **Kılmış Kategorisi ve Altayca Kılmış Belirleyicisi Olarak Art Fiiller**, Ankara, Türk Dil Kurumu yayınları.
- Banguoğlu, Tahsin: **Türkçenin Grameri**, İstanbul, Baha Matbaası, 1974.
- Benzer, Ahmet: **Fiilde Zaman Görünüş Kip ve Kiplik**, Marmara Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı, Doktora tezi, 2008.
- Berninnetto, Pier Marco; Alessandro Lenci: “Habituality, Pluractionality and imperfectivity” **The Oxford Handbook of Tense and Aspect**, editör: Robert I. Binnick, Oxford Üniversitesi yayınları, 2012, s.852-880.
- Bilgegil, M. Kaya: **Türkçe Dilbilgisi**, Ankara, Güzel İstanbul Matbaası, 1963.
- Boratav, Pertev Naili: “Evliya Çelebi’nin Hikâyeciliği” **Folklor ve Edebiyat 1**, 1982, s.297-303.
- Carlson, Greg: “Verbal Aspect” **The Oxford handbook of tense and aspect**, editör: Robert I. Binnick, Oxford Üniversitesi yayınları, Oxford, New York, 2012, s. 828-851.

- Cinque, Guglielmo: “A note on Mood, Modality, Tense and Aspect Affixes in Turkish”, **The Verb in Turkish**, Editör: Eser Erguvanlı-Taylan, John Benjamin Yayınevi, Amsterdam, 2001, s.47-59.
- Csató, Éva Ágnes: “Turkish mİş- and Imİş- items: Dimensions of a functional analysis. In L. Johanson ve B. Utas (haz.) **Evidentials: Turkic, Iranian and neighbouring languages**, Berlin: Mouton de Gruyter, 2000, s. 29-44.
- Comrie, Bernard: **Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems**, Cambridge, Cambridge Üniversitesi yayınları, 1976.
- 1985 **Tense**, Cambridge, Cambridge Üniversitesi yayınları.
- De Swart, Henriëtte: “Verbal Aspect” **The Oxford handbook of tense and aspect**, editör: Robert I. Binnick, Oxford Üniversitesi yayınları, Oxford ve New York, 2012, s. 752-780.
- Dankoff, Robert: “Bir edebiyat anıtı: Evliya Çelebi Seyahat-name’si” **Türk Edebiyatı Tarihi 2**, İstanbul, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, 2006, s.345-356.
- Delancey, Scott: “Aspect, Transitivity and Viewpoint” **Tense-Aspect: Between semantics&pragmatics**, editör: Paul J. Hopper, John Benjamins Publishing Company, 1982, s.167-183.
- Delice, H. İbrahim: “Türkçede Fiil Çekimlerine Yeni bir Bakış” **VII Uluslararası Türk Dili Kurultayı**, Ankara, Basılmamış bildiri metni, 24-28 Eylül 2012.
https://www.academia.edu/1991672/Türkçede_Fiil_Çekimleri_ne_Yeni_Bir_Bakış (04.06.2017)

- 2009 “Türkçenin Öncül Ekliliği ve Türkçede Öncül Ek Taşıyan Yapılar” **Turkish Studies**, sayı: 4/3, İlkbahar, s. 703-715.
- Demir, Nurettin: “Türkçede Evidensiyel” **Bilig** 62, 2012, s. 97-118.
- Dilaçar, Agop: “Türk fiilinde ‘kılınış’la ‘görünüş’ ve dilbilgisi kitaplarımız” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1974, s. 159-171.
- 1971 “Aspekt” **Türk Ansiklopedisi**, C.3, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları, s. 475-477.
- Ediskun, Haydar: **Yeni Türk Dilbilgisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1963.
- Eker, Süer: **Çağdaş Türk Dili**, Ankara, 6. baskı, Grafiker yayınları, 2010.
- Ergin, Muharrem: **Türk Dili**, İstanbul, Bayrak yayınları, 2000.
- Erguvanlı-Taylan, Eser: “The parameter of Aspect in Turkish” **Modern Studies in Turkish Proceedings of the 6th International Conference on Turkish Linguistics** 12-14 Ağustos, Eskişehir, 1992, s.153-168.
- 2001 “On the relation between temporal/aspectual adverbs and the verb form in Turkish” **The Verb in Turkish**, editor: Eser Erguvanlı Taylan, John Benjamins, Amsterdam, s. 97-128.
- Erkman-Akerson, Fatma: “Türkçe yüklemde görünüş, zaman ve kip”, *VIII. Dilbilim Kurultayı*, İstanbul Üniversitesi yayınları, İstanbul, 1994, s. 79-88.

- 2008 **Dile Genel Bir Bakış**, İstanbul, 2. baskı, Multilingual yayınları.
- Erkman-Akerson, **Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler**, İstanbul, Fatma; Şeyda Ozil: Türk Dilleri Araştırmaları dizisi:22, Simurg yayınları, 1998.
- Evliyâ Çelebi b. **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, Cilt: 1, Hazırlayanlar: Derviş Mehmed Zillî: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, editör: M. Sabri Koz, 1. baskı, Şubat 2006, Yapı Kredi yayınları.
- 2006 **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, Cilt: 2, Hazırlayanlar: Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı editör: M. Sabri Koz, 2. baskı, Ağustos, Yapı Kredi yayınları.
- 2006 **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, Cilt: 3, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, editör: M. Sabri Koz, 2. baskı, Ağustos, Yapı Kredi yayınları.
- 2007 **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, Cilt: 5, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin, editör: M. Sabri Koz, 2. Baskı, Ekim, Yapı Kredi yayınları.
- 2003 **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, Cilt: 7, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, editör: M. Sabri Koz, 1. baskı, Nisan, Yapı Kredi yayınları.
- 2005 **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**, Cilt: 9, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, editör: M. Sabri Koz, 1. baskı, Mart, Yapı Kredi Yayınları.

- Filip, Hana: “Verbal Aspect” **The Oxford handbook of tense and aspect**, editör: Robert I. Binnick, Oxford Üniversitesi yayınları, Oxford, New York, 2012, s. 721-751.
- Giorgi, Alessandra; Fabio Pianesi: **Tense and aspect from semantics to morphosyntax**, Oxford Üniversitesi yayınları, New York ve Oxford, 1997.
- Gülsevin, Gürer: “Türkiye Türkçesindeki Zaman ve Kip Çekimlerinde Birleşik Yapılar Üzerine” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 2000, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, 1997, s.215-224.
- Günay, Nesrin: “Türkçe’de –(A/I)r biçimbiriminin kiplik anlam alanları”, **International Journal of Language Academy**, sayı: 2/4, sonbahar, 2014, s. 529-545.
- Güven, Mine: **Adverbials in Turkish: The Third Parameter in Aspectual Interpretation**, LincomEuropa, Münih, 2006.
- 2008 “Görünüş Kategorisi Türkçeleştirilmesi Üzerine Bazı Gözlem ve Öneriler” **Dilbilim Araştırmaları Dergisi**, s.125-137.
- Holden, Kyril T.: “The functional evolution of aspect in Russian” **In Verbal aspect in discourse: Contributions to the semantics of time and temporal perspective in Slavic and non-Slavic languages**, editör: Nils Thelin, John Benjamins yayınları, Amsterdam ve Philadelphia, 1990, s.131-158.
- İmer, Kamile; Ahmet Kocaman; A. Sumru Özsoy: **Dilbilim Sözlüğü**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi yayınevi, 2011.

Jean-Pierre, Descles; “Discourse analysis of aorist and imperfect in Bulgarian and Zlatka Guentcheva: French” **Verbal Aspect in Discourse**, editör: Nils B. Thelin, Pragmatics&Beyond New Series 5, 1990, s. 237-261.

Johanson, Lars: “Viewpoint operators in European Languages” editör: Östen Dahl, **Tenses and aspect in the languages of Europe**, Mouton de Gruyter, Berlin-New York, 2000, s. 27-187.

2007 “Aspectotemporal Connectivity in Turkic” *Connectivity in Grammar and Discourse*, editör: Jochen Rehbein, Christiane Hohenstein and Lukas Pietsch, John Benjamins Publishing Company, 2007, s. 187-198.

2009 “Türk Diillerinde Odaksıl Şimdiki Zaman İşaretleyicisi ve Kıbrıs Türkçesindeki Eksikliği” **Bilig** 49, 2009, s. 93-100.

2016 **Türkçede Görünüş**, çev. Nurettin Demir, Grafiker yayınları, Ankara.

Karaağaç, Günay: **Türkçenin Söz Dizimi**, İstanbul, Kesit yayınları, 2009.

Karadoğan, Ahmet; **International Journal of Language Education and Teaching**, ISSN: 2198-4999, Mannheim-Germany, UDES 2005, 2015, s.48-59.

Karadoğan, Ahmet: **Türkiye Türkçesinde Kılınış**, Ankara, Divan Kitap, 2009.

Kerslake, Celia; **Turkish A Comprehensive Grammar**, Routledge Yayınevi, London ve New York, 2005.

Klein, W.: **Time in Language**, Routledge yayınevi, Londra, 1994.

- Korkmaz, Zeynep: **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, 5. baskı, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara, 2009.
- Kornfilt, Jaklin: **Turkish**, Routledge Yayınevi, Londra ve New York, 1997.
- Kortmann, Bernd: “The triad ‘tense-aspect-aktionsart’-Problems and possible solutions”, editörler: Vetters, C. ve Vandeweghe, W., **Perspectives on aspect and aktionsart**, Belgian Journal of Linguistics Bruxelles: Editions de l’Université, 1991, s. 9-30.
- Köktekin, Kazım: “-mAktA, -mAdA şimdiki zaman ekleri üzerine”, **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, C 2000/I, S. 594, 2001, s. 634-638.
- Lewis, G. L.: **Turkish**, English Üniversiteleri yayınları, Londra, 1953, s.64-66.
- 1967 **Turkish Grammar**, Oxford Üniversitesi yayınları, Oxford ve New York.
- Lyons, John: **Semantics 2**, Cambridge, Cambridge Üniversitesi yayınları, 1977.
- Mengi, Mine: “Seyahatname’nin Otobiyografi / Sergüzeşt-i Evliya Bölümleri” **Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi**, Prof. Dr. Mine Mengi Özel Sayısı, yıl 2, sayı: 5, 2016, s.87-95.
- Partee, Barbara H: “Nominal and Temporal Semantic Structure: Aspect and Quantification” editörler: Eva Hajicova, Tomas Hoskovec, Oldrich Leska, Petr Sgall and Zdena Skoumalova, **Prague Linguistic Circle Papers**, sayı: 3, John Benjamins yayınları, Amsterdam, 1999, s. 91-108.

Reichenbach, Hans: “The tenses of verbs” **Language of Time: A reader**, Oxford Üniversitesi yayınları, Oxford, 2005, s.71-78.

Salan, Erkan: **Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Biçim Bilgisi Özellikleri**, Pamukkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı, doktora tezi, 2013.

Schaaik, Van Gerjan: “Periphrastic Tense/Aspect/Mood”, **The Verb in Turkish**, John Benjamin yayınevi, Amsterdam, 2001, s.61-95.

Sebzecioğlu, Turgay: “Türkçede Kip Kategorisi ve -yor Biçimbiriminin Kipsel Değeri”, *Dil Dergisi*, S. 124, Ankara, 2004, s. 18-33.

2016 **Dilbilim Kavramlarıyla Türkçe Dilbilgisi**, Kesit yayınları, İstanbul.

Slobin Dan I., “Tense, Aspect and Modality in the use of Turkish
Ayhan Aksu-Koç: Evidential”, **Tense-Aspect: Between Semantics and Pragmatics**, Amsterdam, hazırlayan: PJ. Hopper, John Benjamins yayınları, 1982, s.185-201.

Singh, Mona: “On the Semantic of the Perfective Aspect” **Natural Language Semantics 6**, Hollanda, Kluwer Academic yayınları, 1998, s.171-199.

Smith, Carlota S.: **The parameter of Aspect**, Dordrecht, London. Kluwer Academic, 1991.

1997 **The parameter of Aspect**, 2. baskı, Kluwer Academic, Dordrecht, Boston, London.

1995 “The relation between aspectual viewpoint and situation type: Aspectual systems in universal grammar and in languages of

the world” Bu bildiri 1995’te Amerika Dilbilim Topluluğu tarafından düzenlenen toplantıda sunulmuştur. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED384219.pdf> (11 Mart 2018)

Şahin, Hatice: “Türkçede zaman belirleyicileri ile kip ve zaman eklerinin uyumu” **Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı**, İzmir, 2005, s. 649-654.

Tezcan, Nuran: “Seyahatnâme’nin Yazınsal Değeri ve Osmanlı-Türk Yazınındaki Yeri” **Doğumunun 400. Yılında Evliyâ Çelebi**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2011, s. 572-592.

2011 “Seyahatnâme’nin Genel Yapısı Önemli Yazmaları ve Baskıları” **Doğumunun 400. Yılında Evliyâ Çelebi**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, s.116-130.

2012 “Kurmacanın Gücü: Alıntı mı, Yanılgı mı, Kurmaca mı?” **Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Yazılı Kaynakları**, Hazırlayanlar: Hakan Karateke, Hatice Aynur, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 13-25.

Tezcan, Semih: “Bir Dâhinin Seyahatnâmesi” **Doğumunun 400. Yılında Evliyâ Çelebi**, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011, s. 15-19.

Touati, Houari: **Ortaçağda İslam ve Seyahat – Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropojisi**. Çev. Ali Berktaş, Yapı Kredi yayınları, İstanbul.

Turan, Zikri: “Eski Anadolu Türkçesi’nde Ol- Cevherî Fiili” **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1996**, 1999, s. 265-289.

- Uğurlu, Mustafa: “Türkiye Türkçesinde Bakış” **Türkbilig**, sayı: 5, 2003, s. 124-133.
- Uslu, Zeki: “Yan tümcelerdeki –DIK ekinde zaman ve görünüş” **Dil Dergisi**, sayı: 79, Mayıs, 1999, s. 5-10.
- Uzun, Nadir Engin: **Dilbilgisinin Temel Kavramları**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara, 1998.
- Üçok, Necip: **Genel Dilbilim (Lengüistik)**, İstanbul, Multilingual yayınları, 2004.
- Vendler, Zeno: “Verbs and Times” **The Philosophical Review**, sayı: 66, No. 2, 1957, s.143-160.
- Yavaş, Feryal: **On the Meaning of tense and aspect markers in Turkish**, Kansas Üniversitesi, 1980.
- Yılmazoğlu, Fikriye: “Türkiye Türkçesinde Geniş Zamana Anlambilimsel bir Yaklaşım” **Dil Dergisi**, sayı: 159, 2013, s. 65-68.

TERİMLER DİZİNİ

A

- açık mana (open reading), 16
- aktivite (activity, actions), 37
- alıntısal (quotative), 72
- alışkanlık (habitual, generic, customary, habituitive, nomic, usitative), iii, v, x, 20, 21, 26, 31, 39, 50, 76, 124, 125, 127, 128, 129, 142, 144, 146, 147, 148, 151, 152, 153, 154, 155, 158, 161, 178
- alt olay (subevent), 11, 47, 96, 122, 152, 160, 162
- amaç görüş açısı (goal viewpoint), 44
- anlatıcı (narrative), 8, 15, 72, 109, 115
- anlık (punctual), iii, 5, 17, 21, 22, 28, 31, 34, 41, 46, 58, 59, 70, 88, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 103, 118, 143, 150, 177
- anlık gerçekleşim (semelfactive), 37, 49, 59, 96
- ardışıklık (sequencing), 42, 45
- arka plana alma (backgrounding), 45
- aşama düzeyi (stage level), 39
- aşamalı (progressive) bkn. süreç bildiren görünüş, 48
- aşamasız (nonprogressive), 48
- atelik (atelic), 16, 17, 18, 37, 40, 42, 43, 59, 90

B

- başarma/bitirme (achievement), 36, 49
- başlamalı görünüş (inchoatives), 56
- başlangıç bildiren görünüş (ingressive aspect), 23
- belirli değişim (definite change), 40
- belirsiz (non-evident), 43, 72
- belirsiz değişim (indefinite change), 40
- bireysel düzey (individual level), 39
- birikimli (cumulative), 18, 43, 116

bitimlik (telicity, termination, finite), 42, 59, 65, 176

bitimsizlik (non-finite), 65

bitmemişlik (imperfective, simple aspect), iii, v, x, 2, 3, 5, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 26, 28, 29, 30, 41, 44, 45, 50, 51, 56, 60, 66, 76, 78, 98, 108, 124, 128, 130, 135, 136, 138, 143, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 164, 165, 168, 169, 175, 176, 178

bitmiş (perfect), 18, 19, 60, 66, 71, 72, 100

bitmişlik (perfective), iii, v, 2, 3, 5, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 26, 28, 29, 30, 36, 41, 42, 44, 45, 51, 52, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 66, 70, 71, 72, 73, 76, 78, 79, 83, 98, 100, 105, 108, 110, 111, 123, 134, 140, 151, 152, 153, 163, 165, 168, 170, 175, 177

Ç

çıkarımsal (inferential), 72

D

deneyimsel bitmiş durum (experiential perfect), 19

dinamik (dynamic), 34, 36, 37, 47, 90

doğal bitişli (natural endpoint), 83

dolaylı (inferential), 72

dolaylı deneyim (indirect experience), 52, 71, 72

dönüşümlü (transformative), 11, 34, 47, 72, 82, 100, 120

dönüşümsüz (nontransformative), 11, 47

durum (stativity), 12, 13, 14, 20, 21, 37, 39, 40, 42, 57, 60, 79, 94, 101, 105, 106, 119, 122, 126, 135, 136, 141, 158, 169

durum bildirmeyen (non-stative), 21, 158

durum (state), iii, 5, 14, 15, 20, 30, 31, 32, 36, 38, 39, 40, 41, 49, 50, 52, 58, 59, 98, 100, 130, 164

E

edilgen (passive), 27, 44, 45, 47, 100, 135, 140

erişme (achievement), iii, 5, 17, 37, 38, 39, 48, 59, 70, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99
eş zamanlı görünüş (simultaneous aspect), 23
etken (active), 44, 140
etkinlik (action), iii, 36, 37, 38, 39, 49, 50, 59, 70, 82, 90, 91, 164, 165
evidensiyel kip (evidential mood), 72

F

fiil çatısı (voix), 27

G

geçmiş zaman (past tense), 22, 43, 48, 52, 53, 54, 57, 59, 68, 82, 102, 106, 107, 151, 154, 160
gelecek zaman (future tense), 16, 44, 51, 91, 111, 128, 151
geniş bitimsizlik (gnomic imperfectivity), 40
geniş zaman (simple present, gnomic), iii, 14, 20, 51, 56, 57, 68, 76, 77, 78, 88, 91, 124, 125, 126, 128, 130, 143, 147, 148, 149, 153
görünüş (aspect), iii, v, x, 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 33, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 48, 49, 50, 51, 57, 58, 59, 61, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 76, 98, 100, 103, 104, 113, 121, 123, 124, 127, 128, 129, 143, 146, 148, 149, 152, 158, 163, 170, 171, 172, 175, 180, 181, 185, 186, 192
görünüşsel zarflar (aspectual adverbials), 42
görüş açısı (viewpoint), 5, 10, 16, 35, 36, 44, 109
gösterici (deictic), 30, 54

H

hal (situation), 87, 94
hal türü (situation type) v, x, 5, 29, 36, 37, 39, 40, 41, 48, 59, 70, 78, 79, 83, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 111, 123, 128, 163, 164, 165, 170, 175, 176, 177.
hareketler (acts), 37

I

iç yapı (internal structure), 13, 37, 58

K

- kanonik (canonical), 112
- kapalı mana (closed reading), 16
- kaynak görüş açısı (source viewpoint), 44
- keyfi bitişli (arbitrary endpoint), 83
- kılınış (actionality, aktionsart, vid), iii, v, x, 2, 3, 5, 13, 22, 26, 32, 33, 34, 35, 36, 82, 100, 104, 128, 148, 154, 157, 173, 175, 185
- kiplik (modal), 4, 27, 51, 52, 71, 74, 90, 98, 113, 126, 187
- kontekst (context), 3, 9, 16, 20, 21, 28, 31, 41, 43, 52, 60, 66, 71, 76, 79, 83, 84, 92, 95, 98, 100, 123, 126, 128, 136, 137, 138, 143, 144, 145, 147, 149, 152, 154, 155, 166, 168, 169
- konuşma edinimi (speech act), xiv, 46, 68
- konuşma zamanı (point of speech, time of utterance), xiii, xiv, 14, 28, 49, 55, 62, 65, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 101, 105, 106, 108, 110, 127, 142, 146, 168

L

- lokasyon noktası (localization point), xiv, 68

M

- makro olay (macro event), 11, 12
- mikro olay (micro event), 11, 12, 85, 86, 95, 96, 101, 143, 151, 154, 156, 160, 162, 166, 177
- miş'li geçmiş zaman (past perfect), 53

N

- nicelenmiş (quantized), 18, 43
- nötr bitmişlik (neutral perfective), 59, 60

O

- olay (event), iii, xii, xiii, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33, 36, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 82, 83, 84, 85, 86,

87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105,
106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121,
122, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 138, 140,
141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157,
158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 170, 173, 174, 176, 177, 178
olay zamanı (time of utterance, point of the event), xiii, xiv, 46, 55, 62, 65, 66, 67,
68, 69, 70, 71, 73, 81, 87, 109, 127
olgu kipi (factive mood), 55

Ö

ön görüşlü bakış (prospective), 109
önceki geçmiş zaman (pluperfect), 54, 55
öne çıkarma (foregrounding), 45

P

prospektif (prospective), xiv, 47, 66, 109

R

referans zamanı (point of reference, topic time), xiii, xiv, 55, 62, 65, 66, 67, 68, 69,
70, 71, 73, 76, 90, 97, 163

S

sayılabilen (count, quantized), 18, 43, 44, 116
sayılamayan (mass), 18, 43, 90, 116
sıklık zarfları (frequency adverbials), 41
sınır öncesi bakış (postterminality), 104
sınıra bakış (adterminality), xiv, 48
sınırlanabilirlik (determinability), 151
sınırlararası bakış (intraterminality), xiv, 46
sınırötesi bakış (postterminality), xiv, 47
sonlu (terminal), 45, 100
sonlu olmayan (nonterminal), 45

sonuç bildiren bitmiş durum (perfect of result), 19
sonuç bildiren görünüş (terminative aspect), 23
sonuçsal çıkarım (resultant state), 52
sonuçsal görünüş (resultative aspect), 53
sonuçsallık, iii, 50, 60, 70, 78, 100, 101, 163, 176
soysal (generic), 128, 129
statik (static), 36
süreç (process), 11, 37, 39, 42, 46, 52, 53, 54, 60, 63, 79, 82, 84, 90, 92, 93, 99, 164, 171
süreç bildiren görünüş (progressive) bkn. aşamalı görünüş, 20
süreç görünüşü (progressive), 20, 21, 57, 158, 159
süreklilik (continuous), 16, 20, 21, 26, 33, 48, 103, 124, 125, 127, 144, 145
sürerlik (durative), iii, 36, 50, 70, 78, 98, 101, 126, 163
sürerlik bildiren aksiyon (durative action), 23

S

şimdiki zaman (present time), 124, 169

T

tamamlama (accomplishment), iii, 5, 36, 37, 38, 41, 49, 50, 59, 70, 82, 92, 93, 96, 111, 164, 165, 176
tamamlama zarfları (completive adverbials), 41
tamamlayıcı görünüş, 54
tekrar (iterative), iii, v, x, 19, 22, 50, 128, 129, 143, 145, 147, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 161, 178
telik (telic), 16, 17, 18, 22, 36, 37, 40, 42, 43, 44, 59, 92, 95, 158

V

varsayımsal (presumptive), 54, 72

Y

yakın geçmiş bitmiş durum (perfect of recent past), 19

yakın geçmiş zaman (present perfect tense), 71
yaklaşma, iii, 50, 70, 78, 103, 163, 177
yansız (nonpersonal), 72
yansız (neutral), 16, 29, 49
yönelim (orientation), 42, 54
yönelim merkezi (orientation point), xiv, 46, 68

Z

zaman (tense), 5, 13, 18, 19, 25, 30, 31, 52, 65, 68, 123
zaman çerçevesi (time-frame), 151, 152
zaman eksenini (time axis, time span), iii, xiii, 11, 21, 28, 30, 31, 33, 35, 46, 54, 60,
61, 62, 63, 68, 69, 70, 79, 81, 85, 89, 90, 93, 97, 102, 103, 105, 106, 108, 113,
114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 123, 125, 128, 130, 131, 134, 136, 138,
149, 150, 152, 154, 158, 159, 161, 163, 166, 168, 170, 176
zaman odaklı zarflar (locating adverbials), 41
zaman zarfı (temporal adverbials), 20, 153
zamansal lokasyon (temporal localization), 151

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Kübra Yıldırım Khan

Doğum Yeri ve Tarihi : İstanbul, 22.05.1987

Eğitim Durumu

Lisans : Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü

Yüksek Lisans : İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Dili

Program: : İngiliz Dili ve Akademik Çalışmalar, School of Oriental and African Studies (SOAS), University of London, Eylül 2015-Mart 2016.

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, YDS: 81,250

Bilimsel Faaliyetler:

2017. “Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Alışkanlık Görünüşü / Aspekti”
XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, 25-28 Eylül, Bükreş
Romanya, s. 250-259.

2012. "Eski Anadolu Türkçesine Ait Bir Tefsirin Üslûp Özellikleri", *Turkish Studies*, Sayı 7/2 Bahar 2012, s.1217-1227. (Bu çalışma İstanbul Kültür Üniversitesi, Prof. Dr. Önder Öztunalı Bilim Ödülü aldı.)

2012. “Fiilden Birleşik Fiile: Yeni Anlamların Morfo-Semantik Yolla Karşılanmasına Dair Örnekler”, *Uluslararası Yaşayan Türkçe Bilgi Şöleni*, İstanbul Üniversitesi, 30 Mayıs-1 Haziran 2012.

2012. Kitâbiyat: Ahmet Benzer, Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012, 244.s, *Türkiyat Mecmuası*, C:22/Fall, İstanbul 2012, pp.195-196.
2011. Türk Dil Kurumunda Geçen Ay: Uluslararası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı, *Türk Dili Dergisi*, Ocak 2011, C: C, S: 709, s. 86-87.
2010. Haberler: İstanbul Kültür Üniversitesi III. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi, *Türk Dili Dergisi*, Ekim 2010, C: XCIX, S: 706, s. 372-374.
2010. “İAyIn Eki Üzerine”, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları No. 16, Ocak 2012, s. 1033-1039, İstanbul Kültür Üniversitesi, 20-22 September 2010.
2010. “Bir Göç Unsuru Olarak Çadır ve Söz Varlığımızdaki Yeri” *Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyumu* 28-29-30 May 2010, Motif Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 971-980.

İş Deneyimi:

Araştırma Görevlisi, İstanbul Kültür Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Şubat 2010- Ağustos 2013

Eğitim Koordinatörü / Okutman, Londra Yunus Emre Enstitüsü, Şubat 2014-hâlâ devam ediyor.

Türkçe Öğretmeni, Cambridge Üniversitesi Dil Merkezi, Ağustos 2017-hâlâ devam ediyor.

Katkı sağlanan projeler:

Müslüman Medeniyetler Özetler Projesi, The Aga Khan University.

Proje, Müslüman uygarlıklarla ilgili yazılmış eserler hakkında kısa kitap incelemelerinin (özetlerinin) bir veri tabanını sağlamayı amaçlıyor. (Haziran 2016-hâlâ devam ediyor)

Türkçe yazma eserlerini kataloglama projesi, Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi-Yunus Emre Enstitüsü. (Ekim 2017-hâlâ devam ediyor)

İletişim: k.yildirim@gmail.com

